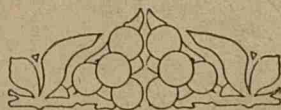

N. IORGA

BASARABIA NOASTRĂ

Scrisă după 100 de ani de
la răpirea ei de către Ruși

VĂLENIÎ-DE-MUNTE

Editura și Tipografia Societății „Neamul Românesc”
1912

Prețul: 2 LEI.

STUDII ȘI DOCUMENTE
CU PRIVIRE LA
ISTORIA ROMÎNILOR

PUBLICATE DE
N. IORGA

• • •
VOLUMUL XXIV.

• • •

N. Iorga.

••

Basarabia noastră

Scrisă după 100 de ani de
la răpirea ei de către Ruși

— Editura și Tipografia So-
cietății „NEAMUL ROMĂ-
NESC”. — Vălenii-de-Munte.
1912. ≡

CAPITOLUL I-ii.

Basarabia și cel d'intăiū veac al Moldovei.

1. *Începuturi naționale și politice.*

Deschidem această carte, menită să arăte viața curat românească a Basarabiei timp de atâtea veacuri până în anul nenorocit al răpirii, 1812, — de care ne amintim astăzi cu durere adâncă, dar nu fără speranțe, la o sută de ani după această pierdere națională, — prin afirmarea unui fapt, pe care împotriva mărturiilor istorice niciun interes politic, nicio patimă anti-românească și nicio slugarnică lingușire față de stăpîniul de astăzi nu-l poate răsturna: că *viața istorică a așa-numitei Basarabii începe cu Domnia Moldovei și se întărește, se acopere de bogăție negustorească și de glorie războinică prin această Domnie.*

Se știe că în anul 1360 un Voevod român, pribeag din Maramurașul tot românesc, abia supus, în mîndra lui autonomie patriarhală, regelui Ungariei, trecu pe cursul Bistriței Aurii și înlocui, la Baia și în Ținutul sucevean de la munte¹, pe Voevodul, tot maramurașean, care stăpînia acolo, și tot de curînd și acela, dar în numele regelui Lu-

¹ De aceia și hotarele, păstrate până acum, *către Apus*, nu către Răsărit, ale acestui vechi Ținut. Pe urmă Domnia, în măsura clădirii cetăților, făcea Ținuturi nouă: al Neamțului, al Romanului, al Hîrlăului, al Iașului, deocamdată.

dovic, Voevodatul Țerii-Moldovei, și că îl prefăcu, după modelul Voevodatului *muntean* din Argeș, în mare Domnie neatîrnată. Înainte de această dată părțile de peste Prut *nu sînt pomenite în istorie*: nicio cetate, nicio vamă, nimeni drum de negoț, nimeni Scaun de Vlădică, decît numai în regiunea de miazăzi, pe malul Dunării.

Această margine dunăreană putea fi privită însă ca *altă țară*. Precum malul drept a fost de mai multe ori în strînsă legătură cu Împărăția bizantină, apoi cu Țaratul bulgăresc, de imitație împărătească, și malul stîng, Ținutul de de-asupra gurilor marelui rîu, ca și acela de pe țărmul Mării Negre pînă la limanul Nistrului, a fost în legătură măcar cu Bizanțul, dacă nu și cu înlocuitorii săi din Tîrnova. Aici erau două cetăți stăpînitore: a Dunării și a Limanului: *Chilia*, zisă mai de demult Lykostomo, după numele de «Gura Lupului» dat brațului dunărean în mijlocul căruia era așezată, pe un ostrov, și Cetatea-Albă, pe care Grecii au numit-o pe rînd: Asprokastron și Maurokastron sau «Cetatea Neagră».

Amîndouă urmau în aceste părți vechea viață de negoț a Grecilor din cetățile de odinioară, în legătură cu Olbia la Răsărit și cu cetățile dobrogene, Tomis, Kallatis, la Miazăzi: Cetatea-Albă nu e chiar decît urmașa vechii colonii elenice Tyras, numită așa după anticul nume al apei Nistrului. Pentru Bizantinii ele au fost turnuri de supraveghere față de barbarii ce năvăliau pe uscat și față de aceia cari se furișau în șicile lor pe Măre, întocmai cum făceau mai târziu urmașii lor, chiar și în ce privește singele, Cazacii. De mai multe ori le aflăm pomenite în această însușire. Cu timpul se făcură și mănăstiri, pentru îngrijirea cu preoții a locurilor sălbatece din vecinătate, așa cum la Dunărea munteană mai mult pentru acest rost, al sfințirii preoțimii din părțile noastre, s'au păstrat, la Silistra, la Cerven lîngă Rusciuc și la Vidin, episcopatele străvechi. Numele de Chilia e grecescul *Κελλία*, *chiliă* pentru adăpostirea singuratecilor oameni ai lui Dumnezeu cari petreceau aici departe de oameni și, între valuri, scutiți de pornirile

lor prădalnice : pe la sfârșitul veacului al XIII-lea un Patriarh de Constantinopol și-a aflat aici adăpostul de mazăle și de atunci «chiliile» de la gura Dunării au trecut între stăpînirile Patriarhatului, tocmai așa precum mai târziu Ismailul vecin a făcut parte din apanagiile eunucului abisinian care păzia în Țargradul turcesc fetele Împăratului.

Mănăstirea din Cetatea-Albă a putut cuprinde chiar pe un episcop recunoscut, pe un Mitropolit trecut în ierarhia bisericească a Răsăritului. El avea, în legătură cu Chievul ¹, grija părților rusești din sus, luptînd pentru această oblauduire duhovnicească a lui cu Mitropolitul Rușilor-Mici, din cari se trag Rutenii săi Rusneicii de azi, așezat, acesta, în Capitala regatului trecător pe care-l întemeiară ei în Galiciă, la Haliciu.

Dar Bizantinii pierdură aceste locuri în mîna Tatarilor, cari, la jumătatea veacului al XIII-lea, se revărsară, venind din funduri asiaticе, asupra stepei întregi și ajunseră până în păretele de codri și de stîncă al Carpaților. Acest neam stăpînitor, innarmat pentru cucerire și stoarcere în fiecare clipă, nu cerea supușilor decît haraciū, tribut și produsul vămilor pe care le strîngea de-a dreptul dregătorul tatar, ghiumurciul ². Deci, dacă nu la Chilia, al cărui nume se mai păstra poate în zădar în listele de posesiuni ale Patriarhatului, măcar la Cetatea-Albă, acest cercetător al mărfurilor în trecere se înființă ca stăpîn adevărat al locurilor; negustorii evrei, așezați într'un cartier anume, se îmbulziră ca să-și tragă partea din cîștig : medici de același neam se adăuseră. Nu lipsiau nici «Perșii» tatarî; deci cu atît mai puțin Grecii, vechii oaspeți pe aice. Pe la 1330 vameșul și al lui chinuiră pe negustorul trapezuntin Ioan — deci se făcea pe atunci un des și însemnat negoț cu acest Trapezunt de pe coasta de Nord, a Asiei Mici, unde stătea un Împărat grecesc separatist — și suferințele din partea

¹ G. Popovici, *Anul de la Martie în Moldova în timpul lui Alexandru cel-Bun*, București, 1905, p. 17, nota.

² De la ghiumurc, *κομμάριον*, commercium.

păgînilor, tîrîrea trupului său prin Jidovime, tăierea capului de acești locuitori ai Cetății-Albe făcură din cel îngropat pe ascuns, de-asupra Mării care părea că-l tot aduce vești de acasă, lîngă o fîntină cu apă dulce și limpede, un Sfînt,— Ioan cel Nou. El era să ajungă îndată ocrotitorul Sucevei, al Moldovei celei nouă, care, prin acest negoț, se ridica, din ce în ce mai puternică și mai bogată, acuma¹.

Acel care pîrî pe Ioan ca propoveditor și uneltitor de trădare era un Italian. Îl putem arăta și locul de pornire, asupra căruia tace povestea, scrisă în grecește și apoi prefăcută în slavonește, cum ni s'a păstrat până azi, a vieții Sfîntului. Era de sigur Genoves. De la tratatul din Nymphaion (1261) și de la ajutarea Paleologilor din Nicèa ca să se întoarcă în Constantinopolul, stăpînit mai mult decît jumătate de veac de Latini și unei rătăcite cruciate biruitoare, Genovesii, cari călcașeră astfel datoriile lor față de cei de o lege cu dînșii, aveau puterea negustorească și cea politică în legătură cu dînsa pe toată întinderea Mării Negre, de la Caffa, întemeiată atuncea de dînșii, pe pămînt tătăresc, până la Samsun și Samastro pe coasta trapezuntină, de la Nistrul românesc la Apus până la Phasisul Cerchesilor la Răsărit. Cu vremea, ei căutară să se așeze ca domni în cetățile acestea de către noi, supuind pe locuitorii consulului și «massariului», contabilului, trimeșii de dînșii. Prin Chilia și Cetatea-Albă, pe care ei le numiau Licostromo și Moncastro (Maurocastro, Maocastro), ei aduceau la dînșii negoțul cel mare cu grîne și împiedecau pe alții, mai ales pe rivalii lor italieni în toate timpurile, pe Venețieni, cari ei avuseră odinioară rosturile cele mari pe aice, să se împărțășească de o hrană sigură și de un folos mare, așa cum se plînge solul acestora în Genova la 1360, după ce, în anul trecut, două corăbii venețiene,

¹ Viața lui Ioan s'a tipărit de episcopul Melchi.edec. în *Revista pentru istorie, arheologie și filosofie*, III, și în publicația ru. ea. că a lui Iațimirschi „Din istoria predicei slavone în Moldova“, Peter burg, 1906.

primite cu dușmănie, fuseseră silite a se întoarce înapoi¹.

Un anume Dobrotici, decî fiul lui Dobrotă, simbriaș al Bizantinilor în luptă cu Bulgarii și Sirbii, apoi, se pare, prin fiica sa, cuscu împărațesc în Bizanț, se folosi de slăbiciunea Țaratului din Tirnova, pe care, din jos, tot mai strașnic îl strîngeau Turcii, pentru a se așeza în cetățile de la Marea Neagră, Kalliakra lângă Varna, și celelalte, al căror Ținut luă după dînsul, cum obișnuiau Osmanlii a numi țerile după stăpînitorii, numele de Dobrogea (turcește: Dobruzi-Ili). Numai pentru gurile Dunării puteau să poarte Genovesii cu dînsul lupta pe care încă de la 1373 o pomenesc socotelile coloniilor din aceste părți: neconținut, timp de vre-o zece ani, până la tratatul din 1385, se trimet corăbii împotriva lui și a aliatului Ioan de Muazzo, fost guvernator de Tenedos în numele Genovei. În 1381 încă era consul stăpînitor în Licostomo Conrad Donato și în anul următor stătea în locul lui, cu obișnuitul masariu și cu garda sa de *orguzii*, de sigur în mare parte Romîni, ca în Caffa², până tîrziu³, Petru Embrone, iar după el vine, înainte de 1402, Nicolae de Fieschi: pentru corespondența lor grecească, pe care o purtau cu Trapezuntul, se plătia un Grec anume, Antipa, care e pomenit, după ieșirea din funcție, la 1392. Se lucrase și la cetate, și cheltuielile cu castelul erau socotite în 1403 la suma, foarte mare, de 5.015 perperi, bani de aur bizantini. Pacea cu Ivanco, fiul și singurul urmaș al lui Dobrotici, dăduse, de altminterea, Genovei dreptul de a-și așeza un consul, cu *loggia* lui de judecată și biserica lui latină, și în Capitala acestuia. Pe tăcute se recunoștea astfel stăpînirea genovesă la Licostomo, întru toate asemenea cu aceia din punctele asiatice însemnate mai sus, din Caffa însăși și din Pera în fața Constantinoplei, unde podestatul era ca

¹ Thomas, *Diplomatarium veneto-levantinum*, II, p. 57 și urm., n-1 31. Toate celelalte știri, în cartea mea *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*, București, 1906.

² Acolo trecu mai tîrziu și un orașean din Chilia ca ostaș.

³ Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 41 și urm.

un al doilea Împărat, în stare să împrumute și să și împlinească pe cellalt¹.

La 1410 un notar genoves număra Cetatea-Albă între posesiunile prezente ale Genovei, de și, cum vom vedea, Moldovenii apăruseră de mult supt zidurile cetății². Se poate ca această altă stăpînire să fi fost luată, nu împotriva ambițiosului usurpator al malului Mării Negre, ci împotriva Tatarilor chiar. Un act al regelui Ungariei pomeneste în adevăr la 22 Iunie 1368 pe «Dimitrie domnul Tatarilor», *Demetrius princeps Tartarorum*, care avea legătură așa de strînse cu Brașovul, încît judele Iacob ceru și căpătă scutirea de vamă, de tricesimă, în Ungaria întregă a negustorilor lui («mercatores domini Demetrii», etc.), care făgăduise în schimb a lăsa să treacă («transire») pe la el Brașovenii fără a răspunde vre-o tricesimă³. Nicăiri aiurea decît în Cetatea-Albă nu putem așeza pe acest «prinț tătarec», poate — judecînd după nume — creștinat, care va fi avut supt stăpînirea sa *părțile de jos ale Moldovei, dincolo și dincoace de Prut*.

În sfîrșit, odată cu împuternicirea Domniei muntene, cu Mircea-Vodă un nou stăpîn peste aceste locuri se ivi, și s'ar putea chiar ca titlul de Domn să-i vie, de la Bizanț firește, care crea singur acest drept și care făcu Despot și pe cneazul Serbiei, dar tocmai pentru aceste Ținuturi în numele cărora se dăduse și lui Dobrotici Despotatul. De la cel d'întăiu Voevozi, cari se coboară de la Argeș la Cîmpulung supt Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab și nepotul lui Tihomir, și abia mai târziu, cu Mircea însuși, la București și Giurgiu, pe drumul de apă al Dîmboviței, n'avem acte de danie în părțile răsăritene. Dar, în același an cînd apare Dimitrie

¹ Știrile, în ale mele *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*, Paris, 1899, I și în *Acte și fragmente*, III.

² *Recueil des historiens des croisades*, V, Paris, 1895, col. 239 A.

³ Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 315, n-l 917. Creștin era și „Șoldanul“, Sultanul Petru al Timirtășenilor de la Șomuz în 1410; *Archiva istorică*, I², p. 12, n-l 284.

Tatarul, Brăila era în mina lui Laicu-Vodă, înaintașul și unchiul Mircii: și, aici, ni spune călătorul german Schiltberger, prins de Turci în oastea cruciată de la Nicopol la 1396 și întors acasă pe la noi numai după vre-o douăzeci de ani, veniaū corăbiil multe «din păgînatate»¹. Cînd Nicopolul era al lui Laicu, care-și așeză pe atunci, pentru scurtă vreme, oamenii și în Vidin, cînd Silistra ajunsese, prin 1389, a lui Mircea, care se intitula, *de sigur ca înlocuitor al lui Dimitrie, și nu al Genovesilor*, și Domn peste părțile tătărești, moldovenești —, principatul muntean trebuia să rîvnească Marea. El și ajunsese acolo în vremea cînd Mircea-și putea zice și «Domn pe amîndouă marginile Dunării pînd la Marca cea Mare», de și Chilia genovesă din insulă a fost probabil cruțată, — pîndă în 1408 măcar, cînd era vorba a se face din ea baza unei expediții ungurești împotriva Turcilor, — chiar și pentru folosul bănesc ce putea aduce Domniei. Dar Ivanco, care trăia și domniă și în 1395, fusese înlăturat de la Dunăre de Mircea în 1390, cînd *el* se intitula «Despot al țărilor lui Dobrotici», cum face și pîndă pe la 1411.

2. „Basarabia“ și Alexandru-cel-Bun.

Întinderea principatului Moldovei în părțile băsărabene trebuia să se sprijine deci pe o întreită biruință: asupra Tatarilor, asupra Genovesilor și asupra lui Mircea, a cărui stăpînire era așa de bine întemeiată, încît Turcii, cari numiaū litoralul de la gura Chilieii în jos «țara lui Dobrotici», numiră «țara lui Basarab», după cel mai cunoscut membru vechiū al dinastiei, partea la Miazănoapte de gură, și acest nume al Basarabiei ca și cellalt al Dobrogiiei se răspîndi și la alte neamuri și în alte cancelarii, trăind apoi, cu alt cuprins, meșteșugit introdus, și pîndă în zilele noastre. Dar, pentru a trece dincolo de Prut cu oștile, cu dregătorii și cu boierii dăruiiți în «pustie», trebuia răspingerea

¹ Ediția Langmantel, p. 52; ed. Neumann, p. 92.

altui rival politic, care era și unul național, *anume a Rușilor ruteni*.

De fapt, întemeierea Moldovei prin expansiunea românească din Ungaria, crescută cu prisosul de puteri din văile Moldovei și Sucevei, nu e decît o *mare biruința asupra expansiunii rusești mai vechi, care fu cu desăvîrșire înlăturată*.

Nu mai credem azi în isprăvile lui Ivanco Rostislavovici prin veacul al XI-lea pe pămîntul nostru, ca Bîrladnic: critica diplomatică și critica istorică au dovedit grosolănia falsificatului. Dar e fapt că la jumătatea veacului al XIV-lea familia de origine litvană a Coriatovicilor, «fiii lui Koryath», rusificați cu totul odată cu creștinarea lor, a încercat, răscolind și pe Tatarî, aruncați la 1349 asupra Poloniei, la 1352 asupra Secuimii, unde distrug cetatea de hotar Varhéggy, să învie supremația politică rusească. Și nu numai în Galiția, dar și în Maramurăș, colonizat prin părțile Muncaciului, unde capătă «guvernul cetății», cu Rusneci, de cneazul, «ducele» podolian Teodor, fiul lui Constantin, și de fratele său, Vasile¹. Intervenția lui Casimir al Poloniei, care se temea și pentru regatul lui și care simțea marea însemnătate comercială a Galiției, unde făcu, prin colonizare de orașeni germani, din Lemberg și Cracovia porțile către negoțul răsăritean al Caffei genovese, apoi amestecul lui Ludovic de Ungaria, care poate de aceia creă peste munți Voevodatul, înainte de toate *anti-tutaresc*, de pe apa Moldovei, puse capăt acestor tendințe, *unind Galiția cu Polonia*.

Dacă se iea în cercetare harta de așăzi a Basarabiei-de-sus, în comparație cu aceia a Bucovinei austriace, care

¹ Nihály, *Diplôme maramureșene*, I, Sighet, p. 121 și urm. Teodor ajunsese span de Beregh (*ibid.*, p. 141) Maramurașul a:culta de el („erga ipsum ducem extitisset“) (*ibid.*, p. 206). A clădit mână țirea ru:ească a Sf. Nicolae din Muncaciū (*ibid.*, p. 601). La 1416 fetelē lui, Anușca și Maria, nu erau încă măritate (*ibid.*, p. 205) ; văduva lui se chema Valha (*ibid.*, p. 206).

cuprinde și cealaltă parte a Ținutului Hotinului, și cu aceia a Moldovei, unde se urmează Ținutul Iașilor, răsar de la cea d'intăiŪ privire un mare număr de sate ale căror nume se isprăvesc cu finale caracteristic rusești, malorusești: ăuți (Bașcăuți, Colincăuți), — văț (Nedoboievăț, Lincovăț, Pașcovăț, Percovăț), — inți (Sobotinți), — in (pe lingă Hotin: Rubotin), — eva (Coteleva), — ova (Nagimova), — eva (Cerleva), ovița (Voronovița). Numele rusești care nu înseamnă o colonizare mai ales: ca Terebna, Camenca, ș. a., sînt relativ puține. Se vede astfel colonizarea cu elemente, nouă și vechi, rutene de peste Nistru, colonizare care aducea după dînsa și o înriurire politică. Regii din HaliciŪ vor fi avut-o, fără îndoială, într'o măsură și în hotare pe care nu le mai putem recunoaște. «Ducii» Podoliei, din noua dinastie, încercaŪ să facă același lucru, fără a-și da seamă însă că o putere națională mai tare decît a neamului lor, acuma obosit, li stătea în față.

Bogdan, întemeietorul Moldovei, avea cu soția sa, Maria, un fiŪ Lațco: numele e de origine rusească, dar el nu lipsește nici în Ardeal pe această vreme. E sigur că în jurul său, pe lingă elementele aduse din Maramurăș și pe lingă tirgoveții, străini, Sași, Nemți, Armeni, din Baia, SiretiŪ și Suceava, cele trei d'intăiŪ orașe ale Domniei celei nouă, vor fi stat și Ruși: numele de Stețco și Stanislav ar părea că arată pentru cei ce le poartă această obirșie. Ce putea fi mai firesc decît, în aceste condiții, încercarea Coriatovicilor, pe un timp cînd rostul lor galițian dispărea, de a pune mîna pe această Moldovă de curînd întemeiată prin îndrăzneala, vitejia și instinctul politic al altora? Cu atît mai mult, cu cît, după moartea lui Casimir în 1370, Rusia Roșie înviase.

Astfel, în vre-o legătură cu dinastia de pînă atunci, — ca soț al Anastasiei (nume ruso-grec), fata lui Lațco — «fu chemat» — și veni fără zăbavă, gata de Domnie lungă și mîndră, pe la 1374 Iurg Coriatovici, frate cu Teodor și Vasile, rămas în Podolia, «la Smotrycz sau Bakota», împreună

cu alt frate, Alexandru¹. Cronicile litvane știu singure de dînsul: de chemarea, încununarea la Suceava și otrăvirea lui, după ce noul rege polon, Ludovic al Ungariei, zdrobise această slabă reacțiune rusească și ortodoxă: Strykowski² i-ar fi văzut la 1575 mormîntul, și anume la Vasluiu, — în biserica domnească deci, căci aceasta e «mănăstirea de zid» de acolo, «o zi și jumătate de la Bîrlad». De oare ce Ștefan nu putea să aibă grija împodobirii mormîntului acelui prinț, străin de singele său, pe care nici letopiseșul țerii nu-l primise între Domni, trebuie să credem că e vorba de alt cineva, și anume de Iuga, fratele lui Alexandru-cel-Bun, căci acestuia nu i s'a pus piatră de Ștefan la mănăstirea de familie a Rădăușilor. Otrăvirea ea însăși e îndoielnică, dacă ea e privită altfel decît ca urmarea unei lupte pierdute, căci de Crăciun în 1377 vedem pe Litvanii mergînd în Moldova și pierzînd o luptă³.

Nici Iurg Coriatovici n'a fost decî «Bîrlădean». În legătură însă cu acest loc din Strykowski s'a născocit documentul lui, din Bîrlad tocmai⁴, prin care ar fi răsplătit, la 3 Iunie 1374, pe Iacșa Litavor (Litovoiu?), «namestnic» — titlu cu totul neobișnuit și neexplicabil — la Cetatea-Albă, pentru că ar fi bătut pe Tatarî la «Vlădiciu pe Nistru» (loc neexistent). Ar fi cel d'întăiu act basarabean, dacă l-am putea privi ca adevărat. Întru nimic însă nu s'a uînlăturat, și eu însumi nu sînt adus să înlătur, argumentele ce am adus acum zece ani împotriva autenticității docu-

¹ V. suma de informații noi și de interesante ipoteze în George Popovici, *Anul de la Martie*, p. 11 și urm.

² *Archiva istorică*, II, p. 8.

³ Analistul din Thorn, *Scriptores rerum prussicarum*, III, p. 106; întăiu la G. Popovici, *l. c.*, p. 16, nota.

⁴ De notat că în traducerea sa Hasdeu lăsase la o parte Vasluiul și că el vorbea de actul acesta pe care-l va tipări „cu o altă ocaziune“ adăugînd că e „din nenorocire fără dată“ (p. 8, nota 1). Dar peste cîțiva ani (1865-1873) îl publică el *cu dată*, și *cu dată*-l publicase în *Foiaș de istorie și literatură din Iași*, 1860, p. 41.

mentului¹. De la Iurg a rămas, de fapt, un singur lucru: limba malorusă și formularea ruso-litvană, și ea însă îndreptată după modele ungurești, a actelor Domniei Moldovei².

Vor rămânea de bună seamă necunoscute împrejurările în care Domniț noi de țară, Rominiț, de sînge și de lege, Petru al Mușatei și fratele său Roman, aũ fost în stare a duce «țara Moldovei» peste Siretiũ, pãnã la Prut și la Dunãre, îngãduindu-i-se acestui din urmã sã se intituleze la 1392 «mare, de sine stãtãtor Domn, eũ Roman Voevod, al țerii Moldovei, de la munți și pãnã la țermul Mãrii»³. Aceasta ar însemna înaintarea pãnã la Cetatea-Albã, dar, dupã cit știm pentru vremea ce urmeazã, nu încã și așezarea în chiar aceastã cetate poruncitoare peste valuri. În adevãr Alexandru-cel-Bun, care isprãvi chiar de la începutul Domniei sale conflictul cu Patriarhia constantinopolitanã, fãcînd-o sã recunoascã pe Vlãdica Iosif, ruda sa, ca Mitropolit al Moldovei, cu titlul de Cetatea-Albã, dar cu Scaunul în Suceava, același tînãr Domn al liniștii sigure și al pãcii prevãzãtoare trimese la mormîntul Sfîntului Ioan cel Nou pe unul din boierii sãi, care, luînd trupul mucenicului, îl duse cu alaiũ de oștire pãnã în orașul de reședințã, unde se începu îndatã lucrul la biserica menitã sã-l cuprindã⁴. Un atac împotriva Chilieĩ, de care era nevoie pentru a se întregi aceastã granițã sudicã, fu poate pricina pentru care Iuga, înaintașul lui Alexandru, fu «scos»⁵ dupã o luptã,

¹ *Studii și documente*, V, p. 599 și urm. Cf Popovici, *Anul de la Martie*, p. 13, nota 1. Ađaug cã nici în Biblioteca Fundației Krasinski, unde am întrebat personal și direct, nu s'a putut afla originalul.

² I. Bogdan, *Über die Sprache des ältesten moldauischen Urkunden*, în „Jagić-Festschrift“, Berlin, 1908.

³ *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, VII, p. 366; *Archiva istoricã*, I¹, p. 18.

⁴ Viața citatã; Ureche, p. 137.

⁵ Bogdan, *Cronice inedite*, p. 35.

după o înfrângere a sa, fără îndoială, la 1399, de Mircea Domnul muntean, care țină la sfârșit își apăra Basarabia.

De la început mărturiile de boieri adause la daniile și jurămintele lui Alexandru îl arată stăpîn în Țețina de la vadul cernăuțean al Prutului, în Neamț, în Siretiu, în Dorohoiu, unde-și avea moșiile Mihail, în Șomuz, o cetate a Șomuzului nu cunoaștem, dar s'ar putea să fie vorba de o cetate de lemn ca la Baia vecină¹, în Hirilău și neapărat în Roman, cetatea făcută la vărsarea Moldovei în Siretiu de unchiul său Roman. Alte cetăți nu se mai pomenesc, dar privilegiul din 8 Octombrie 1408, pentru orașenii din Lemberg, cari străbăteau țara aducînd bogăția și viața cu dinșii, pomeneste, odată cu «marfa tătărească» — deci din Caffa, așa de folositoare Vistieriei prin rublele tătărești ce lăsa la vamă, întăiu vama *Cetății-Albe*, pe care, în locul Tatarilor, cu saū fără consul genoves, o ridica acuma Domnul Moldovei. Apoi pe cea de la *Tighinea*, «Tighiania», pe cea din *Hotin*, al cărui pircălab vine în rang după al Sucevei, al *Cetății-Albe*, al *Chiliei*, dar înainte de-al Neamțului², cum vorbește și de cele de la Baia și Trotuș pentru Ardeal și de la Bacău pentru Țara-Românească, pentru «Basarabia»³. Această prezență a vameșilor moldoveni în Hotin⁴, Tighinea și Cetatea-Albă, presupune și ținerea unei străji moldovenești acolo, în cuprinsul zidurilor nouă ale celor două d'întăiu cetăți și al vechilor ziduri genovese ale celei din urmă. Călătorul rus Zosima, care mergea prin 1420 la Constantinopol, pe calea hagiilor, mai dă un vad al Nistrului, unde se afla de-o parte vama moldovenească, de altă vama podolică a Marelui-Cneaz litvan Vitold, și

¹ Acolo erau Tătarii timirtășeni; *Arhiva istorică*, I², p. 12, n. l. 284.

² Miron Costin, în *Arhiva istorică*, I¹, p. 171. Mai tîrziu ei ajung cei d'întăiu, între Vormicii-cei-Marî; *ibid.*

³ *Arhiva istorică*, I, p. 130 și urm.

⁴ Pentru dată, observațiile foarte drepte din I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911, p. 25. În adevăr pe acea vreme computul bizantin, anul de la Septembrie, se obișnuia numai la Munteni.

anume Stînca-Vămii («Mitirevŭ Căiminŭ»): de oare ce drumetul venia de la Chiev peste Bug prin Braclaw, trebuie să credem că e vorba de punctul Otaculu (astăzi Atachi al Rușilor), în față cu Mohilevul¹, ori de Soroca. Punctele Soroca astfel numită și Dubăsari, numit așa după acei cari treceau lumea pe podul de dubase încredințat lor — vor ieși la iveală mai târziu numai.

Știm însă din planul de împărțire a Moldovei între Poloni și Unguri, încheiat la Lublau în 1412, că la această dată Moldovenii, cari aveau toată «pădurea» dintre Prut și Nistru, se aflau și în Chilia. Trebuie să se înțeleagă însă, nu vechiul Licostomo din ostrov, ci *noua* cetate de pe malul nordic, înălțată pe această vreme: regele Sigismund al Ungariei, care era și Împărat, și-o rezervă pentru sine, lăsînd vecinului polon, Cetatea-Albă². În loc de Poloni, Cetatea-Albă avu să răspingă însă, atunci cînd, la moartea lui Mircea, Turcii trecură Dunărea munteană, flota Sultanului însuși (1420): cu cîteva luni înaintea pretendentului Dan, nepotul de frate al lui Mircea, debarcase aici, de pe corabia care-l adusese din Bizanț³.

Chiar în anul următor, avem pe *cel d'intăiŭ călător în aceste părți*, Guillebert de Lannoy. El vine de la Camenița, unde fusese primit de Vitold, care ținea acolo, în preajma noastră, Curte strălucită, avînd la sine și pe un Sultan tatar adăpostit în țerile sale. «Prin pustietăți mari» trece el ca să ajungă la satul «Cozial», unde stă Vodă Alexandru: «satul» nu e decît Suceava⁴. De aici, sfătuit a nu intra în Turcia, unde murise Sultanul, stîrnindu-se războiŭ civil, el apucă drumul Caffei, coborîndu-se întăiŭ la Cetatea-Albă, Moncastro pentru Italieni, tot Genovesi —, Belgrad, Bia-

¹ Călătoria, în culegarea d-nei de Khitrowo; în colecții românești, la Hasdeu, *Arhiva istorică*, II, p. 49.

² În Dogiel și alte colecții de tratate.

³ Expunerea, în *Chilia și Cetatea-Albă*, pp 80-1.

⁴ C în loc de s, ca în scriptura slavonă.

logorod («Bellegard») pentru Poloni, pe lângă cari mai stau aici și Armeni și «Valahi». În vederea unui nou atac turcesc, ce se putea prevedea, Ghedigold, guvernatorul Podoliei, un prieten al lui Alexandru, ridică iute¹ ziduri nouă, cu 12.000 de oameni și 4.000 de cară, — în cea mai mare parte, neapărat, Moldoveni. Locurile erau nesigure, și hoști, de țară, nu Tatarî, prind și maltratează pe drumetș, care-I iartă mărinimos². Peste trei ani era să sosească între aceste ziduri tari însuși fiul Împăratului bizantin, viitorul Ioan al VIII-lea, care se întorcea dintr'o călătorie în Europa³.

Sigismund râvnia pe atunci, după coborîrea în Țara-Românească, la 1427, pentru a pune din nou în Scaun pe viteazul său ocrotit Dan, care lovi Giurgiul și Silistra, stăpînirea *asupra Dumării întregi*. Pentru aceasta așază pe cavalerii teutonî ai lui Klaus de Redwitz la Severin, și tot pentru aceasta căută să capete Chilia, pe unde trecuse însuși în fuga sa de la 1396, după marea înfrîngere de Sultanul Baiezid. Alexandru făcu deci un zăgaz la gura râului și izbuti să apere de dușmanii creștini și Cetatea-Albă⁴. O intervenție litvano-ungurească trebuia să facă pe Alexandru a primi pe Teutonî la Dunărea moldovenească⁵.

Ca titlu de drept pentru cucerirea plănuită de dînsul, regele Ungariei, suzeran al Țerîi-Românești, pe care o socotia ca o stăpînire a sa, aducea reclamațiile lui Dan și ale «Basarabenilor» săi. Sigur de îngăduința lui Vitold, sprijinitorul de pînă atunci al lui Alexandru, el aruncă pe Muntean asupra Moldoveanului pentru acest Ținut al Chilieî. Biru-

¹ Cf. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea-Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei*, în „Analele Academiei Romîne“, București 1008, p. 341, nota 5.

² Ediția Poitvin; traducere românească, în *Archiva istorică*, I¹, p. 130.

³ Phrantzes, pp. 118-9.

⁴ După materialele din Prochaska, *Codex Witoldi*, — *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 85-6.

⁵ *Ibid.*

ința rămase însă a acestui din urmă, care lăsă pe Poloni pentru Litvani și se asigură astfel de către un nou atac unguresc. Putu să moară deci stăpîn deplin al acestor părți, locuite și apărate de Romîni și chemate la o viață istorică de Domnia Moldovei¹.

3. Încercarea unei Basarabii moldovenești osebite.

În această Basarabie, acum moldovenească, fără însă o conștiință deosebită, Cetatea-Albă², cu jupîniul ei, avea poate³ altă organizație decît a orașelor din lăuntru, cu șoltuz și pîrgari. În Chilia se păstra încă puternice simpatii muntene, și Ungurii aveau prietenii pe aici, ca și prin Brăila, fiind un drum spre Ungaria⁴. În sfîrșit Armenii, Genovesii, Grecii erau mai bucuroși de o stăpînire italiană. Ca toate porturile, și acestea erau mai puțin ale uscatului de care ținea, decît ale Mării care li dădea hrana.

Încă din 1435, Cetatea-Albă e în mîna unui oblăduitor deosebit, călugăr, poate vre-un fiu de Domn călugărit, sau un nou Mitropolit de Asprokastron, și Veneția se hotără să trimeată acolo o corabie anume, care nu găsi însă destulă siguranță sau destul cîștig: vice-consulul Francisc Duodo nu e pomenit mai tîrziu⁵. Prin tratatul de împărțire a țerii între frații vrăjmași, fii ai lui Alexandru, Ilie și Ștefan⁶, acesta din urmă capătă, la 1-iulie Septembrie 1435, un apănagiu cu Vasluiul, Bîrladul, Tecuciul, cu morile pe Covelușu, cu Chilia împreună cu vama și bălțile ei, dar fără

¹ *Ibid.*

² *Notes et extraits*, I, pp. 573-4, 581.

³ Dacă „jupîniul“ nu sînt *pîrcălabii*.

⁴ Wawrin, *Enchiennes croniques*, ed. d-rei Dupont sau a lui Hardy. — Chilia trimesese și soli la Sinodul din Basel; *Studii și documente*, I-II, p. XXXIII, nota 3.

⁵ Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*, I, pp. 573-4, 581.

⁶ Hurmuzaki, I², pp. 855-6, n-1 673.

Cetatea-Albă: locul de reședință ce-și alege, fu însă, după cât se pare, nu Chilia, ci Birladul, și une ori Vasluiul. Nu era o țară, ci numai niște venituri, Ștefan suindu-se la Suceava și Ilie coborîndu-se la Vaslui¹, dar culegerea veniturilor în aceleași părți îndruma o stășiare a Moldovei.

Era și o *nevoie de apărare locală*, față de Tatarî, cari, prădînd în 1439 Moldova-de-sus, se aruncară, în anul următor, asupra Vasluiului și Birladului², necutezînd să atace însă, din cauza legăturilor vechi cu Genovesii, Chilia și Cetatea-Albă. La 1440 încă, de frica acestor năvăliri, se întăresc zidurile Cetății-Albe: rugăciunea pîrcălabului Tedorca, poate «de Telicha», — trebuie cetit: Telcia, după ortografia genovesă, care dă *č* prin *ch* sau *ih*: să fie Tulcea? — pomenește ca Domn acuma pe Ștefan, pe el singur, «călugărul» fiind înlăturat și Ilie neavînd aice niciun drept³: inscripția e redactată în grecește și arată că față de Moldova de cultură slavonă aici era o altă viață, orientată în altă direcție. Urmașul lui Tedorca, trecut apoi, dacă identificarea propusă de d. I. Bogdan se admite, în serviciul Genevei și rătăcind pînă târziu supt alte ceruri, fu un Iurghicî, fiul lui Iurg decî, și ginerele Logofătului Oancea⁴.

Încă din 1443 lupta dintre trați pornise iarăși, încă mai înviersunată: Ilie pierdu vederea, iar Ștefan, ca pedeapsă, viața. Cea d'întăiū urmare a războiului nelegiuit fu o îndoită ciuntire a Ținutului dintre Prut și Nistru: la Nord ca și la Sud.

La 1433 regele Poloniei, dînd Sepenicul, Țețina, Chmielovul, dar nu Pocuția, recunoscuse lui Ștefan *hotarul de la satul Potoc pînă la Mare*⁵. La 1435, Ilie, nu numai că părăsise drepturile căpătate de străunchiul său Petru, printr'un împrumut cu zălogire de teritorii, asupra Ținutului,

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 95-6.

² Bogdan, *l. c.*, d. 50.

³ Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea-Albă*, p. 311 și urm.

⁴ Hurmuzaki, I², pp. 881-2.

⁵ *Ibid.*, pp. 847-8.

de peste Prutul bucovinean, al Sepenicului, — staroste era atunci Jurj¹ — dar adăugise și rușinoasa *părăsire a Hotinului*, numărat, alături cu cetățile recunoscute lui Ștefan, ca unul din centrele acestui teritoriu. Moldovenii nu se grăbiră însă a executa acest tratat și împăcarea cu Ștefan zădărnici cu desăvîrșire îndatoririle luate într'un moment de restriște. Acuma însă, după orbire, Marinka, soția polonă a lui Ilie, sili pe pîrcălabul hotinean Manuil a ceda, la 28 Februar 1444, în minile castelanului de Cracovia și Palatinului Rusiei cele trei cetăți²: dacă însă până la Simpietru Ilie nu-și va căpăta moșiile de adăpost în Polonia, cei doi dregători regali să dea înapoi depositul. Actul e datat însă din Lemberg, și întrebarea era dacă acei ce se aflau la fața locului erau dispuși să asculte de poruncile unor pribegî ce nu erau să se mai întoarcă înapoi. Dar în 1450, cînd oștii polone veniră să sprijine cauza fiului mai mic al lui Roman și al Marincăi, Alexandrel, Hotinul nu trebui să fie cucerit, ca și Neamțul și Suceava³. Oamenii Marincăi păstrasera însă tot ei cetățile, și Manoil rămase încă mulți ani în Hotin.

De fapt însă prin cedarea de către Petru-Vodă, alt fiu din florii al lui Alexandru, Chilia intră în stăpînirea Ungurilor lui Ioan Hunyady, al cărui sprijin său a cărui îngăduință erau de nevoie pentru ca să poată domni cineva în Moldova. Un frate vitreg al acestuia, Bogdan, tatăl lui Ștefan-cel-Mare, trebui să se îndatorească a nu ataca acest loc de strajă al cruciatei ungurești la gurile Dunării. Păzitorii cetății însă făceau serviciu Domnului muntean, care era socotit pe acest timp ca un Voevod al marelui Voevod ardelean și căpitan al regatului Ungariei. Prin acești ostași ai ocrotitorului, Chilia era astfel a urmașilor lui Mircea și lui Dan al II-lea. Din partea lor, în lupta lui Bogdan cu Alexandrel, pe care Poloni îl aduseră, dar care singur nu era în stare, la vrîsta și cu neajunsurile lui, să

¹ *Studii și documente*, XIX, p. 11.

² *Hurmuzaki*, I², p. 699.

³ Dlugosz, la acest an.

rămîie, regele Casimir și sfetnicii săi, cu gîndul la bogăția Cetății-Albe, se pregăteau serios să «unească și să intru-peze pentru totdeauna Moldova la regatul Poloniei». Între sprijinatorii lui Alexandrel era și vechiul credincios al familiei sale, Manoil de Hotin, și un alt pîrcălab, pe care l-am așezat la Cetatea-Albă, Costea. Cînd Bogdan-Vodă peri de mîna nelegiuită a lui Petru Aron, totuși fratele său, cînd acesta ajunsese a strînge în jurul său mai toată boierimea, Cetatea-Albă, pe lingă Neamț, rămase în grija «pîrcălabului», și acesta o păstră pentru tînărul Domn legiuit care purta numele venerat al lui Alexandru-cel-Bun. Un timp Alexandrel avu, pe lingă alte cetăți, și Vasluiul și, *adevărât stăpînitor basarabean*, el hotărăște în 1452, asupra bălților Botnei, pescăriilor Nistrului și vămii de la Tighinea¹. Din partea lui însă, în 1454, Petru dăruiește moșii la Vasluiu, la Brodul Călugărilor, la *Lăpușna*, care se înfățișează acum întăiași dată². Îl vedem la 1455 făcînd și danii la Nistru: prisaca Bileaca și vadul Roșcăuții, luați de la Mîdrea lui Jumătate³.

Alexandrel fu pînă la sfîrșit Domnul din Cetatea-Albă, unde muri, de otrava boierilor săi, în 1455, anul cînd pescarii moldoveni din Cetatea-Albă ocupară, fără poruncă de la cineva, cetatea Lerici, la gura Niprului, de la proprietarii ei genovesi⁴. La dispariția sa, se pare că regele Poloniei se gîndi, ca rudă, a cere pentru dînsul portul cel bogat al Limanului. Nu-l putu căpăta; pîrcălab era atunci Petru, fratele Costei⁵; înnaintașul său Stanciul, care-și petrecu aici mai toată viața, orînduise să se repare iarăși zidurile în Mart 1454⁶. Îndată regele făcu însă să se dea Marinkăi ca despăgubire Siretiul și Volovățul, la Prut, dar Țețina și Hotinul rămaseră în mîni moldovenești: soarta lor trebuia să se hotărască mai târziu, cînd Petru Aron va face în-

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 106.

² Orest Popescu, *Cîteva documente moldovene*, Cernăuți, 1895, pp. 8-9.

³ Ulianicki, *Materiale*, p. 84; traducere în *Uricariul*, XI, p. 10.

⁴ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 116 și urm.

⁵ Pîrvan, *Alexandrel-Vodă și Bogdan-Vodă*, București, 1904, p. 101.

⁶ Bogdan, *Inscripțiile*, p. 327 și urm.

chinarea cerută¹. În 1457 se vede însă că Domnul Moldovei tot avea dreptul de a-și pune *starostii* în Hotin și Cernăuți².

Vremea lui Ștefan-cel-Mare venise. Cîteva puncte cu privire la Ținutul nostru mai trebuie fixate înainte de a înfățișa partea lui în fastele celor mai glorioase isprăvi moldovenești.

4. Organizație și cultură basarabeană până la Ștefan-cel-Mare.

Deci Basarabia — în sensul de astăzi al cuvîntului — cuprinde două cetăți numai: Hotinul la Miazănoapte și la Miazăzi Cetatea-Albă, care singură presintă prin ea însăși o însemnătate de negoț. Hotinul are și vamă: pentru mărfurile ce vin pe drumul Dorohoiului ori apucă pe acesta; Tighinea e și ea o vamă, dar fără ziduri: Vodă o arendează cuiva, care o «ține», căpătînd, prin aceeași învoială, afară de locurile scutite, și alte venituri, dincolo de oraș. Alexandrel-Vodă ni le arată la 1452: vamă în hotarele moșilor vecine, pripas de la vite, folosul de la pescăriile Nistrului și de la bălțile alcătuite de cursul Botnei³. De sigur că tot așa, cu arendarea vămii și veniturilor orașului, era și la Hotin. Viața orășenească se păstra numai la Cetatea-Albă.

Mănăstiri lipsesc aproape cu totul până acum; se dau însă pe aici venituri de pescuit, de pripășit, de vămuit prin sate, precum și moșii cu prisăci, mănăstirilor de dincoace de Prut, ca Bistrița, ocrotită de neamul lui Alexandru-cel-Bun. La 1454 carăle călugărilor de la Moldovița merg «după pește la Dunăre ori la Nistru» prin vadul Lăpușnei, prin al Călugărilor, al Țuțorei⁴: mănăstirea avea de la un Ște-

¹ Hurmuzaki, II², pp. 65-7, n-1 52.

² *Ibid.*, p. 674.

³ *Archiva Istorică*, I¹, p. 141.

⁴ Orest Popescu, pp. 8-9.

fan-Vodă locul «Leonta» la Nistru, cu prisaca, iezerele, finețele, moara și vadul la Nistru, până la locul «unde a șezut Vilcea»¹, iar de la Ștefan, fiul lui Alexandru-cel-Bun, și de la Alexăndrel (1445, 1449), jumătate din «lacul Covurului în care se varsă apa Ialpugul ce vine de la Cahul», cu dreptul de a lua jumătate din pescuit și vama peștelui și cea de «pe uscat»². Călugării de la Pobrata făceau la Botna, «unde-i zice Înnalta, *Visoca*», lingă «lacul de la ustia Bicului», miere scutită de dijmă și aveaă «în față» pescării la Nistru³: la 1466 găsim aici și «prisaca lui David»⁴. Cel de la schitul Vărzărești (?), în chiar aceste părți, stăpîniau și prisaca lui «Acibec»⁵.

Cite unui răzeș i se dau pămînturi fără stăpîn, pămînturi confiscate ori i se întărește moștenirea, cumpărătură de la alți răzeși. Astfel, lui Coman de Bezin, supt Alexandru-cel-Bun⁶: stăpîniul Bezinului orheian apar și la 1436⁷. Alexandru-cel-Bun mai dădu Gromobitna, siliște la Nistru, lui Vilcea și soției lui Olga; Ștefan-cel-Mare, căruia-i rămăsese apoi, o schimbă cu un sat siretean, așezînd aici pe femeia Lucăi Ecobescul și o nepoată, fata lui Lazăr Prodănescul⁸. Tot Alexandru dă Solotfenii, în Lăpușna⁹, unde aflăm apoi (1638) pe nepoata lui Virnav și pe fata lui Mindău, Antimia¹⁰. Patru sate la Hotin (și Noua-Suliță) se recunosc lui Ivanco Mihăilaș¹¹, care nici el nu era în fruntea boierimii. Și feciorii de popă se întîlnesc între cei dăruii

¹ Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldawiza*, p. 55.

² *Ibid.*, pp. 61-3.

³ *Archiva istorică*, I¹, pp. 114-5.

⁴ *Ibid.*

⁵ Venelin, *Documente romîno-bulgărești*, 1840, p. 61.

⁶ *Uricariul*, I, pp. 158-9. Urmași: Ioan, Prodan, Nastasia, Oleana, Magda Mica.

⁷ V. *Studii și documente*, XVI, p. 396 și urm.

⁸ *Studii și documente*, V, p. 211, n-l 2; originalul, *ibid.*, p. 386, n-l 2.

⁹ *Ibid.*, p. 218, n-l 35.

¹⁰ *Ibid.*, p. 237, nota 1.

¹¹ *Ibid.*, p. 397.

de Alexandru-Vodă în aceste părți: astfel un loc la Vilcov, pe vechi hotare, la Călugăra, e dat, la 1428, lui Vilcu fiul popei Zaharia ¹.

Supt Ilie se dă loc pe Ichil, la Cobilna, lui Dima, unul din sfetnicii domnești ². Ilie și Ștefan așează la Crugliș lângă Hotin pe Ivașco, fiul lui Balasin ³, «în vechile hotare». «Loc din pustie» dăruiesc ei, la 1436, lui Ioan Căuteș, pe lângă Ilișești, și aici se face Poiana lui Căuteș, apoi satul Căuțișeni, rămas la urmașii întemeietorului și până peste un veac ⁴: e cel d'intăiŪ cas bine cunoscut de colonizare. Lui Petru Durnea i se dă moșie, în 1450, de Bogdan-Vodă, la apele Gruieț și Șacovăț, ape basarabene, cu «locuri de prisacă în pustie», locuri de moară, «hlabnice», «locuri de fînațe», — «după obiceiul prisăcilor» ⁵. Mai târziu, Ștefan-cel-Mare va face stăpîn la Puhoiul în Lăpușna pe Postelnicul Nicolae Matostat și pe Gligaș Melciul, și cu acest prilej se înseamnă drumul ce ducea de aici, de la Prut, la Căușani de lângă apa Nistrului; în vecinătate era «ocina Găngu-roaii bătrinei» ⁶. Dar despre opera militară și colonisatoare împlinită de el aici, se va vorbi deosebit.

Până aici e vorba de vaduri și de pescărit, ici-colea, cu cite o prisacă în valea Botnei ori a Lăpușnei. S'ar crede că mai sus de această «pustie», în părțile de către Sepe-nic, lipsește rînduiala pămîntului dat la mănăstiri și la boierii, dar și aici găsim în veacul al XV-lea dovezi de locuință și organizare, de ființa curților boierești cu mori și «posade» (cîrciume) fără îndoială. Între boierii Moldovei la 1435 aflăm astfel pe Vilcea din Lipnic, în părțile Hotinului ⁷. Lîngă Hotin chiar, Alexăndrel întărise, la 20 Iunie

¹ *Uricariul*, XVIII, p. 1 și urm.

² *Uricariul*, III, pp. 114-5.

³ *Studii și documente*, XIX, p. 11.

⁴ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 181.

⁵ Oreste Popescul, *l. c.*, p. 7.

⁶ *Uricariul*, XVIII, pp. 32-4.

⁷ Ulianițchi, *Materiale*, p. 51.

1453, «ocina dreaptă de la strămoși», pe care o avea cunoscutul și bogatul negustor Mihu Logofătul, «pe Răut», la Procopeni, «cu mori și prisăci» și, ceva mai jos de Răut, unde a început și s'a întins cctatea noastră Hotinul, «un sat pe Nistru, cu numele Rașcovțiil, ce a cumpărat cu dreptele sale mijloace». Acolo fusese curțile lui Dănilă și Budul și era prisaca, pomenită, Bileaca ¹.

De bună seamă atunci se hotări și brudina Dunării și a Nistrului, cea d'întăiū mai grea decit cea de-a doua ².

E cu neputință de admis să se fi pierdut miile de documente prin care s'a creat proprietatea răzeșilor din toate satele basarabene. De fapt ei erau mai vechi decit Domnia, și aceasta a recunoscut totdeauna, pe basa actelor schimbate între ei, dreptul lor de stăpînire. Astfel la 1786 se statornicia într'o anaforă acest principiu privitor la moșiile Sfintenī, Cornova și Cocioaia din Orheiū: «acei răzeși, măcar de și n'au avut scrisori, ci numai niște zapise de vînzare între dînșii, carele încă nefiind cuprinzătoare de tot trupul moșiilor, însă Sfatul Divanului, rāzimindu-se pe vechea lor urmată stăpînire, au hotărit că o stăpînire învechită nicodată nu se poate sminti, și Domnul Alexandru Ioan [Mavrocordat] au întărit anaforaua» ³.

¹ *Uricariul*, XI, pp. 76-8 (după Ulianicki). Cf. întărirea lui Petru Aron din 1455, *ibid.*, pp. 79-81.

² *Ibid.*, IV, pp. 204-5 (formă din veacul al XVIII-lea).

³ *Ibid.*, XXII, p. 155.

CAPITOLUL al II-lea.

Ștefan-cel-Mare și Basarabia.

I. *Ștefan-cel-Mare și apărarea Basarabiei de Turci.*

Ștefan fiul lui Bogdan-Vodă, venind din Țara-Românească pentru a birui pe Petru Aron la Doljești și Orbic și a-l înlocui în Suceava, la 1457, nu putu trimete la Hotin pîrcălabul său sau pîrcălabii săi, — căci el ținea cite doi în fiecare cetate. Petru Aron, fugind, dăduse cetatea Polonilor, și cea d'întăiū grijă a noului Domn trebui să fie aceea de a căpăta din nou această cheie a Nistrului superior. Doi ani, cetatea fu încunjurată de ai lui Ștefan, tăindu-i-se puțința de a-și căpăta hrană și ajutor. O învoială se făcu la Overchelăuți (4 April 1459) cu comandanții din Rusia și Podolia, cari se îndatoriră a face ca Domnul pribeag să plece din Cameniță, unde aștepta ceasul prielnic și să se adăpostească la Smotrycz. În schimb, el, Ștefan, nu va mai tulbura cetatea, ci-l va îngădui luarea vămiș, pescuitul în Nistru, adunarea de lemne și tot felul de legături cu orașul, care rămăsese al Moldovei¹. Numaî peste trecere de cităva vreme putu să între în cetate Goian pîrcălabul, sau starostele, după titlul polon, pe care-l aflăm la 1466, fiind înlocuit apoi prin Vlaicu, unchiul lui Vodă, frate cu mamă-sa.

La 1466, după ce mareșalul general polon, Ioan Ryt

¹ Hurmuzaki, II², pp. 126-7.

winski, fusese la Ștefan, Goian staroste de Hotin, cu vecinul Șendrică, din Dorohoiu, și cu Vlaicul și Iuga Vistierul se întilnesc în Hotin cu arhiepiscopul de Lemberg, cu Palatinul Rusiei, cu cel al Podoliei care era și de Sniatyn, Colomèa și Carapciu, și cu un trimes special al regelui pentru a-și ținea, la Sf. Francisc, adunarea de împăciuire și judecată de toamnă, rămîind ca aceia de primăvară să fie după Sf. Gheorghe¹.

În aceste părți de sus ale Basarabiei răsărită îndată ca dușmani Tatarii din Crimèa, ai Hanului Mengli-Ghirai, cel de-al doilea stăpînior acolo. Văile basarabene se umplură la 1469 de pîlcurile iuți ale sălbatecilor călăreți. Moldovenii li luară urma la întorsul cel răpede și-i putură ajunge, zdrobindu-i și prinzînd pe Eminec, fratele Hanului. Lupta se dădu lingă satul Lipnic, al urmașilor lui Vilcea, în «dumbravă», pe drumul la vadul Otacului². Îndată Ștefan așeză la *Orhei* un nou pircălab de cetate, care la început nu poartă acest titlu³. Acesta fu Gangur, a căruî mamă, «Gănguroaia cea bătrînă», văzurăm că avea ocină acolo, lingă Puhoiul, pe Botna. Apoi la 1480 Vlaicul unchiul lui Ștefan, păzi la hotarul tătăresc, venind de la Hotin, până la 1486, și-i urmează Grozea fiul lui Micotă, iar apoi (1492-3) iarăși Gangur⁴. Pircălabul avea lingă dînsul o ceată de luptători și din aceștia, ca din Malușca și Neicea, din Cozma Răzan și Drăguș, înrudiți între sine, Ștefan făcea, lăsîndu-i tot ostași, coloniști ai Basarabiei răsăritene, în pustiile vecine, pe malurile Bicului și Vișnovățului, unde totuși erau și vechi stăpîni de ocină, ca, în cazul de mai sus, Sultana și Marașa, moștenitoare a altor luptători pentru țară «împotriva Tatarilor».

Maî grabnică i se păruse lui Ștefan, de la început, între-

¹ *Ibid.*, pp. 700-1.

² Bogdan, *Vechile cronici*.

³ *Uricariul*, XVIII, p. 33.

⁴ I. Bogdan, *Documentul Răzenilor din 1488*, în „Analele Academiei Romîne“, XXX; *Uricariul*, XVIII, p. 479 și urm.

girea hotarului de Miazăzi prin luarea Chilieî. Cu atât mai mult, cu cât Turcii, înțeșiți de ruda și ocrotitorul său Vlad Țepeș, își trimeseseră, în aceeași clipă cînd oastea lor intra prin pădurile Teleormanului, corăbiile la Dunărea-de-jos, unde era foarte cu puțință să se încuibeze, distrugînd comerțul și izgonind liniștea și siguranța. Ștefan li se făcu aliat pentru a-i împiedeca de a se așeza ei în cetatea așa de rîvnită și așa de folositoare. Deocamdată, în această încercare din 1462, el se alese, la 22 Iunie, numai cu acea rană în picior care-l făcu să sufere toată viața. Dar la 26 Ianuar 1465, după o «bătaie» a zidurilor care ținu o zi numai, căpitanii muntenii dădură Chilia în minile pîrcălabilor noului stăpîn, Isaia și Buhtea ¹.

Îndată vedem carăle mergînd pe la Țuțora și alte vāduri într'acolo, aducînd de la mănăstiri pîne, miere și cum-părînd pește pentru călugări și boieri ². Doar din aceste părți scoteau fiul lui Alexandru-cel-Bun tributul a 200 cară de morun pentru regele Poloniei!

Cetatea-Albă pe atunci se afla în bună stare de apărare, iar Lerici nu fu părăsit decît ceva mai târziu ³. Măsurî de prevedere se luaseră pretutindenî, pentru că încă din 1469 flota turcească apărea la «Saline» adecă Sulina, părînd că vrea să se îndrepte spre Liman ⁴. Între zidurile cele tari se păstra ca un chezăș pentru pacea tătărească Sultanul Eminec, fratele Hanului, care însă fugi în 1473 ⁵.

Războiul din 1475 al Turcilor împotriva lui Ștefan se începu pentru Chilia, pe care Sultanul nu voiă s'o lase în minile unui astfel de om, și cu acest prilej se ceru și Cetatea-Albă ⁶. Zvonurile de atac în aceste părți nu se adeveriseră însă decît în Maiu, cînd fură izgoniți niște sangiaci

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 122 și urm.

² *Archiva istorică*, I, pp. 115-6.

³ *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 129-30.

⁴ *Ibid.*, pp. 131-2.

⁵ *Ibid.*, p. 137.

⁶ Dlugosz, XIV, pp. 609-10.

de hotar, veniți de prin Dobrogea¹: Caffa căzu însă în vara acestui an, — lovitură grea și pentru negoțul Moldovei. Dintre prinșii genovesi ce erau îndreptați spre Țarigrad, o seamă fură aruncați de furtună la Chilia și după aspra datină din acele vremuri ei fură duși la Suceava, ca robi ai Domniei². Acești robi fură ceruți, precum și cedarea Chilieii măcar, în 1476; dar și data aceasta încercările făcute cu Ienicerii și galioane împotriva celor două cetăți nu izbutiră: nici chiar după înfrângerea lui Ștefan la Valea-Albă din codrii Neamțului și împrăștierea oștirii sale. Cetele Tatarilor întâiu trecură și Prutul, la Ștefănești, fiind apoi răspinse nu departe de Suceava; urmară oștile Turcilor biruitoari, care ajunseseră și până la Hotin, adăpostul Doamnei Maria lui Ștefan, fără să între însă și ei în văile basarabene unde nu se ascundea nimic care să li poată ațîța ambiția sa poftelă³.

Toată grija se cheltui de acum înainte, până la grozava nenorocire a căderii lor, pentru aceste cetăți: în 1475-6 lucrău la Cetatea-Albă meșterii cari dădură poarta cea mare, supt pîrcălabii cei noi Luca și Hrăman sau Hărman⁴. De la 22 Iunie la 16 Iulie 1479 se face întărirea, cu ziduri de piatră, a Chilieii⁵. În 1479-80 Duma și Hrăman isprăvesc un «mur» în Cetatea-Albă⁶. Iar la 1482 arhitectul levantin Ioan Privana zidia biserica Sfîntului Nicolae din Chilia, puindu-i în frunte o inscripție grecească⁷.

Se știe că în 1484 Sultanul a fost silit de Ienicerii să facă o campanie care să li dea glorie, pradă și robi și că Ștefan fu prins cu totul pe neprevăzute, el fiind cuprins în pacea recentă încheiată de Matiaș Corvinul cu Turcii. Pe

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 142-3.

² *Ibid.*, pp. 144-5.

³ *Ibid.*, p. 156.

⁴ Bogdan, *Inscripțiile*, p. 330 și urm.

⁵ Același, *Cronice inedite*, p. 56.

⁶ Același, *Inscripțiile*, pp. 336-40.

⁷ *Memoriile Societății din Odesa*, II, p. 484 și urm.

pământ basarabean se uni Hanul cu oștile Sultanului și tot aici veni și Domnul muntean, Vlad Călugărul, care încă din 1483 căutase a lua Chilia. Cetatea, unde porunciașii Maxim și Ivașco, fu cucerită în opt zile, la 14 Iulie, făcându-se îndată, cu ajutor de multe corăbii, întărită nouă «de spre uscat și de spre apă», și ridicându-se din nou cetățuia cea veche din ostrov, pe care, din motive strategice, Ștefan însuși pusese s'o dărime la 1476¹. Numai două zile se împotriviă Gherman și Oană în Cetatea-Albă, unde se umplură iute de salahori șanțurile de opt picioare de adânci, pline cu apa Limanului (4 August). Românii fură lăsați, iar negustorii străini, ca și sătenii adăpostiți între ziduri, duși la Constantinopol și așezați acolo pentru ca să ajute la înflorirea Capitalei osmane. Oastea biruitoare se întoarse tot pe uscat, pe la Chilia, și luă apoi, prin vadul Isaccii, drumul Dobrogei. În marea cetate de la gura Nistrului rămăseseră numai «200 de familii de pescari»; în Chilia și mai puțină lume de sigur. Din Ținutul înconjurător, unde se cultiva griul după mărturia izvoarelor, se făcu cîte o raiă de hrană pentru Ienicerii așezați în Chilia ca și în Cetatea-Albă. Un singur sangeac, stînd, se pare, în Chilia, ca loc mai potrivit pentru supraveghere, avu în seamă noua provincie turcească de la Sudul Moldovei. Împrejurări pe care le vom arăta mai departe făcură însă ca niciunul din satele românești să nu se mai păstreze și chiar unele nume de ape, ca al lacului Covur, să se schimbe. Cel d'întăiu renegați romîni se iviră și ei, și unul din aceștia, boier de neam, ajunsese dregător mai înalt al Porții, acel Sinan-Celebi, care merse la 1523 în misiune la Ștefăniță-Vodă².

Provincia Sultanului își îndeplini foarte bine menirea pentru care fusese întemeiată. Bali-beg, fiul lui Malcochiu, răspinse un atac al lui Ștefan asupra Chilieii la Cătlăbuga, deci lîngă lacul căruia i se zice astăzi Catlapug, în Noiembrie 1485. Și orice mișcare a Turcilor împotriva lui

¹ *Istoria armatei*, I, pp. 150-1, 152.

² Hurmuzaki, II², p. 708 și urm.; *Archiva istorică*, I, p. 10.

Ștefan fu sprijinită de aici din această Basarabie, care din nou se făcuse dușmană. Marele Domn fu silit deci a-și face, în condițiile ce i se cerură, pacea cu Sultanul, căutînd apoi a-și răsplăti aiurea, cu acești Turci din cetăți cari-și stăteau la îndămină, gata să capete prin el pradă la creștini. Nebunia ambițioasă a regelui Poloniei Ioan-Albert îi deschise iarăși drumul spre Pocuția străbunului.

Dar pentru apărarea statornică de către Turci se întări de sigur atunci Lăpușna, iar pîrcălabul de hotar se așeză la Ciubărciu, vechiul centru de Unguri husiți; aici păzia la 1526 Fătul și peste nouă ani Tomșa¹.

2. Basarabia în cele d'întăiu timpuri după moartea lui Ștefan-cel-Mare.

După moartea lui Ștefan, în 1504, această Basarabie pierdută se făcu drum pentru toți năvălitorii păgîni. Cînd, la 1511, tînărul fiu al Sultanului cuceritor, Selim, ginere al Hanului crîmlean, se ridică pentru stăpînire împotriva tatălui bătrîn și nerăzboinic, el trecu de la Trapezunt în Crimèa și de aici în sangeacat, așezîndu-se chiar o bucată de vreme în Chilia, al cărei sangiac îl va fi recunoscut îndată; Cetatea-Albă fu silită însă prin luptă a primi pe Tatarii pretendentului.

Selim ajunse Sultan cum dorise, dar drumul de pradă nu se închise cu aceasta. La 1518 Tatarii lui Alp-Sultan trecură pe la *vadul Sărății*, lingă care era de ceastălaltă parte a Prutului tîrgul Sărata, de mult nimicit prin asemenea năvăliri. Pentru apărarea Moldovei de acești dușmani fusese nevoie să se creeze o Vornicie a Țerii-de-jos, și cel d'întăiu Vornic cu acest titlu e Carabăț; Vodă însuși, Bogdan, fiul lui Ștefan și tatăl lui Ștefăniță, Domnul din 1518, făcuse, din nevoi militare, o nouă reședință dom-

¹ *Uricariul*, XVIII, pp. 116-7; *Memoriile societății din Odesa*, II, p. 563; *Archiva istorică*, I, p. 83; *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 187; Bandini, în „*Analele Academiei Romîne*“, XVI, la urmă.

nească la Huși, unde Ștefan-cel-Mare încă zidise biserică de piatră și Curți de locuință. Tatarii fură, și data aceasta, învinși și izgoniți¹. Peste opt ani, Sangeacul de Chilia și Cetatea-Albă, «Thasule», poate Feisullah, se ținea gata să lovească Polonia², dacă ar îndrăzni să alerge în ajutorul Ungariei, al cărui ultim rege, Ludovic al II-lea, peria în smircurile de la Mohács.

Se cărau robi poloni cu miile prin aceste vaduri, care, în doi ani numai, 1526-8, dădură un prisos la veniturile de 30.000 de galbeni; și Domniștii noștri, ca Petru Rareș, erau pârșiți de dregătorii regali că se amestecă în acest urit negoț care dădea Seraiului împărătesc și Pașilor ostași slujitori și femei din bielșug. Alți hoști, creștini, strânsură de Ruși, Moldoveni, Poloni, se alcătuiră îndată la Nipru pentru răsbunări împotriva Tatarilor, dar și pentru desbrăcarea, în folosul lor însuși, a prădătorilor³. Aceștia sînt Cazacii, al căror nume, ce înseamnă «haimanale», nu e decît o poreclă tătărească pe care ei o primiră și o făcură glorioasă în anele jafurilor.

Cetății Orheiului în curînd era să i se dea o tovarășă — căci supt Bogdan pentru pagubele făcute la Orhei se cerea despăgubiri de la căpitanul de Soroca —, o stăpînă chiar, în *Soroca*, pomenită în 1510 și 1522⁴, apoi la 1532⁵, pentru care Bogdan-Vodă căpătă mori de peste Nistru, trimetînd pentru aceasta la rege pe boierul Șerpe. Prin aceasta și prin căpitănia, Vornicia sa starostia, pomenită, a Țerî-de-jos, cu oastea sa de Joseni, temeiul Basarabiei românești se mutase mai spre Miazănoapte.

¹ *Istoria armatei*, I, p. 219 și urm.

² *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 183.

³ *Ibid.*, p. 184.

⁴ Hurmuzaki, II², p. 629; II¹, p. 719; *Supl. II*¹, p. 9.

⁵ Coste, urmaș al lui Peritschi; *Studii și documente*, V, pp. 211-3, n. 4.

3. *Împrejurări culturale.*

Din actele privitoare la colonizarea «pustiei» și la schimbările de proprietate ale celorlalte Ținuturi basarabene vom aduce câteva pentru a se vedea puterea și voiciunea vieții românești în aceste părți care în curînd erau să încerce a stăpîni viața politică a Moldovei și ar fi stăpînit-o de sigur fără marea nenorocire din 1484 și fără aceia care trebuia să-i urmeze la 1538.

«La Pustieni, dincolo de Prut, supt Obreja, între Troienești și între Dobreni, la Fintină supt Oborocenî», — deci tot dovezi de veche locuință, — «Ștefan», poate cel Mare, așează pe Radul Drăculea, din care vin Drăculeștii cari aveau moșia și pe la 1550¹. La Bilava lîngă Hotin, marele Domn dăruiește pe Bilău, colonisatorul².

Poate Basarabean să fi fost și acel Dan Bolea, pîrcălab de Hotin supt Ștefan-cel-Mare sau îndată după aceia, fiu al lui Ioan Crămeat și care lasă fiu pe Baciul, Jurj Balca, ș. a.³. Ștefan cumpără de la fiul lui Fedco Starostescul, urmaș de staroste la Cernăuți, Macicatovșii⁴. Tot el dă Vovineștii, pe Ichil, și o poiană la Suha lui Roman Ciurea⁵.

Dintre sfetnicii Domniei, Iuga Vistiernicul cumpără pentru Putna Șerăușii (Hotin)⁶. Neamul Tăutului Logofătul avuse Răzina pe Nistru, care ajunge apoi la Huhulea și urmașii lui⁷.

În urmă, Bogdan fiul lui Ștefan dădu o săliște pe Răut «în fața gurii Iligaciului», diacilor Nicoară și Cîrcei, ale căror rude vor trece apoi, la 1537, moșia lui Toader Logo-

¹ *Uricariul*, XIV, pp. 148-50.

² *Ibid.*, p. 157.

³ *Ibid.*, pp. 81-2.

⁴ D. Dan, *Putna*, p. 88.

⁵ *Uricariul*, XVIII, p. 254 și urm.

⁶ Dan, *Putna*, p. 221.

⁷ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 126. Cf. *Neamul Românesc literar* pe April 1912.

fățul, pe 24 de zloți tătărești¹. Același Domn închină «Leonta», pomenită și mai sus, iezer și gîrlă, mănăstirî Voronețului, la 1513².

Dintre boierii timpului, apoi, copiii lui Ivanco Hanco și nepoții lui Calian vînd, la 1517, Solonețul,—căpătat de acesta, de la Ștefan, împreună cu Cosacevții, Trincinții, Strijacovții, cu condiție de *a sluji la cetatea noastră, la Soroca*,—lui Luca Arbure, Portarul de Suceava³, pe care apoi tînărul său Domn îl jertfi.

Acesta, Ștefan-cel-Tinăr, întărește unui vechiū ostaș al bunicului și tatălui său Dragotă Săcuiianul, ginerele Tăutului, satul dăruit de Alexandru-cel-Bun lui Iuban și trecut lui Andreica Cordarul — făcătorul de coarde pentru arce ori de săbii —, de la care iea și numele de Cordăreni; în schimb și el dase un sat de peste Prut, „unde aū fost vîtă-manî Caliman, Iachim și Lucaciū“, și 380 de zloți tătărești⁴. La 1522 același dă voie călugărilor putneni a pescui trei voloace în Dunăre, Nistru și la Iezer⁵.

Șerpe Postelnicul, cunoscutul rebel împotriva lui Ștefăniță-Vodă, avea moșie la Puhăcenii Orheiului și la satul zis după numele său Șerpeni, care fură apoi unite într'o singură stăpînire. Le ținea pe la 1630 neamul Boul, și din acesta apoi Safta, care fu Doamna lui Gheorghe Ștefan, și ea pomenește ca strămoș pe Șerpe: de două ori Doamna dăruii, și pe bani la urmă, aceate moșii lui Stamatii Postelnicul-cel-Mare⁶, care adusese slujbe lui Vodă și la Țarigrad.

La Piticeni pe Cobilș boierul era, supt Ștefăniță, Sima Vistiernicul, care vindea o parte, cu 320 de zloți tătărești, lui Roman Hamza: satul se numia după Toader Pitic, an-

¹ Popescul, pp. 39-40.

² Vartolomeiū Măzăreanu, *Voronețul*, ed. Marian, pp. 68-9, n-1 1.

³ *Studii și documente*, V, p. 550, n-1 1. Se mai pomenește schimbarea unui sat pe Prut de către Isaico, fiul lui Ivanco Tudor, nepotul lui Dan Ceășnicul, către același; *ibid.*

⁴ *Archiva istoricā*, I¹, p. 86.

⁵ Dan, *Putna*, p. 89.

⁶ *Studii și documente*, IV, pp. 274-5, n-1 viii.

terior lui Ștefan-cel-Mare: el lăsa pe fiica Neaga și aceasta pe Stanca ¹. Și Lupea Berheciu lua aici moșie cu 500 de zloți tătărești ².

Maî târziu, la 1527 Petru Rareș așeza «într'un loc din pustie, în Chigheciu pe Ialpug, maî sus de gura Raduroasei, în grădiște» pe Vitolt ³. Fătul de Ciubărciu avea, pe atunci, ca fiu al lui Costea Posadnicul, și el rudă al lui Calian boierul lui Alexandru-cel-Bun, satul Starosilți, la Orhei. El și surorile îl schimbă cu Stoboreni, luați de la zisul Săcuianul Ceășnicul, ginerele Tăutului Logofăt, care viclenise pe Ștefăniți. Tot atunci se va fi ridicat Maxin Udrea asupra aceluiași Domn, și i se iea partea din Starosilți pe care, la 1528, Rareș o dă lui Toader Logofătul. Să amintim că Posadnicul fusese rob la Tatar și că-l scosese nepoata Magda, cu 5.000 de aspri ⁴.

Frățian pircălabul, mort la 1543-4 și îngropat la Pobrata ⁵, avea Curluceni Lăpușnei, și soacra lui îi dă mănăstirii Pobratei ⁶. Șerbanca la Ciuluc o cumpără, prin 1530-40, de la feciorii lui Gavril Peavețul, Nicoară Păharnicul Doamnei lui Rareș ⁷. La 1552 Cozma Gheanghea, pircălabul de Roman, al Rareșizilor, și soția Anghelina ținea, între altele, Bilăuții la Hotin, moștenirea lui Bilăiu, luată pe 300 de zloți tătărești de la Nastasia, fata Malei, și Ravacăuții, de la «Alexa Rjavenschii, fiul lui Coste, nepotul de frate al lui Teodor Orăș, nepotul de fiu al Marușcii, fiica Pancului ⁸». Și răzășii de la Tomeștii Grecenilor și alții arată acte de la Petru Rareș.

Ștefan Rareș dă apoi tot lui Cozma Gheanghea pircălabul «un loc de pustiū la Ciuhur, în Ținutul Hotinului,

¹ *Uricariul*, I, pp. 149-51.

² *Ibid.*, pp. 153-4.

³ Popescul, pp. 26-7.

⁴ *Uricariul*, XIV, pp. 78-80; XVIII, p. 112 și urm.

⁵ *Inscripții*, I, p. 59.

⁶ *Studii și documente*, VI, p. 75, n-1 9.

⁷ *Ibid.*, XI, p. 47, n-1 1.

⁸ *Ibid.*, VII, p. 74.

pe îmba părțile Ciuhurului, care acum se numește Rujinți». Moșia, confiscată un timp, se pare, trece apoi de la Grigore Gheanghea Vornicul, fiul Cozmei, la Ioan Golăe¹.

În ce fel a urmat colonizarea, se vede după hotarele de mai târziu: unele moșii «se încep din Prut și merg pân' în Cahul», altele «se încep din Ialpuh și merg iarăși pân' în Cahul». Undeva se pomenește Puțul Răzășilor². Puțuri: al Cichitoairi, al lui Ștefan Bujac, arată ce s'a făcut întâiu la așezarea în aceste părți ale troianului și pustiului. Un alt loc se chiamă Biserica, după clădirea înălțată de colonizatori³.

Încă înainte de 1420, făcuse Alexandru-cel-Bun, cum am văzut, schitul Vărzărești (?)⁴. În aceste părți durase și Ștefan mănăstire mare peste Nistru, Căpriana, la 35 de kilometri de Chișinău⁵. Mai târziu Petru Rareș, cu Doamna și fiit, dăruia o Evanghelie la acest hram al Adormiri, în Octombre 1544. Alexandru Lăpușeanu era s'o înzestreze, la 1559, cu douăsprezece moșii⁶. Pe urmă mănăstirea sărăci însă de pe urma «unor călugări răi, leneși, netrebniți lui Dumnezeu și oamenilor», și Antioh Cantemir-Vodă, la 1698, îi făcu mai mult rău închinînd-o Zografului de la Athos, unde erau ctitori Ștefan însuși și fiul său Bogdan Orbul⁶. La 1559 Căpriana avea deci satele Lozău, Preajolteni, Onești, Sadova, Băliceni, Luceni, Vorniceni, Dumeni, Glăvășeni, Bisericanii, Purcanii-de-jos și vii la Cotnari⁷. Astăzi încă mănăstirea păstrează șese sate curat românești (Chipriana, Lozova, Vorniceni, Scoreni, Malcociu,

¹ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 226-33.

² *Uricariul*, X, pp. 63-5.

³ *Ibid*

⁴ Venelin, *Documente romino-bulgarcești*, p. 61.

⁵ Arbure, *l. c.*, p. 320.

⁶ *Memoriile societății din Odesa*, an 1844, p. 349 și urm.; *Uricariul*, III, p. 272 și urm.

⁷ *Archiva istorică*, I¹, p. 19.

Condrița) și părți în alte patru (Șendreni, Todorești, Popăuți, Parchina).

Ajungem astfel la ruperea din trupul Moldovei a întregului Ținut până la Bic, precum și a raielei tighinene, la marea lovitură din 1538 a Sultanului Soliman al II-lea.

CAPITOLUL al III-lea.

Așezarea Turcilor în Basarabia-de-jos și lupta Moldovenilor pentru reîntregirea țării.

1. *Petru Rareș și urmașii săi : Turcii în jumătatea de jos a Basarabiei.*

Expediția Sultanului Soliman, făcută pe la Isaccea și «Lacul Galben», îl aduse până la Suceava și până la Bender, unde făcu să se așeze marmura amintitoare a faptului glorios că a «călcăt supt potcoavele cailor săi» pe neascultătorul Voevod care îndrăznise a sta împotriva puterii sale împărătești¹. Dar, la plecare, el nu lăasă numai un Domn mai prost, pe Lăcustă, fiul lui Ștefan-cel-Mare, numit Ștefan și el însuși, dar și o țară mai mică. Tighinea se prefăcu în Bender, «poartă», către viitoare cuceriri în Polonia, și noul hotar cuprinse, mai târziu, și Ciubărciul și Căușani, cu tot Ținutul până la cursul Bîcului. Raiuaa celor două cetăți de la Miazăzi se îndoise astfel.

Locurile luate astfel de Turci nu erau prea bine locuite. Astfel în Mart 1535 Petru dădea lui Tomșa de Ciubărciul ca răsplată Chișinăul, «Chișinăul-Mare», siliște pustie pe Botna, «între Dobra și Oale», — vecinii, ca să facă el satul, menit să se prefacă numai prin mîna străinului într'un oraș mare, dar care nu e decît în mai mică parte al nostru². În ce privește originea numelui Chișinău, nu e nicio

¹ *Memoriile societății din Odesa*, XIII, pp. 263-4.

² *Archiva istoricîi*, I¹, p. 83.

îndoială: și el vine de la întemeietorul satului, de la *moș*. Găsim doar în 1610 pe un Lazăr Chișănău între boierii Moldovei (numele vine din Chișănea; cf. Hîjdău, din Hîjdul, Codău, din Coadă, Buzău din Buză) ¹. Și alte daniș ale lui Rareș pomenesc — am văzut-o «pustia».

La 1568 se arată din Constantinopol că hotarul lui Ferhad Ceauș, delimitatorul din 1538, e acesta: «linia, plecînd din malul Bicului, ar merge spre Vadul Iurdiș pentru a trece de acolo la Geamene și de la Geamene la Feriste Iurdiș și, suindu-se de acolo la punctul Alarica, ar merge supt dealurile vechiului Behan, pentru ca să ajungă la sălașele Romînilor din Botna și Medemieli. Ea s'ar prelungi apoi la Cîatal-Iusuf pentru a se îndrepta pe urmă spre izvorul Babagi; de acolo spre Bosine și de-a lungul drumului celui mare ce vine din Akkerman, ce-l lasă la dreapta, la dealul de la Izvorul Pîrcălabului. Ar urmă de acolo către lacul Vocurdina, trecînd după Botna și Cabarnica spre a ajunge la Nistru» ².

Dar boierii simțiră o adîncă durere pentru această pierdere, a doua zi după biruințele lui Ștefan și celor doi urmași ai lui. Ștefan cel nou, Lăcustă, fu învinuit că el a vîndut tot țermul de la Dunăre pînă în munți, precum și Nistrul tot și, nearătîndu-se în stare a lua înapoi ce se pierduse, cum era somat, se ridicară împotriva lui pretenđenții, pînă ce, la urmă, «Turcul» din Scaun fu ucis.

Îl și înștiințaseră: «Dacă nu vei căpăta înapoi acea parte a țerii ce a luat-o Turcul și nu te vei împotrivi aceluia ca s'o unești cu oblăduirea ta, să fii încredințat că, înfățișîndu-se un al treilea dușman, oricare ar fi, care să rîvnească Domnia, vom trece la dînsul și nu te vom mai privi ca Domn.» Și el, săracul, care avea aceeași rană în su-

¹ *Studii și documente*, VII, p. 369, n-1 2

² Iorga, *Documente și cercetări*, p. 176. Numele sînt date așa cum le cuprinde actul turcesc. O amănunțită cercetare geografică, în comparație cu harta lui Dimitrie Cantemir și a lui Rigas, ar permite o identificare.

flet, vorbise de foame și lăcuste, de lipsa banilor, de moartea lui Ioan Zápolya, Craiul ungiuresc, de la care ar fi putut cere ajutor, și se rugase a fi așteptat doi ani¹!

Urmașul său, Cornea, fiu al lui Bogdan-Vodă, care-și zise Alexandru, începu cu o năvălire asupra Tighinei și Cetății-Albe, prinzind măcar oile din care se hrăniau Ienicerii și oprind pe negustorii turci aflați în cale². 800 de călări turci fură bătuți lângă Cetatea-Albă, mahalalele Chilieii arseră și Sultanul le refăcu apoi, după ce capul răsculatului căzuse supt secure la începutul Domniei a doua a lui Rareș, care merse până la Țarigrad ca să făgăduiască altfel de purtări. Și, chiar supt Rareș, vestitul negociator la Poartă Ieronim Laski, care știa ce zace și în inima lui Vodă și în a boierilor, putea să asigure că ei «nu pot suferi cu niciun chip că li s'a luat partea cea mai frumoasă a Moldovei»³. Cu atât mai mult, cu cât se vorbea că și Orheiul va avea soarta Tighinei⁴.

Cît privește Hotinul, în 1538, el fu asediat de Poloni, vechi dușman, pentru Pocuția, al lui Rareș: Ioan Tarnawski, biruitorul de la Obertyn, începu împresurarea la 18 August și după două săptămîni Moldovenii primiau condițiile regelui, păstrînd însă cetatea. De n'ar fi fost oastea polonă acolo, e de crezut că Soliman, care se pare a fi venit pe aceea, ar fi făcut cu Hotinul ce făcu și cu Tighinea⁵. Cetatea rămase deci moldovenească până ce o dăruî Despot, în 1562, lui Albert Laski pentru a i-o lua însă din mîna.

Îndată o arse, ca să înlătore bănuielile de către Turci,— Alexandru-Vodă Lăpușeanu⁶, fiul unei Basarabencé, aceea

¹ Pentru unul din acești pretendenți, ridicat de Spătarul Iurie, v. *Archiva istorică*, I¹, p. 125.

² *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 186 și urm.

³ Hurmuzaki, II¹, pp. 215, 217.

⁴ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 323, n-l XXXII sau *Studii și documente*, XXIII, p. 46, n-l XLV.

⁵ *Istoria armatei*, I, pp. 265-6.

⁶ Iorga, *Nouveaux matériaux*, p. 85.

Anastasia, iubita lui Bogdan, care e îngropată la mănăstirea Rîșca¹. Când Bogdan, fiul acestuia, fu mazilit de Turci în cursul unei aventuroase călătorii de pețire în Polonia, tânărul Domn dădu Hotinul Polonilor².

Pentru Chilia și Cetatea-Albă, pentru Tighinea, pentru pământurile pierdute, chema la luptă străinul Ioan-Vodă Despot pe boierii «urmași ai Romanilor», de și pe urmă, când Lăpușeanu se adăposti la Chilia înaintea de a pleca spre Țarigrad, același Despot se rugă de pace pe lângă «mărețul și ca un tată» sangeac al cetății, din neamul lui Malcociu³.

Îndată, încă de pe la 1560, se înfățișară, și în luptele dintre Despot și Lăpușeanu, cu Dumitrașcu Vișnieviețchi, nepot al unei fiice a lui Ștefan-cel-Mare venind din ostroavele Niprului, Cazacii «pragurilor», Zaporojeni. La Chilia și la Brăila în ultimii ani ai lui Soliman se țineau șeici anume pentru a-i împiedeca de la pradă. Un sangeac de Cetatea-Albă așeza în Scaun pe acel nou Ioan-Vodă, căruia călugării prigoniți de dinsul, pentru banii birului și banii răscoalei, îi dădură numele de «cel Cumplit».

Acesta începu cu încercarea de a scoate pe Polonii din Hotin. cari se putură însă apăra. Palatinii de hotar trecură apoi pe malul stîng al Prutului într-o campanie de răsbunare, după care urmă un al doilea atac la Hotin. Numai cînd Bogdan pribeagul trecu în Rusia Țarului și Ioan se închină vecinului de peste Nistru, ostașii lui Dobrosolowski părăsiră cetatea.

Împotriva Turcilor, cari cereau un tribut mai mare, imposibil, Domnul chemă atunci pe Cazaci. Cu dinșii batu pe Munteni, cari-i aduceau un înlocuitor, pe Petru Șchiopul. *Cazacii mutara cîmpul de luptă în Basarabia, lovind Tighinea*

¹ *Inscripții*, I, p. 54.

² *Archiva istorică*, I', p. 76.

³ Hurmuzaki, II¹, pp. 392, 394; *Supl.* II¹, pp. 129-31.

și *Cetatea-Albă*. Un îndemn al partidului creștin între boieri nu e însă de loc cu neputință. Prin aceleași Ținuturi de peste Prut veni ră acum Turcii pedepsitori ai lui Cigala-Zadè, renegatul genoves. Ioan părăsi lagărul său de la Huși și, lângă Cătlabuga lui Ștefan, pe malurile lacului Cahulului, chiar la ivișea Turcilor din vadul Isacei, se dădu lupta. Roșcanii, unde Ioan, trădat de ai săi, fu încunjurat și silit, prin lipsa de apă, să se predeie, erau așezați prin locurile acestea unde foarte de multă vreme satele românești, întâiu pustiite, au fost înlocuite cu ciștele Tatarilor¹.

Polonii fură pedepsiți pentru Cazaci printr'o năvălire de Tatarii, cari stăteau acum, ca garnisoană permanentă, în cele două cetăți din jos ca și în Tighinea. În schimb, la 1576, Cazaci încercau să se suie cu scări pe zidurile Cetății-Albe, și Benderul îi văzu iarăși în orașul deschis, la vamă. Prada și «petrecerea» lor pe aici urmează apoi an pe an, într'un timp când ei dau, dintre voinicii români aflători la ei, Domnii Moldovei. La 1583, Benderul fu asediat în toată regula și sangeacul lui, ucis, cum se întâmplă îndată și cu vecinul său de la Liman. Cetățile arseră și în 1585, și Hanul Islam-Ghiraî trebui să alerge aici, unde i se întâmplă și moartea, fiind îngropat în «moscheia cea mare» de la Cetatea-Albă, Akkermanul turco-tatar. Se urmă așa până în vremea lui Mihaî Viteazul, și expediția lui Hidir-Pașa beglerbegul, care, prin Isaccea (Oblucița), Lăpușna și Hotin (Iulie 1589), ajunse până la Sniatyn, nu izbuti să distrugă această plagă a Cazacilor. La 1583 ei prădau iarmarocul Orheiului. Pentru Aron-Vodă, prietenul lui Mihaî, pe care Tatarii, veniți prin Bender, îl căutaseră în Iași, silindu-l să se răscumpere, ei asediază din nou Tighinea și în acest timp căzu și Ismailul, Smilul, unde se găsiră tunuri cu stema lui Hunyady (22 Mart 1595). Cetatea-Albă nu fu cruțată de acest nou avânt de *revanșă* creștină, în care

¹ *Istoria armatei*, I, p. 323 și urm. Pe Cogîlnic, la Roșcani, tocmai pe locul luptei din urmă a lui Ion-Vodă, „unde se varsă Singera în Cogîlnic“, se judecă la 1594 răzăși din neamul lui Fădor Gug cu cei din al lui Dumitru Roșca, mai vechi (Uricariul, XXIII, pp. 41-2).

*gîndul, banul și interesul politic, ca și o mare parte a oștilor, erau românești*¹. De alminterea numai la Tighinea atacul fusese al Cazacilor.

Hanul însuși veni, tot pe la Bender, în toamna anului acestuia, — pe cînd Sinan-Pașa trecea la Giurgiu împotriva lui Mihai —, ca să izgonească pe Ștefan Răzvan, înlocuitorul lui Aron, prins de Ungurii din straja sa și dus în Ardeal la închisoare lungă cit viața². Era vorba să se facă din amîndouă țerile provincii otomane și în tabăra tătărească se și găsia Ahmed, cumnatul Hanului, numit ca sangeac al Moldovei întregi. El fu silit, în Octombre, să se întoarcă: în fața lui răsărise, la Țuțora, cu oștire polonă aleasă, acel Hatman și Cancelariu Ioan Zamoyski, care avea ca supremă ambiție întinderea regatului până la Dunărea-de-jos și Marea Neagră. Încă odată, la 1596 Tatarii pătrunseră în Basarabia ca să pedepsească printr'o pradă sistematică pe Mihai el însuși: Hanul iernă la Cetatea-Albă³.

Dar partea de Miazăzi a țerii rămăsese totuși românească, afară de Chilia și Cetatea-Albă, dintre care cea d'întăiu nu mai avea vre-o însemnătate militară, iar cea de-a doua nu se putea cuceri. Numele românești periseră așa de puțin, încît la 1760 încă se zicea: Cetatea-Albă și Tighinea, Bende-rului și Akkermanului⁴. Până la 1777 se mai întîlnesc numele de Smil și Sacce⁵. Hotinul avea, în 1581, 5.901 de oi (1 500 Bîrladul, Trotușul și Bacăul nici 3.000), Lăpușna 2.840, Soroca 5.000; Orheiul nu e trecut: se vede că nu dădea oi Domnului⁶.

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*; Hurmuzaki, XI, Prefața; *Istoria armatei*, I, p. 410 și urm.

² Pentru un aderent necunoscut al lui Răzvan, Costilă, v. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 125.

³ *Istoria armatei*, I, spre sfîrșit.

⁴ *Documente Callimachi*, II, p. 123.

⁵ *Documente și cercetări*, p. 165.

⁶ Hurmuzaki, XI, p. 221 și urm.

Ca dovadă de poporația deasă din aceste părți, iată însemnările Vistieriei la sfârșitul veacului:

În 1591, Soroca avea la bir 1714 țeranî «de istov», 204 «săraci», 114 *curtenî*, 14 *vătași*, 193 *de nemeși*, 48 *de popi*; Ițotinul, din aceste categorii: 1916, 232, numai 77 de *curtenî*, cu 41 *de vatași*, 122 *de nemeși* și 95 *de popi*; Orheiul 2.657 «oamenî cu săraci», 380 *de curtenî*, 226 *de nemeși* (fără *popi* deosebi); Chigheciul vecin, 2.260 de țeranî, 220 de săraci, 268 *de curtenî*, 50 *de vatași*, 325 *de nemeși*, 88 *de popi*; Lăpușna 1.538 și 288, 48 de săraci la «Slobozia Ceacrăloî» (Ceacîrului?) și 5 săraci, 42 de *vatași*, 501 *curtenî*, 352 *nemeși*, 89 *popi*¹.

Numărul cel mare al negustorilor armenî făcuse să se ridice în orașe, ca și la Cetatea-Albă, Ismail și Bender, biserici armeneste².

Și, în părțile de jos, urmează colonizarea. Ureche, sfetnicul lui Petru Șchiopul și pe urmă al lui Aron-Vodă, episcopul fiilor lui Ieremia Movilă, căpătă de la acesta, în Mart 1596, un sat domnesc pe Ialpuh, Bărboșii, «pentru că el ni-a slujit Domniei-Mele bine și cu dreaptă credință cînd a venit Răzvan asupra Domniei Mele, cum și la alte trebi și slujbe a' Domniei Mele și ale țerii»³. El cumpără apoi de la neamurile Puica și Grecul satul Puiceni pe Răut, cu «bălți, heleșteie și mori», pentru 200 de taleri⁴. Drăghici Bogza Logofătul, și el boier, încă de la Bogdan Lăpușneanu fusese prins de Tatarî în 1574 la Putna —, are între alte moșii Stăpîneștii pe Cahul, cu moară, danie de la Mărica și Drăgălina, «roaba lui Ștefan Pîrcălabului», care Mărica-l înfiase⁵.

Așa de puternic era elementul băștinaș în aceste locuri, încît românește scria pe la 1580 însuși begul de Bender, și scri-

¹ Hurmuzaki, XI, pp. 218-9.

² *Studii și documente*, I-II, p. 430.

³ *Uricariul*, XIV, pp. 160-1.

⁴ *Ibid.*, pp. 161-2.

⁵ *Ibid.*, XVI, p. 257.

soarea lui e destul de interesantă pentru *răspîndirea graiului nostru* ca s'o reproducem și aici¹ :

«Eü, Ali-beiü de Tighinea, scriü multă viață și sănătate starostelui [polon] de Rașcov. Dup' aiasta daü știre dumitale ca să știți dumneavoastră să nu vă hie nicio grijă, nicio teamă, de nemică, ce să hiți foarte cu pace bună de cătră noi ; c'am audit că vă temeți. Atita doară de veți bănuï pre noi, atita, căce c'am mårs de-am lovit nește sate de-am luat cițiiva robi, pentru căce c'aü fost vina lor, căce c'aü prins nește spahei [călări cu feude] de-ai noștri : deci, pentr'acel lucru s'aü făcut aceasta. Iară de cătră noi bine să știți că vă sintem foarte cu pri'nță bună și știm prietenșugul cel bun și vă sintem cu toată inema și cu toată credința. De-aiasta vă dăm știre. *De la Domnul* (slavonește), amin.

Și în cea carte ce s'aü scris rosește, să cauți cum e scris : tot este de folos, cătră dumneavoastră, cu pace în toată vremea. De-aceasta să se știe.

Și, altă, pohtesc pe dumneata ca să-mi trimiți un poloboc de horilcă, să-mi hie de Hanul, că este să vie spre (*sic*) la Tighinea, și ți-l voiü plăti cu bani dumitale, nouă ; dar foarte te poftesc să mi trimiți curînd, până nu vine Hanul. Și mă rog să-mi trimiți pre cest om al mieü. Și să nu mi-l zăbovești. Și-ți voiü mai trimete carte rosească dumitale, de verți și de tot.»

De fapt Ali-beiü scria pentru horilca Hanului : acesta, ca bun Musulman, se opria numai de la băutura vinului, care, acesta, era prevăzut în Coran. Starostele de la Rașcov va fi făcut încă de atunci un bun negoț cu produsul velnițelor de pe moșiile Domnilor poloni, produs care găsi totdeauna o bună căutare în Polonia. Să nădăjduim însă că, dușmanii ai păginilor, «cetele» din Hotin, Orheiü și Soroca beau tot

¹ Originalul, în Biblioteca Zamoycki din Varșovia ; ediție, cu particularitățile scrisului, în *Studii și documente*, V, p. 391.

vin de țară! Pe atunci, la 1583, Nădăbaico e pîrcălabul de Orheiū¹.

De cealaltă parte a «unghiului» basarabean, închis la Nord prin vechiul zid gotic al «cheilor Bîcului», acum în ruină², spre Lăpușna, încunjurată de codrii Chigheciului, ai căror locuitori războinici se și ivesc în mărturiile istorice pe acest timp, păziau alte «cete». Încă din vremea lui Ioan-Vodă-cel-Cumplit scriu din «Baiști» trădătorii acestuia, Murgul Vornicul și Slăvilă Hatman, pîrcălab al Sucevei, pe lîngă Vornicul (Țeri-de-Jos) Pașea, pe lîngă Ilie Mare-Spătar, demnitate munteană, introdusă poate de Ioan însuși, și *Toader pîrcălabul de Chigheciū*³.

Încă de la întemeiere, Galata căpătă între altele Drăgănești pe Cahul și parte din iezerul Cahului socotit la Ținutul Chigheciului⁴. Și mănăstirea Tazlău avea în 1595 la Chigheciū un sat, Tătăreni, și căpitan nu se afla încă acolo⁵.

Starostele de Chigheciū apare însă pe atunci, și pentru aceleași scopuri: fost staroste era la 1598, — cînd Ținutul Iașilor avea un Mare-Vătaf și al Hușilor un Vornic, Barbocca⁶. La Lăpușna aflăm pe Vel Vătaful Bodeiū la 1581⁷. La 1588 se crease și o căpitănie aici, la *Lăpușna*, dîndu-se influentului străin Cămărașul-cel-Mare Bartolomeiū Bruti⁸.

În orașul chiar care dăduse Moldovei, prin Anastasia, fată de tîrgoveț de aici, pe Alexandru Lăpușneanu, se află deci, pe lîngă pîrcălab, și Marī-Vătăji ai Ținutului,—precum, în altă margine, la Dorohoiū, pe lîngă urednici domnești și un hotnog,

¹ Hurmuzaki, XI, p. 899

² Ipoteza unei origini ba. tarne în articolul, altfel frumos, al lui Ilasdeū, reprodus și de Arbure, *l. c.*, nu se rezimă pe niciun argument serios.

³ Documentul 77 LXXII al Academiei Romîne; semnalat în *Studii și documente*, V, p. 71, n-o vi

⁴ Hurmuzaki, XI, p. 907.

⁵ *Arhiva istorică*, I¹, p. 181.

⁶ *Studii și documente*, VI, p. 15, No. 16. Poate că și „biv starostele” Dămian, pomenit în același act, să fi fost tot la Chigheciū.

⁷ Găsim pe pîrcălabul Luca la 1655 și pe chehaia Dumitru diacul încă din 1606; *Studii și documente*, VII, p. 373, 9, n-le 1-3.

⁸ Hurmuzaki, III¹, pp. 95-6.

stătea vătahul, Marele-Vătah¹—: pe la 1590 se numiau Mihalcea și Constantin, iar pîrcălabul un Toader Cehan, din neamul căruia erau să fie Domni. Autoritatea lor nu înlătura însă pe a șoltuzului și celor doisprezece pîrgari, în drept a pune pecetea cu crucea în mijloc și inscripția «Pecete Lupoșni»².

Pîrcălab de *Ciubărciū* găsim la 1559; pîrcălab și hotnogî, la 1592³. Ciubărciul acesta basarabean fu, de alminteri, până mai târziu un însemnat centru catolic⁴. În sfîrșit Ținuturile de grăniceri liberi la Prut, Greceni și Codrul, se formează numai după 1600⁵.

Și la *Orheiū*, pîrcălabul apare din nou în luptele lui Ioan cel Cumplit cu cetele tătărești, ca și apoi, în Domnia tulburată de neobosiți Cazaci, a lui Petru Șchiopul. Acuma sînt chiar doi tovarăși: Crîstea și Danciul (1573-4), cărora li urmează, se pare, Negrilă, iar, supt Petru, acel Pirvu care fu răsplătit de Domnul său pentru că biruise pe năvălitori în urmărirea lor peste Nistru, la Pereiaslavl⁶. Șirul nou al pîrcălabilor se încheie însă peste puțin. Pentru Ținut era un Vătag, cunoscut pe la 1580, Turbure, iar orașul își avea

¹ *Ibid.*, V, p. 73, n-l x; p. 74, n-l xiv (documentul 27/LXXIII al Academiei Romîne).

Adăugim, pentru a înțelege deosebirea dintre aceste dregători, însemnările următoare: Pîrcălabi de Cotnari, 1568-9, *Studii și documente*, VII, p. 370, 4, n-l 1. De Dorohoiu, 1658; *ibid.*, p. 371, 5, n-l 2. Vătafi de Iași, *ibid.*, p. 372, 7, n-l 1. Pîrcălab la Breacău, un fiu de dascăl 1718, *ibid.*, p. 369, n-l 1. Staroști de Putna și Agiud, 1620-1; *ibid.*, VII, p. 364, n-le 2-3. La 1655 li se zice pîrcălabi, *ibid.*, pp. 364-5, n-l 6. Pîrcălabi de Focșani, 1688, *ibid.*, p. 368, n-l 15. Pîrcălabi de Ținut (la Suceava), 1650; *ibid.*, VII, pp. 102-3, n-l 4. De alminterea încă din 1552 era și o trecătoare pîrcălabie de Iași, cu Bodeiū și Spancioe ca pîrcălabi (*ibid.*, VII, p. 74). Un Mare-Vătag de Vasluiū, 1598; *ibid.*, VI, p. 141; n-l 7. Pentru Marii-Vătafi, v. *idem*, pp. 533, 548.

² *Ibid.*

³ *Studii și documente*, VII, p. 370, 3, n-l 2.

⁴ *Ibid.*, I-II, p. 102.

⁵ *Documente și cercetări*, p. 47, nota 1.

⁶ Am tipărit actul respectiv în *Convorbiri literare*, pe 1900, Cronică.

șoltuzul—pe acel timp Pantea și cei doisprezece pîrgari¹. Lăpușnenii aveau vite multe, și astfel, cînd Iancu-Vodă puse văcăritul, dijma boilor, ei se răscurară ridicînd ca Domn pe Ioan-Vodă Lungul, care, cu Chighecenii lui, fu bătut la Balota pe Prut².

Să nu uităm *Renii* sau *Tomarova*: el înlocuia de la 1538 ca port dunărean Chilia pierdută. Despot, în călătoria sa pe Dunăre, îl cercetă³, și vedem, la sfîrșitul veacului, cum care ale cărăușilor din Iași duc pe acolo mărfurile, între care vin de Malvasia, ale Evreilor din Constantinopol⁴.

Mai sus, în *Hotin*, găsim un pîrcălab cu vătahul său de «pușcari», sau mai mulți vătafi cu pușcarii, și doi mitnicii sau vameși. Șoltuzul și pîrgarii cei doisprezece arată la 1603 cum Machidan din Fălcăuți și rudele vînd o moșie la Dument; și ei aveau decî, ca alții, din alte tîrguri, acest drept de mărturie la vînzări⁵. Pe la 1560 era culegător al veniturilor vămii — 10.000 de florini pe an — Nicoară, care făcea și negoț de boi pe seama Domniei. Despot îl închise și-l luă averea. Petru Lăpușneanu, luînd, cu ajutor polon, Moldova de la Aron-Vodă, făcu vameș pe Andrei Damilo (da Milo), Grec țarigrădean, împrumutător al său, de sigur, și avem o parte din registrul său de vamă, în care se cuprinde și cîștigul de la bilciul, iarmarocul Hotinului, în sumă de 3.453 de taleri; de la «tîrgul d'întăi» el iea 503 numai; se pomenesc și caravane din Constantinopol, Evrei veniți pentru cumpărături, etc. Din aceleași acte avem în aceeași epocă pe Hulub Trohin, care făcea negoț de boi și de postavuri leșești ori postavuri de Co-

¹ *Studii și documente*, p. 74, n-l xv (documentul 100/LV al Academiei Romîne).

² *Istoria armatei*, I, pp. 343-4.

³ Cf. și Sommer, *Vita Despotae*, ed. Legrand, *Deux vies*, Paris, 1889; Hurmuzaki, II, pp. 424, 512.

⁴ *Relațiile comerciale ale țerilor noastre cu Lembergul*, din „Economia Națională”, București, 1900, p. 87.

⁵ *Uricariul*, I, pp. 157-8. La 1598, vătafi erau Macsin, Danciul, Or-linschi, Iurie, Dragșan; *ibid.*, XIV, pp. 159-60.

lonia¹. Șoltuzul se zicea, polonește, *voit*, și avea doisprezece pîrgari: pecetea ar însemna un ostaș cinchit ca de pîndă saŭ ochire, cu cîte o stea de amîndouă părțile. Eraŭ două biserici: una între ziduri, iar cealaltă jos, în oraș: ruinele celei d'întăiŭ, cu podoabe gotice, se văd și azi în minunata cetate uriașă care, refăcută și mărită, fără îndoială de Petru Rareș, din piatră încadrată în cărămidă foarte roșie și tare, stăpînește până departe largul curs liniștit al Nistrului². În Maiŭ-Iunie 1600 apărură aici ostașii lui Mihaï Viteazul, arzînd și sate întregi, ca «Zelina din jos de Medveja», care era, după o danie de la Petru Șchiopul, a lui Birlădeanul, Logofătul tăiat de Aron-Vodă³. «Și însumi Domnia Mea, scrie Ieremia, «împreună cu boierii și arhiereii am fost închiși tot acolo în cetate, unde și boierii Bălșești [Lupul Balșe Sulger și frații lui, Grigorie Păharnic și *Gheorghie pîrcălab de Orheiŭ* și surorile lor Tudora și Antimia, fiii lui Cîrstea Balș biv Vornic și nepoata lor Tudosca, toți nepoți și strănepoți ai lui Bullac și ai lui Ilie Musteață biv Postelnic], împreună cu noi încă aŭ fost închiși în cetate», robindu-se chiar Tudosca de «cătanele cele păgîne»⁴.

Aici stătu cîteva luni de zile, izgonit de Mihaï, Vodă Ieremia, și fratele saŭ Simion, cu familiile lor, care Doamnele Elisaveta și Marghita și copiii lor rămaseră aici până la asigurarea, în 1601, a liniștii, supt pază ocrotitoare de ostași poloni neascultători și pretențioși⁵. Și, la întors, Domnul sprijinit de puternicul Zamoyiski vorbește cu durere de pedeapsa țerii din partea păgînilor, de «prada Tătarilor, cînd am venit Domnia Mea în pămîntul Domniei

¹ *Relațiile cu Lembergul*, p. 41 și urm.

² *Studii și documente*, V, p. 81, n-1 16 (acte ale Mitropoliei din Iași, la Academia Romînă).

³ *Urcariul*, I, p. 159.

⁴ *Ibid.*, IX, p. 432. Și Grigorie Donoviciŭ lua moșie aici, cu loc de moară, „în valea ce vine cătră Cerlina“ (*ibid.*, pp. 152-8). Ieremia întărește și vînzarea, făcută la Dumeni, „la Ezerni-Alb“, „unde aŭ șezut Schimne“, în Ținutul Hotinului, de „Tudosia fata lui Ioachim“, lui Fedor Pitărelul, în 1599 (*ibid.*, I, p. 557).

⁵ *Doamna lui Ieremia-Vodă*, în „Analele Academiei Romîne“ pe 1910.

Mele, din cetatea Hotinului, cu oștile leșești, atunce cînd aū umplut Tatarii pămîntul nostru a Moldovei»¹.

Cum eraū atunci cetățile din jos și satele, *curat românești*, ale Basarabiei, afară de cetele rătăcitoare ale Tatarilor din jos, ni spune Francesul François Pavie, baron de Fourquevaux, care străbătu întreg Ținutul la 1585²:

«La gurile Dunării se prind mulțime de moruni, pe cari i-am văzut vînzîndu-se, orî, mai degrabă, dîndu-se în dar cu cîte doi solizi (sous) din banii noștri bucata, dar așa de mari încît fiecare putea încărcă un catir. De aceia nici nu fac pescuire așa de mare, cu toate că sînt foarte buni de mîncat, decît pentru a-î spinteca și a li lua icrele...

De-a lungul acestui mal, în mai multe locuri, am văzut familii care-și schimbau sălașul din vreme în vreme după pășune: n'aū altă locuință decît căruțe cu patru roate, foarte lungărețe, în care aū mai multe caturi, și la capăt o moară de vînt, cu patru pănă la șese pinze, ca să facă făina, și le trag, unde vreaū ei, mai multe părechii de cai orî de boi...

La șeptezeci de mile de Chilia intrarăm într'un rîu frumos și mare al Turcilor, anume Turla; la zece mile în susul ei se află orașul Akkerman, unde mergea ca sangeac acela ce gătise cele două galiote. Pe rîul acesta Turla, care cred să fie cel ce se numia odată Nistrul său Tyras, se văd vara o grămadă de vietăți mici, care dimineața se nasc ca niște viermi și fug pe apă, la amiazi fac aripi și zboară spre țerm și la apusul soarelui pier: mi se pare că am cctit într'un istoric vechiū că filosofii naturii li zic *efemere*.

Akkerman e oraș din Moldova, pe care Sultanul și l-a supus acum 95 de ani, cîștigîndu-l asupra Genovesilor; e așezat pe țermul rîului Turla, avînd la unul din aceste capete o cetățuie, cu multe turnuri, zid îndoit și șanțuri adînci, după datina din vremuri, dar, precum se și poate

¹ I. N. Halippa, *Trudii bessarabscoi gubernskoï ucenoï arhivnoï komisii*, II, 1902, p. 231 și urm.

² Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 34 și urm.

bine alcătuită ; mahalalele sînt cu mult mai mari decît orașul, și casele toate, de sus pînă jos, tot de lemn, negăsindu-se piatra decît cu greutate mare. Acest oraș se zicea odată Moncastro sau Cetatea-Albă, și aici a trebuit să deprind meșteșugul de drumeț, negăsind nici cai, nici trăsuri, ca să mă ducă la Curtea Moldovei, încotro plecăiu, încercînd un car cu boi cu toate ale noastre și cu ceva merinde, cu atît mai de nevoie, cu cît nu se găsesc decît rar locuri pentru a le înnoi.

Astfel, după o zi, trecurăm de satul Purcari¹, care desparte pămîntul turcesc de țara Moldovei, și de cîteva alte locuri sărace, potrivit cu țara, care nu sînt vrednice a se pomeni: așa de puțin locuit și de puțin roditor e acest loc, afară de pășuni, unde se află foarte multe vite, boi, cai, oi și capre, pe preț mic de tot.

În lungul drumurilor merg toți cu frică mare de spre partea unor hoți ce se zic Cazaci, izgoniți de prin Polonia, Rusia și alte țeri vecine, cari, stringîndu-se la olaltă, sperie tot Ținutul, și noi, cari n'aveam alt sălaș decît șesurile și pădurile, eram siliți să păzim toată noaptea ca să nu fim prinși pe neprevestite, și să aprindem focuri mari ca să ne apărăm de frigurile cele foarte mari, cu privire la care nu mai zic nimic, căci nu mi-ar crede cei cari, nepărăsind toată iarna odaia cea mai caldă din casa lor, nu pot să-și facă o părere despre ce este în aceste părți de Miază-noapte. Cea mai puțină neplăcere era pentru noi să ne găsim în fiecare dimineață, la trezire, cînd voiam să plecăm, uzî pînă la piele de bruma foarte imbielșugată pe aici, și uniți mai suptire îmbrăcați din ceata noastră își pierdură unghiile, avînd, pe lîngă alte năcazuri, și pe acela de a vedea pe d. de Montallays bolnav de moarte, ajuns așa de slab, încît stomahul i se atîngea de spinare, și n'aveam, ca să-l ajutăm, decît pîne uscată și pastramă. Il tîram cum puteam, cînd pe jos, cînd în car, și rideam une ori, cu toate neajunsurile, de un om al d-lui Octavian, care, știind puținel

¹ V. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 206, nota 1; aici, mai sus, p. 33.

slavonește (!), îndeplinia pe lingă noi rosturi de tâlmaciū și de obiceiū de caraghios, jucînd el singur comediī în care înfîțișa desăvîrșit cu glasul, fapta și schimele trei, patru roluri de o dată.

Prin șesurile acestea sînt multe rîuri și locuri, unde ni petreceam vîinînd în cale nesfîrșite feluri de păsări, precum și pădurile ni dădeaū noaptea vînătoare, tot așa de plăcută, de mistreți și de urși, pe cari-i așteptam din vîrfurile copacilor, cu arcele ce ni luasem fiecare de la Akkerman și, dacă sălașul nostru era lingă păduri, aprindeam de jur împrejur un foc mare, și puneam la mijloc căruța noastră, dormînd noi pe saltele dedesupt.

În drum, călăuzii noștri ne învățară să mîncăm o iarbă ce se găsea în mare îmbielșugare, ale cării foi erau asemenea cu ale cepei sălbatece celei lungi, iar gustul ca al usturoiului, fără însă ca mirosul să rămîie în gură orî să se întoarcă din stomah, dacă o stropiaī îndată cu vin, care e așa de rar, încît nouă, cari duceam puțintel în căruță, veniaū să ni-l ceară de foarte departe, cu rugăminte mare, pentru bolnavi.

Acei puțintel oameni pe cari-i vedeam locuind pe alocurea această țară, sînt păcătoși și săraci, îmbrăcați în piei de oaie și, la picioare, în loc de încălțăminte, alte piei sau mușchiū orî scoarță de copaci, legate și strînse dedesupt și de-asupra cu o funie, așa încît, așa împiedecați, mergeaū cu greutate mare. A noua zi în sfîrșit trecurăm Prutul la Țuțora.»

Urmează întoarcerea, trei zile printre cîmpii oarecum luate, astfel :

«Hotinul e un tîrg mare, în josul căruia trece apa Nistrului, pe care am numit-o mai sus, la Akkerman, Turla ; pe malul căreia e o cetate mică, încinsă cu ziduri înalte de cărămidă, făcută ca din vechime și străjuită din toate părțile.

Turla, care trebuie trecută cu luntrea aici la Hotin, desparte țara Moldovei de provincia Podoliei, care e a regatului Poloniei, și cel d'întăiu oraș unde se ajunge e Ca-

menița. Pe aceste drumuri întâlneau adesea câte douăzeci, treizeci de cară, ca acelea de mai sus, și pe fiecare din ele o fată ce se întorcea de la târgul din apropiere: toate foarte frumoase (*belles extrêmement*), deși fără meșteșug, cu flori în păr, ca să arăte că sînt de măritat; cumpăram de la ele în treacăt lapte, prepelițe ce se zic în limba lor așa —și ouă, cu care ele-și umpleau căruțele până sus, așezîndu-le cu virful în sus și mergînd și stînd pe ele fără să se strice (!).»

CAPITOLUL al IV-lea.

„Tatarulcu“ și expedițiile turco polone din veacul al XVII-lea.

1. *Lupte basarabene până la Vasile Lupu. Cantemir Mirzacul și Bugeacul Nogailor.*

Urmarea împrejurărilor războinice din vremea lui Mihai Viteazul fu așezarea statornică a Tatarilor în Bugeac pentru ca să aibă paza noastră și pentru ca să împiedece, întru cât era cu putință, năvălirile, tot mai îndrăznețe, ale Cazacilor, cari pradă Soroca, ucigînd și pe locuitorii, la 1601, cari se întorc în 1602 și se arată și în Dobrogea, la Constanța, în anul următor, cari ard și Ismailul și Isaccea la 1604, cari se întîmpină la Dunărea-de-jos în 1606, cari răsbat în 1612 până la Varna și Mesembria, fără a mai pomeni isprăvile lor mai târziu¹. În schimb, la 1617 Turcii atacău Rașcovul de peste Nistru, și Schender-Pașa stătu în tabăra de la Soroca, până ce se încheie în vecinătate pacea de la Bussa sau Jaruga². Și tot la Soroca se încheie între Radu-Vodă și prințul ardelean Gabriel Bethlen, chemat de Turci în ajutor, un tratat de apărare reciprocă³.

Hotinul, cedat vecinilor și ocrotitorilor de peste Nistru

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 217-8.

² *Analele Academiei Române*, XXI, p. 149; Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, p. 369.

³ *Studii și documente*, IV, p. cxxxI.

încă de Constantin-Vodă Movilă, cel scos de Turci în 1612, rămăsese, aproape neîntrerupt, în minile Polonilor, și după ce cauza Movileștilor, represintată la urmă de nenorocitul tânăr Alexandru-Vodă, dușmănit și de Orheienii¹, cari se răscoală de două ori împotriva lui, fusese învinsă cu de-săvârșire, la 1616. În anul următor însă cetatea fu părăsită de Hatmanul Zolkiewski, și pîrcălabii lui Radu-Vodă Mihnea, Iacomii și Ionașco, intrară încă din iarnă 'n cetate².

Liniștea fu însă foarte scurtă în părțile acestea de peste Prut. Vîntul aventurilor norocoase aduce în Scaunul Moldovei pe Morlacul Gașpar Gratiani, «Frînc» de lege și «Frînc» de gînduri, care țintia la neatîrnare, la cucerirea Ardealului, la înnălțarea printr'o sigură prietenie cu creștinii de peste Nistru. Iată-l deci ucigînd pe Turcii din Iași, ca odată Aron-Vodă și Mihail Viteazul, și aducînd în țara lui pe același Hatman Zolkiewski, inlocuitorul și moștenitorul politic al lui Zamoyski. Dar și acum erau la îndămină Tatarii și Pașa acestei granițe, sprijinit în străjuirea sa neadormită pe Silistra la Dunăre și pe Oceacov la Nipru. Fără să fi atacat Tighinea și Cetatea-Albă, după plan, dar ocupînd Hotinul, unde Gratiani făcuse pîrcălab pe Annibale Amati din Pistoia (la Galați era «conte» Montalbano din Bologna)³, Polonii ajunseră la Țuțora, unde visa de o nouă biruință: vremurile erau însă schimbate, și în curînd trebui să se înceapă primejdioasa retragere spre Nistru (Septembrie 1620). În drumul spre Hotin peri însă și Hatmanul, de sabia unui Tatar: în cetate, Moldovenii voiau să ucidă pe comandantul italian, care fu silit a chema trupele din Camenița, ale starostelui Kalinowski⁴. De alminterea nici Orheienii nu suferiau pe Gașpar-Vodă, și ei ridicară pe un «Domnișor» dintre ei, al cărui nume nu-l cunoaștem, și, odată cu acesta, periră și unii «căpitanii de la

¹ Baret, în Papiu, *Tesaur*, II, pp. 37, 62. El ar fi fost uniți cu Tatarii, și i-ar fi bătut cumnatul domnesc, Vișnieviețchi, lângă Iași.

² Cronica lui Piasecki, p. 302; *Uricariul*, V, p. 220; X, p. 151.

³ *Analele Academiei Române*, XXI, pp. 49, 106.

⁴ *Ibid.*, p. 50.

Orheiū», pe cari Vodă străinul îi mustră în sirbește: «Să aveți inimă curată către Domn!»¹.

Ei o păziau atunci când corturile Padișahului se ridicară pe malul Nistrului. Radu-Vodă venise însuși, din Țara-Românească unde fusese mutat, și în locul lui Alexandru Iliăș, Domnul Moldovei, care nu făcuse pregătirile după cuviință, fu numit din nou Ștefan Tomșa care se găsia în alaiul împărătesc. Prin stăruințele lui Radu și ale omului său de încredere, Cretanul Vevelli, se încheie la 9 Octombrie 1621 *pacea de la Hotin*. Ca o urmare a ei, Polonii din cetate, — cari țineaū gata pe candidatul lor la Domnia Moldovei, Pătrașcu Movilă, fiul lui Simion, menit să ajungă marele Mitropolit Petru al Chievului, mîntuitorul și organizatorul Bisericii Rușilor de Apus și, prin aceasta, al întregii Biserici rusești, — se întoarseră înapoi în Camenița². «Hotinul», spune textul tratatului, va fi restituit așa cum l-am găsit acum cu oastea noastră, Domnului Moldovei. «De datoria de 100.000 de florini a Movileștilor nu se mai vorbește³. Astfel se putură scoate ostașii moldoveni cari păziaū de năvălirile prădalnice ale joimirilor Craiului în Ștefănești la Prut⁴, — locul dintre Hotin și Prut fiind pe atunci aproape nelocuit, măcar pe marginile drumului celui mare. În 1629 Miron-Vodă Barnovschi petrecea în Hotin, cu grija certelor dintre puternicii săi vecini. Cel d'întăiu pîrcălabi fură Gavrilaš și Ciogolea, cărora li urmă, supt Vasile Lupu, Dumitru Buhuș, apoi Vistiernic⁵.

De la 1630 înnainte, după ce gîndul Polonilor de a se

¹ Miron Costin, p. 269; Collecția de documente Bielowski, pp. 355-7.

² *Analele Academiei Romine, l. c.*, p. 49.

³ *Călători, ambasadori și misionari*, din „Buletinul Societății Geografice”, 1893, semestrul II, p. 7 și urm.; Cronica lui Naima, în *Acte și fragmente*, II, p. 60; *Archiva istorică*, I¹, p. 90 și urm.

⁴ *Călători*, etc., pp. 13-5.

⁵ V. *Uricariul*, XVIII, p. 489 și aici, mai departe. — În fața Orheiului stăteaū însă Tatarii, cari prădară Moldova în 1624; *Studii și documente*, IV, p. CLI, nota 5.

așeza în Nord nu izbutise, se deschide în Basarabia altă problemă: aceia a părților de Miazăzi, unde o îndrăzneală căpetenie de Tatarî, *Cantemir-Mirza*, căută, timp de vre-o zece ani, în neconținută stăruință și luptă, să întemeieze, împotriva Turcilor Silistrei, pe care o și căpătă pentru sine ca Pașă, a Hanului din Crîm și a Moldovenilor, un Stat nou, de amenințare, de stoarcere și de jaf. Încă din 1622 «cîrmuitorul malului Mării, la gurile Dunării» începea prădăciunile sale, care-l duseră până la Pocuția și până la Buzău (1624). La 1625-6 se luară la Constantinopol, dar numai de groaza Cazacilor răsplătitori, măsurî împotriva lui și Hanul petrecu cîtva timp, trecînd pe la vadul Bende-rului, la Cetatea-Albă; Turcii pretindeau că au mutat în adevăr dincolo de Nistru cetele lui Cantemir.

În 1627 însă, odată cu expediția lui Sacagi-Pașa la grile Dunării împotriva Cazacilor, spaima Polonilor și a celorlalți creștini din vecinătate, se întorsese. Numărul «Cantemireștilor», oamenii săi, se socotia din partea turcească la 3.000 de ostași gata de luptă. Cantemir schimba pe atunci și pe Hanî. Tratatul turco-polon din 1633, —încheiat după ciocnirea la Prut, în locul zis «Cornul-lui-Sas», a Tatarilor cu Polonii, și după lupta acestora cu Pașa graniței dunărene, Abaza, la Studenița, pe Nistru, prevăzu în zădar izgonirea lui, nefiind cine să izbutească într'o încercare așa de grea. În locul firmanului de mazilire, el primi caftan și sabie de la Împăratul său, pe care-l asculta numai atîta cît îi trebuia ca să se menție, în marginile largi ale poftelor și îndrăznelii sale.

Totuși, și prin stăruințele, întovărășite de daruri potrivite și bogate, ale noului Domn moldovenesc Vasile Lupu, care nu mai era, ca înaintașul său Miron-Vodă, «firtatul» Tatarilor, Sultanul Murad se hotărî să isprăvească odată cu aceste prădăciuni tătărăști, care-l făceau să piardă prin răz-bunarea neîntîrziată a Cazacilor. Înlocuitorul lui Abaza, dis-grațiat și ucis, Murteza-Pașa, avea să îndeplinească opera de curățire. Îi trebuiră însă ani de zile pentru aceasta, de și încă din 1634 un simulacru de strămutare netrainică se

îndeplinesc. O clipă chiar Cantemir se înfățișă ca apărătorul credincios al intereselor otomane împotriva unui Han trădător, Inaiet (1637). Acesta rămase însă biruitor și izgoni pe vechiul dușman, care prin Dobrogea, unde nu se putu ținea, merse, spre îndreptățire și cerere de ajutor, la Poartă. În lipsa lui, Tatarii rămași se ucideaă între ei, înmormintându-se în Cetatea-Albă trupurile lui Calga și Nuredin, trații biruitorului. Pedepsa căzu atunci asupra lui Inaiet, dar și asupra lui Cantemir, cari fură zugrumați la Constantinopol unul după altul. Apoi un fost Mare-Vizir, Mohammed-Pașa, numit în locul lui Murteza și al lui Chennan, veni la Dunărea-de-jos ca să înlătore pe «Cantemi-rești», și Vasile-Vodă merse să-l întâmpine în părțile Smilului (Ismail), înaintind apoi cu oastea sa și cu vecinul muntean, Matei Basarab, până pe la Cetatea-Albă. Aceia dintre Bugecenii cari nu voia să treacă înapoi supt ascultarea Hanului, de care se temeaă, fură primiți în Polonia, fiind începătorii Lipcanilor de mai târziu¹.

În ce hal lăsaseră Basarabia ni putem închipui după constatarea boierului Teodor Ianovici că «între Nistru și Prut n'a mai rămas o casă»². Domnia lui Vasile Lupu a însemnat o lungă și binefăcătoare odihnă, asigurată de un Domn isteț și bogat, pentru Ținuturile basarabene, care-i dătoresc așa de mult. Când fu chemat să ajute la expediția turcească din 1637 împotriva Azovului, Vasile însuși veni și la Orhei și la Dunăre³. Biserica din acest târg, a Sfintului Dimitrie, începută și isprăvită de dînsul, în vremea cînd avea lingă sine pe Doamna Tudosca fata lui Bucioc și pe fiul lor Ioan⁴, ca și cea din Chilia, a Sf. Nicolae, lucrată de

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 223 și urm.; Iorga, *Studii asupra istoriei Romînilor în secolul al XVIII-lea*, din „Noua Revistă Romînă“, pe 1900; corespondența olandesă, în *Studii și documente*, XXII.

² Hurmuzaki, XV, p. 998 și urm.

³ *Studii și documente*, IV, p. ccv; *Documentele Bistriței*, I, p. 74, n-l xcix (și în Hurmuzaki, XV).

⁴ Facsimile al inscripției, în Arbure, p. 291. Mai e încă o biserică ortodoxă și una armenească (*ibid.*, p. 290).

la 1-iū Maiū 1648 la 1-iū Maiū 1658¹, o spun aceasta. Cetățile fură întărite, și până și la Tecuciū găsim pe vremea aceasta, la 1638, pîrcălabi².

Pentru a se înțelege însă însemnătatea economică a Basarabiei pe această vreme de aproape douăzeci de ani liniștiți, e de nevoie a înfățișa organizarea militară, de țeranî liberî, a urmări schimbările în proprietate, întinderea boierimii capitaliste, măcar în unele părți, pe ruinele răzășimii ce nu putea răspunde birul în bani. Și, dată fiind însemnătatea *națională* a acestor condiții agrare, o dezvoltare cît de mare se cuvine pe deplin.

2. *Viață românească în satele, cetățile și ținturile Basarabiei.*

Boierii mari cumpără întâiu în părțile hotinene, care aveau pentru ei îndoita înlesnire că erau lingă Suceava și că puteau îngădui legături cu Polonia, unde Stroicești, Movilești, Birnovenii (Barnovschi), Gligorcea Crăciun, nu numai că-și aveau prietenî, dar își căpătară și diplome de indigenat, ca nobilî ai regatului, cu drept de adăpost și moșii peste Nistru, cum le avea și cite un Domn, ca Petru Șchiopul.

Domnia își păstră până târziu locurile de la Nistru și Prut, asupra cărora îngrijia Marele-Stolnic³. Altfel însă ea trecea satele domnești, cele de ocol ale ținturilor, în stăpînirea familiei domnitoare, care le împărția, după datorii de recunoștință și interese bănești, mănăstirilor și boierilor.

Încă de la sfîrșitul veacului al XVI-lea, *Vartic*, rudă, se pare, cu influentul boier al Rareșeștilor, căpătase de la Alexandru Lăpușeanu, cu întăriri de la ceilalți Domni, până la Ioan-Vodă cel-Cumplit, — soțul Maricăi fiica pîrcălabului de Hotin, Lupea Huru, — siliștea Andreicăuții sau Bozovinții, și el se întinsese și în alte «hotare domnești», ca Solonețul,

¹ *Ibid.*, p. 302.

² Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 203-4.

³ Miron Costin, în *Archiva istorică*, I¹, p. 176.

întrînd astfel în luptă cu răzășii de acolo, Liciul din Sincăuți, cu urice de la Ștefan-cel-Mare, Marco, Moise. Supt Petru Șchiopul vedem pe același Vartic nemeșul trecînd moșia Vărticeniî lui Gavrilaş Logofatul al doilea, care ținea pe Măriuța, fata lui Simion Stroici Vistiernicul, pentru 660 de zloți tătărești¹.

La 1578, Ivancu pisarul leșesc ținea Vistearca, între Levenți, Medveja, Varticăuți și Preacăuți, pe care o vinde lui «Iani de la Hotin» pe 200 de zloți tătărești².

Supt Iancu Sasul Gherman Hăra Sulgerul și rudele se află la Perhăuți de la Nistru și Cupcici la Ciuhur³.

Boierul lui Petru Șchiopul, *Pilipovschi*, de la care se numesc până azi Pilipăuți dorohoieni, avea, pe la Hotin, case la Mihalcăuți⁴.

Intre noii proprietari ridicați în această jumătate a doua a veacului al XVI-lea sînt și uniî dintre răzășii chiar, și preoții înrudiți cu el. Astfel popa Romșa din tîrgul Hotinului iea, la 2 Septembrie 1588, cu 200 de zloți tătărești, înaintea pîrcălabilor Gheorghe și Frăncescul, moșiile Birnovul, în parte, Ploscăuți, Cotunul, de la rudele sale Druțea nemeșul și sora Achilina, cari le aveaî moștenire de la «moașa lor Tația, din drese și întăritură de la Alixandru Voevod»⁵.

Neamul *Gole*, Golăie, Basarabenî unul, Ieremia, pîrcălab de Hotin sau staroste de Cernăuți⁶, fu trădătorul lui Ioan-Vodă cel Cumplit — avea peste Prut Rujinți pe Ciuhur, cu loc de moară, jumătate din *satul de obîrșie Golăești*, cu loc de moară pe Botna, Burnărești, întemeiați de un Bur-

¹ *Uricariul*, XIV, pp. 151, 155 și urm. Răzeșii uciseseră niște Greci supt Petru Răreș, și de aceia li se confiscase moșia.

² Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 334-5

³ *Studii și documente*, VII, pp. 208-9, n-1 2.

⁴ *Uricariul*, X, p. 108

⁵ *Ibid.*, XIV, pp. 159-60 și regist în *Studii și documente*, VI, p. 89, n-1 1.

⁶ Hurmuzaki, XI, p. xxvii.

nar (Bernard) și loc de moară pe Bic : ele trecură la mănăstirea din Iași a familiei, Golia ¹.

Stroiceștii stăpîniau proprietăți întinse, ca moștenitori, mult timp căzuți în neînsemnătate politică, ai «Stravicilor» — de fapt Stroici: fiu al lui Stroe — de odinioară : pe Simion Stroici Vistierul îl găsim cumpărînd de la Ivancea diacul polon moșia hotineană Grozești, pe care o lasă apoi nepotului Miron Barnovschi, care fu Domn ². Nu știm anume ce avea peste Prut cellalt frate Lupu, care-și zise polonește : Luca; fiul său Ionașco însă moșteni moșia de la Volcinețul Sorocăi, pe care, la risipirea iute a averii, o cumpără un urmaș al bătrînului Tăutu, Mihaï Tăutu, pîrcălab de Hotin ³. La Orhei, Tilița fu vîndută, după moartea mamei sale, Păscălina, de același Ionașco mănăstirii Sf. Sava din Iași ⁴. La Soroca în sfîrșit satele Albești pe Soloneț, Bălănești, Ionășești pe Răut trec, cu toată împotrivirea răzeșilor, la Arsenie tost treti Logofăt, vre-un urmaș de Sorocean și el, pentru 380 de galbeni de aur ⁵.

Movileștii par să vie și ei din aceste părți, care, prin răscoale și lupte necontenite, își arată rolul precumpănitor în istoria Moldovei pe la 1600. «Moși» episcopului de Rădăuți, apoi Mitropolit, Gheorghie, și ai lui Ieremia, viitorul Domn, dăduseră mănăstirii Voronețul, care avea, cum știm, și «balta cu hotar» Leonta, la Nistru, satul Sublinți la Soroca. Ieremia-l luă apoi ca domnesc, alipindu-l la Năpădova și făgăduind călugărilor un altul, care nefiind dat, Voronețul reîntră în drepturile sale, recunoscute și de Doamna Ieremie, Elisaveta; supt Radu Mihnea apoi se îngădui vătămanului să atragă străini, «Ruși, Leși, Ungurenî, Muntenî,

¹ *Uricariul*, IX, p. 140.

² *Studii și documente*, XI, pp. 49-50, n-l 14.

³ Ghibănescu, *Surete și izvode*, V, p. 174.

⁴ *Ibid.*, pp. 172-5; *Uricariul*, V, p. 215.

⁵ *Ibid.*, pp. 259-61.

Sîrbî», într'o slobozie ¹. Văscan Movilă, pîrcălabul de Hotin în 1563, al lui Despot, o rudă a lui Ieremia, și soția Nastasia aveaŃ Nelipouții Hotinului, cumpărat încă de tatăl său și de Dumitru Movilă (Moviliță), Mare-Vătaf — poate de Dorohoiu — de la un Dinga pe 300 de galbeni tătărești, și după Văscan rămaseră în curțile de acolo maziul Ionașco cu două surori ². De la soțul ei, Ioan Movilă Marele-Logofăt, avea Maria, mama Voevozilor Ieremia și Simion, Iurcenii în Soroca, pe cari-i lăsa lui Alexe Mustață «ce au fost părcălab» - și bănuim unde: tot la Hotin ³. Mitropolitul Gheorghe cumpără de la urmașele lui Luca Arbure din vremea lui Ștefan-cel-Mare, jertfa lui Ștefăniță, pe urma căruia niciodată nu se mai ridică acest vechiu neam,—Stănelești Hotinului, pe care li-l dă apoi îndărăt ca să iea Solca ⁴. Gheorghe Izlozeanul, pîrcălab de Hotin, «socrul» orî ginerele Ieremie, cumpără și el în apropiere, Coteleva, Sancăuții, Mărgeniții, *Șișcăuții zis și Novo-Selița*, de la un Gheorghe și ginerele său, Constantin Roșca ⁵. Constantin-Vodă Movilă, înlocuind răzeșii, pe cari-i deposedase de sigur, vinde unei rude de aproape, Chiriță Paleologul și Măricăi, văduva lui, moșia Vasilcăul, «din ocolul tîrgului Sorocel», Cirișnovățul vecin, lingă Troian și «nouă fintini»; ele trec la mănăstirea Goliei, care mai avea părți din Stoicanii, jumătate din Stolnicenii sau Pohribenii și chiar «o poiană din hotarul Sorocel», strîngînd astfel tîrgul din mai multe părți; mai tîrziu tot aici călugării căpătară de la Alexandru Movilă, ultimul represintant al dinastiei, satul Voșca ⁶. Cei doi soți ieaŃ și Birecanii la Bic, în Lăpușna, de la răzeși ce se co-

¹ Măzăreanu, *Voroneșul*, p. 51 și urm.

² *Archiva istorică*, III, p. 202. Cf. Hurmuzaki, XI, pp. L-LI. La 1587 încă Dumitru Movilă avea Nelipouții la Hotin, pentru care mărturisia la 1599 Gheorghe, pîrcălabul de acolo; *Studii și documente*, VII, p. 209, n-le 5-6.

³ *Archiva istorică*, I ¹, p. 128.

⁴ *Studii și documente*, XXI, p. 281 și urm.

⁵ *Ibid.*, V, p. 397.

⁶ *Studii și documente*, VII, p. 211, n-l 15. Interesante nume de răzeși: Nistor, Doica, Drăguța, Axinia. V. și Halipa, *l. c.*, Actele Chișinăului.

boară din strămoși dăruiri de Ștefan-cel-Mare însuși¹. Maria Paleologa dăduse mănăstirii Pobrata și un sat la Lăpușna, Ciocănești².

Maria maica Movileștilor avuse din altă căsătorie, cu Balica, pe vestitul Isac Balica Hatmanul, care peri ca hain în lupta, pentru seminția lui Ieremia, cu Ștefan-Vodă Tomșa. Din moștenirea lui biruitorul dăruie, pentru vre-o datorie de bani, Mareluț-Vameș Manolachi, un Grec — cel d'întăiu ce se așează aici, între urmașii vechilor ostași colonisatori, patru sate, Rogojeni, Vistierniceni, foști în 1525, prin danie domnească, ai Căprienei³, și Roșiciei pe Răut, în Ținutul Sorocăi, «cu vaduri de mori și cu bălți cu pește», pe lângă Mușcenii la Nistru⁴. De la dînsul va fi avut Solca, prin această mănoasă confiscare, Ustia la Orhei, «pe malul Nistrului, unde cade Răutul în Nistru»⁵. La căderea Tomșei însă, supt Moise Movilă, ruda lui Balica, el însuși și alți Movilești își luară partea din marea avere rămasă fără stăpîn: prin dania la Pirlîți, în Soroca, pe care i-o făcu Moise-Vodă, la 5 August 1631, ajunse astfel stăpînitor basarabean Eustratie al treilea Logofăt, vestitul cărturar, traducător de nomocanoane, de cărți bisericesti și probabil și acela al lui Herodot⁶. Iar Miron Barnovschi, și el un Movilă, după maică-sa, desfăcea din moșiile Balicai Răcinți pe Nistru pentru a-i da lui Constantin Stîrcea⁷.

Ca soț al Ilenei, fica lui Ioan-Vodă Movilă pretendentul, alt mare cărturar al Moldovei, cronicarul luptelor și suferințelor din acest timp și, pe de altă parte, și el un ucenic al școlilor polone, un iubitor al rosturilor pe peste Nistru, unde găsi mai târziu un bun adăpost, *Miron Costin* ajunse mare stăpînitor de pămînturi între Prut și Nistru. Nu putu

¹ Halipa, *l. c.*, II, p. 230 și urm.

² *Studii și documente*, V, p. 82, n-1 19.

³ Halipa, *l. c.*, I, p. 216.

⁴ *Uricariul*, V, pp. 221-2. Cf. *ibid.*, p. 378 și urm.

⁵ S. Fl. Marian, *Condica Solcăi*, p. 66.

⁶ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 156-7.

⁷ *Uricariul*, XVIII, p. 399 și urm.

să smulgă Larioneștii (Soroca) mănăstirii Sf. Sava, care o căpătase de la Ienachi Postelnicul, proprietar și dînsul prin vre-o danie a lui Ștefan Tomșa ¹. Miron căpătă însă și stăpîni în pace acest vast domeniu basarabean: Sancăuții, Rușinții la Hotin, Crăncăuții, Chipicica, Cotujeni, Zmunțeni, Scobirceni, Oprișeni, Vaslăuții, Sudarsca, Brazcăuții, Coșelnița, Buzeni, Bărbova, Căcăceni, Bărbușcanii la Soroca, Măucăuții, Vepreuca, Tirobceni, Cucuieții, Mărculeștii, Rogojeni, pe Răut, Davida la Orhei, «de spre Tighine» și am pomenit numai acele sate la care e pomenit Ținutul, în lista imensei averi teritoriale ². Numai «pentru plata datornicilor săi și pentru comîndul său», el lăsa, după împărțirea celorlalte sate între trei feciori și mai multe fete, Davida, pe care mai târziu erau s'o usurpe Turcii benderlii, Coiceni pe Prut, la Ținutul Iașului, și satul sorocean al Măteuților ³. Safta, fiica lui Miron, avea în Ținutul Iașilor, Măleștii pe Prut, Socii, Cîrpiții, Căcăceni, Coșernița și Siliștea Tirleștilor, Gîrbovi, Buzeni și Zmulțeni la Soroca, în sfîrșit Cărmăneștii, satul urmașilor lui Cărmăman, la Vadul-lui-Vodă pe Nistru, în părțile Orheiului ⁴. Iar Maria Vistierniceasa, altă fată a cronicarului, trecea în familia soțului, Ilie Cantacuzino, iar apoi, neavînd copii, în aceia a lui Iordachi Cantacuzino Deleanul, «Budele de la Soroca, în Movilău», Ușihlibit și alte moșii de dincoace de Prut ⁵.

Venind la altele din neamurile nouă ce se ridică la începutul veacului al XVII-lea pentru o hegemonie politică de cîteva decenii numai, pînă le răpun și pe dînsule Grecii și boierii Țerii-de-jos, mai apropiati de Dunărea întru toate stăpînitoare,—*Grigorcea Crăciun*, cetățeanul polon, dădu Voroneșului Tăistrenii și Hlinovul, «ce se chiamă Cobulta»,

¹ *Studii și documente*, IV, p. 270, n-l cii.

² *Archiva istorică*, III, pp. 281-3.

³ *Studii și documente*, V, p. 133, n-l 65. Cf. V. A. Urechiă, *Miron Costin, Opere*, regestele de documente.

⁴ *Studii și documente*, VII, p. 340, n-l 16.

⁵ *Ibid.*, XI, p. 80, n-l 144.

din sus de Răut, pe care un timp le usurpă unul din tovarășii de răscoală ai lui Balica, Trifon Clucerul ¹. Ghenghea Logofătul, rudă prin soția sa cu Stroiceștii ², avea Chelmeștii în Hotin, lângă Varticăuți, — un Toderășco Varticovici era încă pircălab de Soroca pe la 1580 ³, iar Iurașco, fiul Hatmanului Vartic, și tratele lui Ionașco, îngropat la mănăstirea Galata, dădea acesteia satul hotinean Malitinții ⁴, și el o dădea de zestre fetei, Safta, care luă pe Lupu Prăjescul: îl vedem apoi pe acesta în judecată cu urmașii Onciului Moțoc, ai Postelnicului Crăciun și ai unui Lețea ⁵.

Nicoară Prăjescul, tatăl Lupului, era aici, și în Dorohoiul vecin, un mare proprietar de foarte întinse moșii răzășești, avînd pe la 1617 Cotova pe Căinar, Visoca, «la virful Căinarului» — moșie pomenită și în veacul al XV-lea —, Crivcenii în Ținutul Sorocăi, Cozeștii în al Orheiului — urmași ai lui Cozea, Văsienii pe Botna și acel Prăjești în Lăpușna, din care se vedește obîrșia basarabeană a neamului ⁶.

Un Voruntar Prăjescul Comisul și soția Salomia, cari aveau un singur fiu, Savin, lasă fetelor, măritate cu Grigore Ureche cronicarul (Lupa), Toma Stolnicul Cantacuzino și Lupu Bucium, o sumă de alte moșii basarabene, dintre care lui Toma-i vin «Siliștea pe Prut», lui Bucium Cumcenii, tot la Prut, iar lui Ureche, pe lângă Vlăsăneștii pe Prut, Strășenii pe Bic, la Lăpușna, și Cruhlicenii, al pribegilor de la Cruhlicul hotinean ⁷. Mai târziu Ureche ajunge să aibă Negriștii, Balta, Genele și Brițcanii, în Tigheciul fălciian, smuls de la niște răzășii al căror neam îi avea încă din zilele lui Alexandru-cel-Bun.

¹ Măzăreanu, *Voroneșul*, pp. 55-7, n-le 23.

² I. Tanoviceanu, în *Archiva societății științifice și literare din Iași*, III, p. 339.

³ Inedit în Biblioteca Fundației Zamoyski din Varșovia.

⁴ *Archiva istorică*, I¹, p. 144.

⁵ *Uricariul*, XIX, p. 445 și urm.

⁶ *Studii și documente*, XI, pp. 88-9, n1 183. Totuși avem Prăjești în părțile Bacăului (două sate) și ale Romanului.

⁷ *Ibid.*, VI, pp. 535-6.

Încă de la 1600 găsim pe «Căpitanul» *Donici* încunjurat de răzeși din Pitușca, Verpca, Săpoteni, Șișănești, Gătești, Păulești, Vărzărești, dintre cari unii sînt hotnogi¹. La 1603 era pîrcălab de Orheiū un urmaș de răsăși de pe aici, Ignat *Ciogolea*, începătorul neamului uneltitor al Ciogoleștilor, și el avea moșie la Șipotenî². Urmașul său în 1609, Gheorghe, va fi fost din rîndul acelorași vechi grăniceri cari cunoșteau și fierul plugului și al săbiei³. Și tot dintre ei se ridică Stețco, om de încredere al lui Ștefan-Vodă Tomșa, care-l trimete și în misiune la principele Ardealului⁴. Amintim că la începutul anului 1617 răsare într'o mănăstire un Domnișor care-și zice fiul lui Ioan-Vodă-cel-Cumplit și, lăsîndu-și meșteșugul de până acuma, de diac și cizmar, merge la Orheiū, capătă ajutori și se îndreaptă spre Iași, unde ar fi încercat să cîștige pe Logofătul lui Radu-Vodă, care-l dă însă stăpînului său spre moarte⁵.

Unii din pîrcălabii Hotinului, cum e Spătarul *Costașco Mofor*, supt Vasile Lupu și Istrate-Vodă Dabija, ori Toderașco, au și moșii prin aceste părți, unde rămîn⁶. Tot așa la Soroca era pîrcălab în 1660 Dumitrașco, care avea de la soția Anița satul Iugani, din moștenirea Varticeștilor⁷.

Tot din moștenirea lui Balica, Pătrașcu Costin Spătarul capătă, de la Moise Movilă-Vodă, Mateuții la Soroca, pe lângă Baranca, Noua-Suliță, Preruda⁸.

Și *Bucioc* avea moșii pe aice, vestitul Bucioc care muri tras în țapă de Turci ca îndemnător la răscoală al lui Gașpar-Vodă Gratiani și care măritase pe fiică-sa Tudosca

¹ *Studii și documente*, V, p. 17, nota 4. Untia-î zice: Leahul. Cf. *ibid.*, p. 21, nota 1.

² *Ibid.*, XI, p. 74, n-1 109; Pîrvan, în *Convorbiri literare* pe 1904.

³ *Ibid.*, V, p. 11, n-1 52.

⁴ *Ibid.*, IV, p. cxxxv, nota 5.

⁵ Cf. Hegyes, în Trauschenfels. *Deutsche Fundgruben*, p. 148; cf. *ibid.*, pp. 326-7.

⁶ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, pp. 136, 292-3.

⁷ *Ibid.*, IV, pp. 220-1.

⁸ *Studii și documente*, V, p. 533, n-1 10.

după Vornicul Lupu, menit să fie Vasile-Vodă. În zestre era satul Andreușii, și într'un târziu Doamna Ruxanda se judeca (1674) pentru niște vecini cu Ilie Moțoc, judecata făcându-se la Hotin de Ștefan-Vodă Petriceicu¹, cu întrebarea pîrcălabilor de Soroca. Tot în foaia de zestre a Domniței erau și Găozenii în Ținutul Sorocăi, pe cari Ruxanda-i vinde la 1669 lui Ilie Sturza Stolnicul². Costea și Ilie Bucioc aveau moșie la Costești (Hotin) cu heleșteu, moară în Ciuhur și «loc de moară», precum și pod pe dubase la Prut, și Găurenii, din Iași: Buhușeștii, Cantacuzinii moșteniră pe cel d'întăiu³. Al doilea Costea Bucioc mai cumpără, la 1660, de la urmașii lui Vasile Brăescul, Dumenii pe Prut (Hotin)⁴.

Din pămînturile familiei *Sturza*, biserica ieșeană Bărboiul căpăta Urzeștii Sorocăi, cumpărată de la Ilie Sturza Stolnicul, și două mori pe Răut⁵. De la Sturzeștii trec la Filipeștii munteni, prin căsătorie, între altele, Căzăneștii din Orheiū, mai târziu ai ginerelui lui Matei Filipescu, Iordachi Caramanliu⁶.

Dumitru *Buhuș*, a cărui văduvă fu soția lui Dabija-Vodă, avea între multele lui moșii, pe Ciuhur Brăteșanii, Talmacinul pe Nistru (Hotin), ș. a.⁷

Să vedem acum întru cît neamuri mai mici se împărtășiau de stăpînirea pămîntului basarabean. La 1611, răzeșii Condrea fiul lui Petre Traistă și Doța vînd locul lor, cu prisacă, «la Bătrîna, la puț», lui Nicoară Uricar, aducîndu-se, din cauza vecinătății, și mărturia marilor-vătăji și a șoltuzului și pîrgarilor de Lăpușna⁸. La Ciripcău și Nico-

¹ *Uricariul*, X, pp. 168-9.

² *Ibid.*, XXIII, pp. 260-1.

³ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, pp. 288-90.

⁴ *Ibid.*, IV, pp. 164-5.

⁵ *Uricariul*, IX, p. 145.

⁶ *Studii și documente*, V, p. 408. Cf. *ibid.*, p. 410.

⁷ *Ibid.*, VI, p. 77, n-1 21.

⁸ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 241-2.

reşti (Soroca) stăpîniau la 1618 Alexandra şi Ghedeon, fiit lui Voicu fost Logofăt.¹ Tot pe timpul lui Vasile Lupu căpătară moşie în Ținutul Iaşilor peste Prut, la Dumeşti sau Tocsobenî, Gheorghe Kotnarski, pisarul leşesc şi «rotmistrul domnesc» Roszczicz, cari-i trecură apoi Iesuiţilor din Iaşi, făcîndu-şi acolo şi odaie de vite; biserica ortodoxă, clădită de un boier, puseră ei să o strice, «că fără de ştire noastră s'au fostu făcut pe moşie noastră, după marturi»². De Hotin se ţinea supt Movileşti şi satul Şireuţilor, care trecu apoi, supt Vasile Lupu, în minile Neniului Vornicul³. Ianachi Postelnicul cumpără de la urmaşii Ulmanului, proprietar supt Ioan-Vodă-cel-Cumplit, şi de la Vasile Dăgan satele Ulmenî în Lăpuşna, pe Botna, şi Dieciî, în acelaşi loc; sora sa Vambula şi soţul ei, Hrizea, le trec apoi tot Vornicului de gloată Neniul, la 1644⁴.

Gheorghe-Vodă Ştefan aşează la Pulbereni, pe Cogîlnic, cu valea Namisnicul, pe Luca pîrcălabul său de Lăpuşna şi soţia Gherghina; ei au şi «valea Buciumului, pe Tănuşa». Luca rămîne în aceste părţi, şi la 1669 el era pîrcălab de Chişinău. Morile trecură⁵ apoi la neamurile înrudite Arbure şi Iamandi. Lăpuşna era aproape, şi mai tirziu tîrgoveţii luaă fără drept dijma⁶. În apropiere căpătă şi biserica Sf. Ioan Zlataust din Iaşi pămînturi⁷, precum şi satul Hănceşti, cu moşia Bolăe sau Baloia şi Crăieşti⁸.

Între multele moşii ale lui *Vodî-Dabija* chiar şi ale Doamnei Dafina Buhuş era şi Ustie, la Orheiū, dată apoi Birnovei, Zaluceni, Vitolţii ş. a.⁹

În ce priveşte pe alţi boieri, un «om nou» între ei, Duca

¹ *Studii şi documente*, XI, p. 90, n-l 186.

² *Ibid.*, I-II, p. 86.

³ *Uricariul*, XIV, p. 98.

⁴ Ghibăne-cu, *Surte şi izroade*, V, pp. 305-6.

⁵ *Uricariul*, XXIV, p. 425.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, p. 426.

⁹ *Studii şi documente*, VII, p. 318, nota 1

fost Ușer-Mare, la 1624, avea Teșăuți¹. Tot pe atunci se ridică la însemnătate și neamul unui diac basarabean de pe Cogălnic, *Cogălniceanu*, care primia de la Movilești satul Tălăiești, intrînd în gilceavă cu răzășii de acolo unul din ei se chiamă Pintece-Verde, pentru siliștea Călmățuiul și dreptul de a face heleșteu pe pîrău². Totuși ei căpătară siliștea, unde se află la 1660 fiul lui Ioan Cogălniceanu, alt diac — între ei Vasile și fetele³.

În aceeași epocă a lui Vasile Lupu, în sfîrșit, *Cantacuzineștii* încep să se împlinte pe aici. Constantin Ciobanul —zis așa poate pentru marele negoț de oi basarabene cu Țarigradul pe care-l făcea, — dă de zes're Logofătului Iordachi Cantacuzino Chelmeștii, cari trec apoi la fiul acestuia, Ioniță⁴.

Constantin Stîrcea, pîrcălab de Hotin, și soția sa, fiica fostului Mare-Logofăt Pătrașcu, aŭ moșie la Cotiugenii, pe Prut, pe care o vînd apoi lui Iordachi Cantacuzino⁵. Urmașii lui Iordachi însuși aveaŭ pe la 1700, între altele, Trifăuții la Soroca, «cu pod în Nistru și cu vad de moară în Nistru», Bojovița, Hlinaia, Mărcorețul și Ilișăuții, Tribisăuții, Dimidenii, Răsteul Buzovița, Măndăcăuții, «Brășteile», Carlacăul, Romancăuții, Chilimeștii la Hotin, Puiceștii la Lăpușna, «în «braniște», Ploscurenii în Ținutul Iașilor «cu loc de heleșteu în Ciuhru și cu mori», de la Constantin Ciobanul Postelnicul; Năvărniții, tot acolo, Stolnicenii, Stîngăcenii, Zăhăicani, de la Vasile Macri, Hălinții de la Vărlan Bontăș, Portorteasa, Răzăna de la Toader Cuza, și Teleneștii la Orheiă⁶.

Pe la 1670 urmașii lui Grigore Cucora Stolnicul lui Petru

¹ *Ibid.*, X¹, p. 74, n-1 114

² *Uricariul*, V, p. 187.

³ *Ibid.* Cf. *Istoria literaturii romine in secolul al XVIII-lea*, I, p. 481 și urm.

⁴ *Ibid.*, XIX, p. 445 și urm. — Pretenții ridică însă și un Vasile Curp (*ibid.*).

⁵ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 315-6.

⁶ *Studii și documente*, VII, p. 180 și urm.

Șchiopul¹ — din care neamul Mătieș și neamul Țălinca — erau impresurați la Sălița, zisă apoi Oncăuți, «pe Racovățul-Sec» (Hotin), de Toderașco Iordachi Cantacuzino, care avea în vecinătate Lișăuți. În satele vecine însă, Cepelenți, Rujiști, Mihălășeni, Pascova, Oncăuți, Hrinăuți, Hlinaia, se păstra răzeșii².

Însuși neamul domnesc cel nou, înrudit cu Băcioc, neam care trăgea nădejde să ajungă o dinastie, căută să-și înfigă rădăcinile aici. Fratele lui Vodă-Vasile, Gavril Hatmanul, își dase fata după Andreieș Medelnicerul, care avea moșie la Corjouți, «ce-s pe apa Vilia, în Ținutul Hotinului». Se credea că Gavril făcuse silă răzășilor, căci ei se ridică după căderea Domnului, la 1654, cu «Jăvertean iuzbașa, fiul Țigancei, nepot lui Tețescul, strănepot lui Lăzean și Mihul». Se dovedește însă că moșia e cumpărată parte de la Grigore Pilipovschi și soția Mitrofana, fiica Vistierului Solomon, parte de la neamurile Gînscă, Răspop, Corjău și altele, iar parte e danie de la urmașii lui Lozonschi Că-măraș: Toderașco Vornicul, Iordachi Cantacuzino, Racovița, pîrcălabul Stîrcea și Ștefan fiul lui Șoldan³.

La Mînzești (Iași) și până în *drumul Măjilor*, pe unde mergeau carele cu pește (este și «o baltă cu pește» aproape) în aceeași vreme a lui Vasile Lupu Păharnicul Frățiman trece proprietatea sa lui Vodă, și acesta o dă Sohiicai fata din casă a Doamnei, «căci i-au slujit»⁴. Sohiica, poate fată din casă și la Gheorghe Ștefan, nu se așază acolo, ci vîndu

¹ El cumpărase de la Sinata, Călina, Tetaa, Olina, Fădorașco, Roman, Buhaciū, Marco, Miros, Lupșa, Maxin vătaful fiul lui Vlaicul, de la urmașii Slavnei. Grozavei, Uidei, lui Cozuna și Vasco Bore vătafi, lui Lojea, lui Toader diacul și Roman diacul, de la Pava, Hopca, Gafa, Liciul, Văscan, Oanța, Mica, Zoica, Marușca, Dimca, Săcuia, Mîndrul, Armanca, Vasutca, Luchia, Petraș.

² Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, pp. 60-2, 206 și urm.

³ *Uricariul*, XXIII, p. 241 și urm. — Nume: Mitrofana, Batco, Greaca, Sofrona, Mamunt, Bilae, Drăghina. Vasile Șoldan vinde și partea sa de la Vacota; *ibid.*, p. 248.

⁴ *Ibid.*, XII, pp. 278-9.

locul lui Grumezea Căpitanul ¹, și acesta cumpără și prin prejur, avînd marturi pe Hariton căpitanul, pe iuzbașa Andrei, pe Vlasie căpitan de Soroca și alți «voinici» basabeni. Mai târziu o parte de moșie — «bătrînul Domșei» — fu vîndută Doamnei lui Duca-Vodă, Anastasia, nepoata soției lui Grumezea, după prada cea mare a Tatarilor, supt Vasile, cînd se nimiciră zapisele ².

O altă parte din Mînzești fu dăruită de Vasile-Vodă Gaftonei, «căci i-au fost roabă și o au fost măritat după Ivan bărbierul de la Feredeu», după care ea se mărită cu Gligorie Brașovanul. Ivan Țurlic, soțul Gaftonei, fusese și el slujbaş al Curții³. Moșia trece prin vînzare la Marele-Jitnicer Necula ⁴, a căruia soție Alexandra era văduva Grumezei și mătușa Doamnei lui Duca. Găngureștii vecini ajung ai lui Vasile Corlat Uricarul și Cămărașul, pe doi boi cît 50 de taleri ⁵. Și Rusul hotnogul avu apoi parte aici ⁶.

La Găurenii (Iași) era ruda lui Vasile, Iorga Postelnicul, care-o vinde apoi lui Stamatii Postelnicul, în judecată, la 1671, cu Galata ⁷.

În ce fel neamul lui Vasile-Vodă înțelegea să plătească se vede, de altfel, din cazul fratelui domnesc Gheorghe Hatmanul, care-și face case la Galați, pe locul dat de Doamna Marghita Movilă lui Pană Păharnicul de Covurlui și nu se gîndește a-l plăti decît «aproape de primineala lui Vasile-Vodă», uitînd de fapt și atunci ⁸.

În ce privește averile mănăstirești, ele nu se înmulțesc

¹ *Ibid.*, p. 283 și urm.

² *Ibid.*, p. 281 și urm.

³ *Uricariul*, XXIII, p. 235.

⁴ *Ibid.*, XII, pp. 289-90 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 274 și urm.

⁶ *Ibid.*, pp. 295-6.

⁷ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, pp. 285-5 și urm. Iorga avea o soră Alexandra, alta Zamfira și o nepoată Evda (*ibid.*, pp. 287-8).

⁸ *Ibid.*, IV, pp. 203-5.

simțitor în acest timp. Avem chiar actul prin care la 1622 Ștefan Tomșa îndeamnă pe «vătămanii și toți vecinii» de la Taistreni și Tîrnauca Sorocei a se supune egumenului de Voroneț¹. Dobrovățul are judecată cu un Ștefan Cuatu pentru Fintîna Cahova, la Greceii² în hotar, ș. a.

Viața răzeșească urmă: o găsim și în părțile Hotinului, alături cu proprietatea mare, care va decădea în curînd. De obicei se ridică însă, mai ales prin dregătorii, prin comenzi militare, ca singurii stăpînitori, unii dintre răzeși chiar, urmași ai vechilor neamuri. La 1610, răzeșii din Căbeștii Hotinului își vînd partea starostelui Onciul, înaintea lui Dumitrașcu ginerele lui Dobranschie din Lucavăț, a cunoscutului vameș Condrea și a lui Dobruș șoltuzul de Cernăuți³. La Hliniște și Novocăuți stăpînește în 1637 Gheorghe Jora⁴. La Costela și Solominca Hotinului unui Jora îi urmează Gavrilaş Vornicul și Tuduri fost pîrcălab⁵. «Jupăneasa Grăpina» Prodăneasa lasă la 1639 «fiului» Vasile și fiicei Ana Rujavinții și parte din Cerlica, «fiului» Lupu Talpă și fiicei Irina Peribicăuții și Șijcăuții⁶. Fetele Todosiei Oncioaia din Suceava vînd la 1640-1 la Lopătinți (Hotin)⁷. Pe la jumătatea veacului al XVII-lea Cazacul trece lui Neculai Sălitrarul a patra parte din Molodova pe Nistru (Hotin), contractul făcîndu-se în Polonia la Studenița, cu marturii străini. Fata lui Neculai vinde apoi moșia lui Prodan Drăgușescul, vărul ei (1657)⁸.

Un Avram de Lunceni, care lasă pe la 1650 averea fiilor

¹ *Uricariul*, X, p. 134; XXIII, p. 70. Pentru Moscora Sorocăi, răzeșească, *ibid.*, p. 164.

² *Ibid.*, VI, p. 261.

³ *Ibid.*, XIX, pp. 7-8.

⁴ *Studii și documente*, VII, p. 210, n-l 11.

⁵ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, pp. 287-8.

⁶ *Ibid.*, p. 289 și urm.

⁷ *Studii și documente*, V, pp. 26-7, n-l 119.

⁸ Marturii: Savin Cucoară, Sanson, Toader Dodon, Liciul ș. a. *Uricariul*, XXIV, pp. 417-8.

Toderașco și Criste, avea, prin cumpărătură, și Pilipăuți¹. Pe la 1670 se așează la Bălcoșești Orheiului, pe apa Răutului, neamul Sturzescul². Acest neam, care cuprinde și preuți, are loc apoi și la Cercelești, la Sirbeni.

Prutul era mărgenit de ambele părți cu satele dubăsarilor cari treceau pe călători³. «Pustiul» rămânea numai în mijlocul țerii, «fără locuitori și fără apă», doar cu câte o rară cișmea pierdută în acest «bărăgan» al cărăușilor⁴. Prada din 1648 a Tatarilor, oricît de grozavă ar fi fost, nimicind tot «din Nistru până în munte»⁵, îngădui însă țerii să se ridice.

Cît privește orașele, lui Pavel de Alep protopopul de Orhei⁶ i s'a părut un Vlădică. El văzu în oraș strade podite cu lemn ca în Iași, piraie ce se strecurau pe margene, ca azi la Bistrița și în alte orașe ardelenesti, și mișcău morile tîrgului, heleșteul străbătut de un pod statornic și avînd, ca și celelalte zece mari lacuri ale țerii, iezătura făcută de Vasile-Vodă: tolosul heleșteului îl prețuiește el la 3.000 de galbeni pe an⁶. În oraș se urmaseră pîrcălabi destoinici, din neamuri de țară, cu priință, ca Apostol sau Apostolachi, fiul lui Ionașcu sau Ionășcuță Rusul, fost Mare-Logofăt,

¹ *Surete și izvoade*, III, pp. 293-5; V, p. 13 și urm.

² *Uricariul*, XXV, pp. 262-3 Cf. *ibid.*, pp. 264-8. Pe atunci la Branova, Crăsnășeni, Singurenă, Văsiești, Bogzești (Orhei), e neamul Bălan (*ibid.*, p. 265). Și, p. 279 și urm. Miron și Sandul apar la 1686 cu marturi din Venjenă, Leușeni, Bodorcenă (*ibid.*, pp. 279-80). La 1765 „Tudosie sin Ermurachi Bălan din Breanova ot Orhei” (*ibid.*, p. 287).

³ Pavel de Alep, p. 129.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Archiva istorică*, I², p. 191; cf. *ibid.*, II, pp. 14-5; III, p. 232. Între cei răscumpărați de la Tatarii prădalnici din 1648 e și Irina Păspală de lingă Hotin, pentru care un nepot. din neamul Talpă, dă 400 de taleri; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 292.

⁶ P. 29.

care trăia în 1648 aici, căruia-i urmă mai târziu (1655) un Catargiu, Gheorghe Postelnicul, un Matiaș Sturza (1657), un Sava (1688), un Gavril fiul lui Darie Donici (1689). Pîrcălabul, aici ca și la Hotin, avea, de altfel, pe la 1650, și grija strîngerii birului de la zlotași¹. Dările orheiene se adună deci supt privilegierea pîrcălabului, de mazili, «soți la mazilie»; ca Ionașco iuzbașa și Vasile Drăghinicî din 1660².

De «ocolul» orașului³ se ținea și vadul Răutului și satul Piatra-din-jos⁴ și heleșteie ca acel de la Furcenî. În împrejurimi locuiau deci și năvodari⁵. Hotnogi, «ostași de frunte», sulgeri apar în zapise⁶. Ca pîrcălab de Orhei, Nicoară Donici dă Secului case și dugheni cumpărate și făcute de el «în mijlocul tîrgului Orheiului⁷. În tîrg stătea pe la 1650, pentru schimbul de bani, și un *gîlbănar* (sau negustor de «iarbă galbenă» pentru văpsit?)⁸. Ca și în celelalte cetăți de hotar, se află și negustorii de răscumpărare a robilor, ca Alexandru din Hotin, de la 1669⁹. În Orhei muria la 1665 Toader Pisovschi, și lângă el se găsea preotul de la biserica domnească, apoi Gheorghe Dinga și «Lupa vătaful de la dumnealui răpăusatul Răcoviț[ă] Cehan Mare[e]-Logofăt¹⁰».

Prin satele vecine trăiesc Vornici de gloată, ca în Popșești, ciubotari, bezmănari, simpli vechi răzăși, din neamul

¹ *Studii și documente*, IV, p. 266.

² *Ibid.*, V, p. 402.

³ Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 15.

⁴ *Studii și documente*, XVI, p. 393.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Uricariul*, I, pp. 151-2.

⁷ *Studii și documente*, VII, p. 377, n-1 11.

⁸ *Ibid.*, VI, p. 537.

⁹ *Ibid.*, V, p. 27, nota 1. Apostolachi pîrcălabul de Orhei apare și în 1656; *ibid.*, VII, p. 377, 11, n-1 2. Cf. și cumpărătura lui Nicoară Donici, fost pîrcălab, la Pitușca, de la Gavril; *ibid.*, V, p. 212, n-1 8.

¹⁰ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, pp. 224-5.

Bățu, Codău, Fătul. Popăscul, Meleşanul, Săpoteanul, Gălbeneanul. Nume străvechi: Hărăga, Rusa, Coțul, Andreica, Merăuță, Mihuleț, Micul, Badea, Bălan, Țurcanul, Gribince, Bălăban, Coluneț, Costin, Albul, Bosie, Nicoriță, Mătieș, Luchiana, Buzescu (Armaș), Lelică, Răspop, Grăjdeanul, nu lipsesc. Și din neamul Sturzeștilor locuia acolo un Jicnicer, pe lângă Toderășcu fiul lui Apostol și alți boieri fără slujbe și mazilii, și se amestecă și câte un pribeag de peste Nistru, ca Iocanoschi sau Iablanoschi supt Duca-Vodă. La 1668 vedem pe Apostolachi biv pîrcălab și alții făcînd hotărnicie la Sîrcova, cu răzăși din neamurile Riuleț, Saule, Boul. Corețchi, de la Prepeceni, Bușăuca, Țahnăuți, Ulișcani, Sămășcani, Pereni, Horbenești, Cinișăuți, Olașcani, Vitlubeni (ai lui Ilie Sturza Stolnicul, care avea de la 1665 și Sîrcova și Pișcăreștii ¹).

Încă de prin 1650 un Jora, Costachi, era Vel Orăjnic» (horonze, stegar) pe la Orheiū, unde luă de la Gligore Postelnicul Miclescu satul *Dubăsari*, din care era să se facă un tîrg ².

Chișinăul, «tîrg de maî nimica» pentru Dimitrie Cantemir ³, fusese mult timp un sat atîrnînd de biserica lui Balica, Frumoasa, a «Sfinților Apostoli» și de Galata, pe cînd alte părți de moșie intraseră prin daniî domnești în mina bôierilor ⁴. Tîrgul se înfiripase însă pe la 1650, avea un Vornic și era supus Doamnei, dar în veacul al XVII-lea fu scos din domeniul ei și pus supt un pîrcălab ⁵. Era încă un loc adaus Lăpușnei ⁶.

¹ *Uricariul*, XVI, pp. 211-4. Feria e 100 de boi. V. și *ibid.*, p. 233 și urm. Miron de Singurenii de la Orheiū e romenit între ostași la 1677; *Studii și documente*, VI, pp. 30-1, n-1 64

² *Ibid.*, VI, p. 538.

³ *L. c.*, („urbecula non magni momenti“).

⁴ Halipa, *l. c.*, I, II, III. Danie a lui Duca-Vodă, 1666, către Toader Postelnicul. Alt proprietar în proces cu Galata e Iiaș Alăza (*ibid.*, II, p. 238 și urm.) Chirița dase moșia Buiceniî Galatei, dar nepotul său Ramandi lui Ionășcuț Logofătul (*ibid.*).

⁵ *Archiva istorică*, I ¹, p. 171.

⁶ *Ibid.*, p. 172.

Pe la 1650 Dumitrașco cra pîrcălab de *Soroca* și avea judecată pentru Iuganî cu Vartic Vornicul și cu viitorul Dabija-Vodă¹. Cu privire la oraș n'avem știri însă, și sîntem îndreptățîți a crede că el se afla în decădere; de alminterea, așezat tocmai la margene, în buza puștilor căzăcești, el n'a putut avea niciodată liniștea, decî prosperitatea Orheiului ferit între dealuri. Acte municipale de acolo, în orice formă, lipsesc cu desăvîrșire. Totuși el era cercetat adesea și de Domniî cari veniaŭ pănă la apa cea mare a hotarului. Ultima oară cînd *Soroca* văzu pe Vasile fu în cercarea lui neizbutită din 1653, pe care o opri vestea că Suceava a căzut². La *Soroca* erau, firește, pe lingă pîrcălabi, și globnici și dăbilarî³.

În noul războiŭ turco-germano-polon, de după despresurarea Vienei, la 1690, Constantin Cantemir se plîngea de prada Turcilor și Tatarilor, de năvălirile neconținute ale «tilharilor», joimirî polonî, «din sus», iar «de spre *Soroca* și Orheiŭ de Cazaci, Țara-din-jos de Tatarî»⁴. Cetatea fu cucerită spre sfîrșitul veacului de Cazaciî regelui polon Ioan Sobieski, supt colonelul Rapp, și se purtă cîteva săptămîni, în 1693, luptă de Cantemir-Vodă, împreună cu Turciî unui Pașă de Trapezunt⁵.

Apoi *Rașcovul* de peste Nistru adăposti pe Vasile-Vodă fugar⁶: în urmă el fu chiar reședința Domniței Ruxanda, văduvă a lui Timuș Ilmilnițchi cel ucis la Suceava⁷; ea petrecu aici multă vreme, de și avea moșii în Moldova, la

¹ *Studii și documente*, V, p. 85, n-1 36.

² *Ibid.*, IV, p. cclii.

³ Măzăreanu, *Voronețul*, p. 54, n-1 10.

⁴ *Uricariul*, XI, p. 212.

⁵ Cf. și *Studii și documente*, III, p. 20; *Acte și fragmente*, I, p. 31, nota 1; p. 96. Se vorbește și de un convoiŭ de provisiî oprit de Polonî la Orheiŭ.

⁶ *Studii și documente*, IV, p. ccl-i.

⁷ El venise ca mire pe la *Soroca*; Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 209.

Deleni și aiurea. Orașul era plin de Moldoveni, cari, la vre-o greutate, se întorceau în țară¹, Ștefănița Lupu încercă să-și aducă sora de acolo cu sila².

În Decembrie 1653 păziau la *Hotin* stegarii și iuzbași³. Lupte se dădeau neconținut prin împrejurimi, risipind negustorii. Vasile-Vodă putu abia să fie primit între ziduri. Și multe acte de moșie periră aici, spune un act contemporan, «cînd primineala lui Vasile-Vodă»⁴. Toată Basarabia fu apoi prădată la 1648. și țara întreagă fugi la strigătul de «Vin Cazaci»⁵.

De și acest război pentru Domnie nu atinse în Sud *Renii*, locuiți și păziți numai de Moldoveni⁶, *Troianul*, *Cartalul*, pentru că erau acuma turcești,—și *Chighecenii* se țineau cu greu împotriva Tatarilor⁷. În 1683 Hatmanul căzăcesc Kunicki, cu pribegii Ilie Moțoc și Savin Smucilă, uniți la Chișinău, bătură pe «Aga țermului» și merseră până la Cetatea-Albă, avînd o ciocnire cu Tatarii lingă noua așezare Tobac⁸. În 1686, Sobieski, marele rege polon, care cinsti Moldova de două ori cu prezența lui costisitoare, luînd cu dînsul și pe Mitropolitul Dosofteiu, cu moaștele Sfîntului Ioan celui Nou, cu odoarele și cu «cărțile» Mitropoliei, crezu și el, ca mulți alții, că Bugeacul e cheia Moldovei și a Dunării-de-jos și porni să-și prăpădească oastea de foame și sete prin acest «Bărăgan» al Basrabiei. Expediția lui ajunse până «aproape de Reanț»⁹, dar se mîntui cu unul din acele desastre

¹ *Studii și documente*, IV, p. cxxx și nota 4.

² *Ibid.*, p. cccviii, n-l 8 și Miron Costin, p. 368.

³ *Ibid.*, V, p. 85, n-l 36.

⁴ *Uricariul*, XVI, p. 359.

⁵ Pavel de Alep, pp. 129-30; *Archiva istorică*, I², p. 191; cf. II, pp. 14-5; III, p. 232.

⁶ Cantemir, *l. c.*, p. 22.

⁷ Miron Costin, în *Archiva istorică*, I¹, p. 172.

⁸ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 235 și urm.

⁹ Cronică, în *Studii și documente*, III, p. 19.

care făceau pe Poloni să se gîndească cu groază la Moldova mîncătoare de vieți.

Nevoia apărării de spre Răsărit trebuia să aducă în cîrind și crearea unui rost de pîrcălab de Cîrligătură «la Prut», în care aflăm la 1665 pe Dubău¹; unul de Tutova chiar apare la 1661². La 1654 încă găsim pe cei de Hîrlău (Constantin Macri) și Dorohoiu (Ionașco Balș)³. La Galați în sfîrșit e pîrcălab la 1661 Toader Ungureanul⁴, care, împreună cu altul, se află și la Putna, în 1659⁵. La 1667 încă se află un căpitan de Covurlui⁶.

La *Lapușna* păzia în 1680 Cărstian Căpitanul⁷, a cărui mențiune dovedește că nici aici nu lipsiau măsurile de apărare față de Bugeacul pe care neconținut îl răscoliau luptele Turcilor cu Polonii, cu Cazacii, cu Germanii, căci după campaniile de la Neuhäusel și Lewenz, în care periră mulți Romîni, ambiția regală a lui Enric Tököly era să înceapă un nou războiu cu Împăratul.

„*Codrii*“ (Chigheciului) căpătară în același timp un așezămint militar: prin 1740 se întăria dreptul celor ce se vor așeza între Codreni de a fi «în mila și așezare ce am făcut Domnie Mè și cu ceilalți codri», cari, între altele, nu erau supuși la datoria, supărătoare pentru niște ostași călări, a cailor de olac⁸. Se pare că unul din privilegiile era goștina mai mică: un leu la 20 de oi, pe care-l aveau în acest timp «oamenii de Măncești», în Ținutul Lăpușnei⁹.

¹ Ghîbănescu, *Screte și izvoadr*, IV, p. 51.

² *Studii și documente*, V, p. 30, nota 2.

³ *Ibid.*, p. 31, n-l 145.

⁴ *Ibid.*, pp. 37-8, n-l 175.

⁵ *Ibid.*, p. 86, n-l 43.

⁶ *Uricariul*, XI, p. 278. Căpitanul de Covurlui Nicoară apare și în *Studii și documente*, VI, p. 26, n-l 50.

⁷ *Ibid.*, V, p. 44, n-l 208.

⁸ *Ibid.*, p. 356, n-le 1072-3.

⁹ *Ibid.*, p. 371, n-l 1202.

De la un timp, «slujitoriî de pe margine» dispărură, și «aû rămas țăraniî». Dar pîrcălabiî își aveau încă, la Orheiû, Soroca, Lăpușna, vechile «obiceie pîrcălăbești de alte date», urmărind vite de pripas, făcînd judecăți, și pînă la «singe», luînd gloabe, înfrînînd «furtușagurile care să număsc potlogăriî», așezînd vorniceî și poate și clucerî prin sate, luînd în tîrguri «cei 2 potroniceî pîrcălăbia».

Se simți însă nevoia de a întemeia peste Prut o Serdărie ca acea turco-tătară. Atribuțiile noului dregător, care-și ținea hotnogi la hotare, iar apoi namesnicî, era să păzească asupra risipirii satelor, asupra furtului de cai turcești și tătarești, să culeagă robii, să judece trei zile pe an la tîrguri, să comunice Domniei judecățile strîmbe, pe mîzdă sau pre voie veghetă, ale pîrcălabilor. În sfîrșit «toată margine în seama și în purtarea de grijă Sărdariului să fie», poruncește Grigore-Vodă Ghica în April 1730. Numai la Onițcani, tîrg nou, Serdarul n'avea pîrcălabî lingă sine. Satele-i dădeau la numire cîte o vulpe¹. Găsim încă de pe la 1650 pe Serdar, numit așa după turcește : el avea supt ordinele sale călărași și ,era așezat «la Orheiû ori la Lăpușna»².

Supt Duca-Vodă, în anii cînd am găsit pe căpitanul de Lăpușna, Gheorghiuță era Serdar³. Fălciian de baștină, înrudit cu toți boierinași de pe Elan, fost ofițer polon, Constantin Cantemir însuși apare ca Serdar mai mult timp, pînă la Domnie⁴. El era poate de fapt încă în acest rost la 1680, dar la 1681 se iscălia : fost Serdar⁵.

3. Noi rosturi ostășești în Basarabia.

Această nouă alcătuire militară împotriva Cazacilor lui Bogdan Himnițchi, lui Timuș, lui Iurie, fiul săi, lui Doroșenco

¹ *Studii și documente*, VI, p. 427, n-l 1628.

² Miron Costin, în *Archiva istorică*, I¹, p. 170.

³ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 166-9.

⁴ *Studii și documente*, VI, pp. 34-5, n-l 74.

⁵ *Ibid.*, V, pp. 44-5, n-l 209.

și căpeteniilor din vremea sa, Hanenco, Sîrcu și alții, crunți vecini, ca și împotriva Tatarilor ce și-ar fi greșit să-l prelungit drumul pe la noi, întări o nouă nobilime războinică, și ea era să se manifeste din nou, revoluționar, potrivit cu tradițiile Lăpușnenilor și Orheienilor, trezitori de Domni tineri și noi în vremurile lui Petru Șchiopul, lui Iancu Sasul, lui Alexandru Movilă, lui Gratiani și lui Radu Mihnea.

De o parte e banul dușmanului lor cu îndreptarea către Turci, un Duca-Vodă și Grecii lui cei bogăți și lacomi. Am văzut cumpărăturile la Prut ale Anastasiei Duca. La sfârșit datoriile lui Constantin Duca-Vodă, fiul Anastasiei, făcură, la 1703, stăpîn la Mînzești și Găngurești pe Toma neguțitorul¹, și acesta-și adause părți, de la neamul Dințul și de la Toader Cuciuc fost căpitan²; din partea lui, Vartic căpitanul își vîndu partea din Mînzești lui Sandu. fiul Tomei³. Adăugim că, tocmai la sfârșitul veacului al XVIII-lea, amîndouă moșiile trec la un simplu «vtori Vistiernicel», Vasile Onofreiu⁴, avînd ca vecini mănăstirea Frumoasa, la Zagarancea, și pe Răzoaia. la Coadă Stîncii⁵.

Păun Vameșul, mare proprietar de moși în vremea Ducăi-Vodă, avea lăsîndu-le apoi mănăstirii sale din Bucium, la Clatie , și Ușerești pe Prut (la Lăpușna), luați de la Iani, fratele altui vameș, Trohin⁶. Încă din 1673 mănăstirea Agapia vindea, după stricăciunea de oști străine, Șorcanii Orheiului, «cu vecini și cu locuri de heleștie și cu sădnic într'apa Nistrului», pe 800 de lei, altui Duca, Vistierul⁷.

Se știe că Duca el însuși avea mari ambiții personale în

¹ *Uricariul*, XII, pp. 296-8.

² *Ibid*, pp. 298 și urm. Nume: Nazaria, Horceag. Locuri: Movila Hulpîi, drumul Cantșirilor, Răticia.

³ *Ibid*, p. 305 și urm.

⁴ *Ibid*, p. 309.

⁵ Fiica Răzoaii, Elena, luă pe Banul Dumitrachi Ghica din București (*ibid*, p. 315). V. mai departe.

⁶ *Studii și documente*, VI, p. 58, n-1 14.

⁷ *Uricariul*, V, pp. 234-5

aceste părți. El așază departe peste Nistru, în locuri de mult colonisate cu Moldoveni, un vice-Hatman greco-slav, pe Iene Draghnicî, după ce fusese însuși, la 1681, în Constantinopol pentru a face propunerea, primită cu cea mai mare bucurie, în vederea păcii și răspunderii regulate de tribut,—a unei Ucraine încredințate lui, ca Hatman, urmaș al *Timbnîțchilor* și lui *Doroșenco*, Cazaci necredincioși și calici¹. La 1673 acest Iene Grecul din Rașcov era numai pisarul și tâlmaciul Hatmanului căzăcesc *Doroșenco*². La 1683, în April, însă, «Iene Draghnicî Hatmanul» cumpără moșii la Țicanovca Ucrainei, de la Rusoica Duducalca, avînd ca marturi pe șoltuzul orașului Ivan Goguma, pe un Ungur, Iștoc Clucerul și ostași, «horodî» (horonji), sotnici, căpitanii său polcovnici³. Domnul însuși merse la Nimirov, unde mai târziu era să se negocieze o pace ruso-turcă, luînd cu sine pe Doamna Anastasia și ginerele lor muntean. La Țicănăuca, în fața Sorocăi, făcu case domnești cu beciuri de piatră și altele «la Peștere lingă Buh, aproape de Nemirova», unde avea, ca și în celelalte tîrguri, de peste Nistru, «stupi, vaci, oi, pluguri de boi, velniță de horilcă, de bere și de altele» și fabrică de mied din mierea domnească a Moldovei⁴.

Mihalcea Hincul era un bogat boier basarabean, cu moșii așezate în părțile Chișinăului: el întemeie, pe la 1678, mănăstirea de maice a Sfintei Paraschive, care-i poartă numele⁵; la 1660 era Serdar⁶.

Avea ca tovarăș pe Apostol Durac Serdarul. Și el stăpînia moșii pe aice; în adevăr Chiriac Durac, fratele lui

¹ *Ambasadori, misionari, etc*, pp. 18-20.

² *Archira istorică*, II, p. 79.

³ *Studii și documente*, V, pp. 47-8.

⁴ Nicolae Costin, în *Letopiseșii*, II, p. 22; Neculce, p. 216.

⁵ Arbure, *l. c.*, pp. 321-3.

⁶ *Studii și documente*, V, p. 34, n-1 161.

Apostol, lăsase o văduvă, Maria Medelnicroaia Durăceasa, care vinde ocina ei din Ivănești la 1676¹.

Ca dinșii, doritorii de stăpînire creștină, polonă, cum chibzuiuse mai înainte un Miron Costin însuși, era și neamul hotinean Hăjdău. Pentru Negrinții Hotinului avură judecată Ifrim Hăjdău și Miron Barnovschi, viitorul Domn, care și căpătă satul². Ifrim Hăjdău iscălește grecește, la 1622-3, cînd colegul său pîrcălab de Hotin cumpără, fiind de față Simion al lui Pilipovschi și Avram de Lucăcenii, satul dorohoian Păltinișul³. Moștenirea lui Ifrim cuprindea : la Hotin Pașcăuții, Tulburenii, Negurenii, Citnicăuții sau Hăjdăua, Nesvoia, Precutul, Belcăuții-de-sus, Ocne Slobozia, Denjanii, Dolinenii, Cruhlicul, Șendrenii, Dumenii, Costiceni, Fedcăuții, Șarbaca, Hrușăuții, Tulitenii, Tulburenii, Medveja, Glincenii, Hancăuții, Cafienii, Brînzenii, Culiceni. A lui Vartic (fata lui, Antimia, se mărită cu Gheorghe Hăjdău), la Hotin : Cris-inești, Orșavineț, Cerlina-Mare, Lucuceni, Zelena, Volovățul.

Să adăugim la acești represintanți ai nobilimii războinice nouă, doritoare de aventuri, înainte de toate pe terenul clasic al luptei seculare cu Turcul, neamul Murguleț : prin căsătoria unei femei din această familie cu Cheșcu Portarul, ajunse la dînsul parte din Lincăuți, la Soroca⁴.

De aici, din această tovărășie de războinici nemulțămii că Duca «nu lipește de Curte» pe Lăpușnenii și Orheienii, ieși, în 1671, răscoala Hîncului, a lui Durac și Constantin Clucerul, de la care a rămas vorba de împotrivire : «Vodă

¹ *Ibid.*, VI, p. 90, n-l 73. Pentru Lozinschi Durac sau Duratco, *ibid.*, p. 94, n-l 104. Gligorcea Durac și Nicolae Lozinschie Durac, fiul lui Postolachi Durac, în 1766; *ibid.*, p. 104, n-l 151. — Pentru Grumezea Lozonschi, *ibid.*, XI, pp. 79-80, n-l 142; p. 81, n-l 151. pentru Lozenschi Durac, *ibid.*, XV, p. 205, n-l 72. — Pentru Anița Durăceasa, *ibid.*, pp. 309-10, n-l 40

² *Archiva istorică*, I, p. 191.

³ *Studii și documente*, II, p. 83, n-l 23. Se judecă apoi, supt Vasile Lupu, cu Hilimon Zahul; *ibid.*, n-l 26.

⁴ *Studii și documente*, XIX, p. 28.

vra și Hîncul ba». Cetele răsculaților ajunseră până la Iași: Domnul, Doamna fugiră în Țara-de-jos, Aga birului era gata să recunoască partidul biruitor. Dar în curînd legitimitatea turcească învinse. Cu Caplan-Pașa fugarul se întoarce și bate pe răsculați la Chișinău ori la Iepurenî, în apropiere¹.

Totuși în Hotin ceilalți se mai ținură încă, luni de zile. În Februar 1672 Ștefan Hăjdău, «Mare-Căpitan» și pîrcălab de Hotin, Hăbășescul și Prodan stăteau închiși în cetate și intrau în legături cu Poloniî pentru a-i avea în ajutor împotriva lui Duca-Vodă. Vorbiau în numele lui «Hîncul și a altor boieri din acea țară cari se află în Iași», arătînd că s'ar supune regelui Moldova; se arată gata să ție cu banii lor ajutorul ce li s'ar trimete². Hăjdău îngenunchia pentru ca să adeverească și mai bine curăția gîndurilor sale.

Legăturile acestea cu Poloniî îndemnară pe Sobieski la războiul mai îndrăzneț împotriva Turcilor, cari veniau acum, cu însuși Sultanul Mohammed al IV-lea. ca să iea, în 1672, Camenița. cuib de intrigî împotriva Moldovei și pază a vadului hotinean. Hotinul fu ocupat, cu tunuri cu tot, biserica prefăcută în moschee³. Domn era însă cumnatul lui Hăjdău, Ștefan Petriceicu, care visa de reluarea cetăților Bugeacului⁴. În Iunie 1673 toată boierimea era la Hotin, cu Vlădiciî Dosofteiî, Teodosie, Serafim de Rădăuți și Ioan de Huși⁵.

Peste cîteva zile se dădea lupta, și Romîniî se rătăciau, cu Domni cu tot, după grosolana insultare a Domnului Moldovei, în tabăra creștină. Cu atîta însă nu se isprăvi răzoiul. Petriceicu putu să mai năvălească în Moldova cu

¹ Nicolae Costin, p. 7; Neculce, pp. 197-8; *Documentele Bistriței*, II, p. xxv.

² *Studii și documente*, IX, p. 146, nota 2.

³ *Archiva istorică*, II, p. 79.

⁴ *Ibid.*, I, pp. 25-6; *Columna lui Traian*, 1882, pp. 477-8; *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 231.

⁵ *Studii și documente*, VII, p. 367, n-l 11.

credincioșii lui, dar îi fu cu neputință să rămie. Turcii apărură din nou, și la anul și în anii următori, împotriva Polonilor din Camenița, a Cazacilor din Cehrin, până ce pacea de la Jurawna (27 Octombrie 1676) li asigură cea d'întăiu cetate și li îngădui a face Ucraina moldovenească a lui Duca-Vodă. În aceste lupte la 1674 Nistrul se trecea de Turci pe podul făcut la Soroca și întoarcerea trebuia să se facă pe la Bender¹.

Și cronică țerii scrie: «De la luarea Cameniței începu țara Moldovei a se împuțina și a se pustii de mari asupreale ce avea, cu de toate de zaharale multe, ce poartă în toți anii, de bagă în Cameniță, și de schimburile oștilor ce le duc de le bagă în Cameniță, și a Pașilor. Nu pot ajunge nice cu spusul, nice a scrie cu condeii cît greu și cîtă robie, și dentr'alte pagube, făcîndu-se săracilor pren calele lor, plîngere și suspinuri. Lăsăm la giudețul Domnului și Dumnezeului nostru de mari pedepse și asuprele: den calele lor pustiitu-s'au Ținutul Hotinul și Cernăuții și Ținutul Iașilor și Dorohoiul și Hirălăul»².

Revanșa polonă de la 1686 înainte fu foarte slabă. S'a arătat cum Sobieski își pierdu oastea în Bugeac. Cînd veni a doua oară, în 1691, el se mulțămii să ocupe Bucovina de azi, cu mănăstiri cu tot, coborîndu-se dincolo de Siretiu până la Neamț, în nădejdea că la pace va putea dobîndi, cu această dovadă, Moldova toată. Pacea de la Carlovăț, în 1698-9, îi restituii însă numai Camenița.

Cu aceasta cădea înrîurirea polonă la noi pentru totdeauna. Doar propaganda catolică, care avea în serviciul ei pe Iesuiții din Iași, cu moșie basarabeană la Tocsobenii său Dumeni lîngă Prut, unde, am văzut, nu îngăduia a se clădi biserică ortodoxă, de se făcea, în veacul al XVIII-lea, supt scut polon, de acești Iesuiți, și în raiile, cadiii neavînd voie nici să deschidă lăzile lor³.

¹ *Ibid.*, IX, p. 165, nota 2.

² *Studii și documente*, III, pp. 16-7.

³ *Ibid.*, I-II, p. 96, n-1 xxviii.

Cît despre partida creștină a Hotinenilor și Orheienilor, în acest timp de risipă a elementelor războinice, ea găsi drumul la Țarul.

CAPITOLUL al V-lea.

Rușii și Basarabia în veacul al XVIII-lea.

1. *Petru-cel-Mare și partidul militar al Basarabenilor.*

Între luptătorii lui Petru-cel-Mare erau doi din neamul Hăjdău, care păstra sabia aurită a lui Petriceicu-Vodă, Gheorghe Lupașcu și Vasile fiul Armașului Gheorghe și al Antemiei Vartic, frate al Mariei Bainschi, care moștenise, la Hotin, satele Negurenii, Pășcăuții și Tulburenii¹. Mihăilă Ganul, fiul lui Vasile Mirzescul «de pe Cogîlnic, din Ținutul Orheiului, din satu de Horbaniș», se afla și el între pibegii militari la Cuțcăuți peste Nistru în 1715 și lua acolo, cu zestre mare, de 2.000 de zloți, pe fata lui Ioan Luca sau Lupașco Murguleț, «rohministrul în oastea Luminatului mareșal regal domnul Liubomirski și fiul răposatului de slăvită pomenire staroste moldovenesc la Cernăuți Nicolae Murguleț». Iscăliau pe zapisul de îndatorire, pe lângă «șlehtici» poloni, și «din Moldoveni cîțiva tovarășii», ca Banul Savin, Andronic Isar, Cîrste, Ioan sin vâtav Roman»².

Numele de Chigheciu al lui Apostol luptătorul de la 1707 în oastea lui Petru-cel-Mare cu călărimea lui moldovenească, arată obîrșia lui³. El aducea cu sine un pîlc în-

¹ *Archiva istorică*, I¹, p. 514.

² *Ibid.*, III, p. 276.

³ *Ibid.*, I¹, pp. 83-4.

treg de Romîni, cules de sigur în acele locuri unde îndelungata, necontentita luptă cu Tatarul a dat naștere și unui ciclu întreg de poezii populare, de «cîntece bătrînești» din care se ridică tipul lui Grue Grozovanul care se luptă cu Hanul el însuși, biruindu-î trufia tătărească¹.

2. *Anexarea de Turci a Hotinului.*

Încă în Iunie 1712 aflăm un Vel Căpitan de Hotin Pătrașco². Peste cîteva luni, Moldovenii părăsiau însă cetatea Hotinului, unde erau să se mai întoarcă numai trecător și supt steagul altora. Înnainte de înfrîngerea de la Prut a lui Petru-cel-Mare, ale cărui oști intraseră în Basarabia pe la vadul Sorocei,—în raiaua Benderului, la Varnița cetățit, supt coperișul unei case moldovenești, apoi supt acela al unei nouă clădirii făcute după datina noastră, se odihni «leul nebiruit» al Suediei, și el rămase acolo, până ce Turcii, sătui de cheltuieli și de înteziri, îl siliră a pleca, și după zdrobirea unui dușman care dovedise totuși că el știe să scape. Puțin timp după «calabalicul» de la Bender, care luă Moldovenilor din raiă un oaspete greu de ținut, sosi și regele pus de Carol în Polonia, Stanislas Leszczyński, care, venit de departe, fusese recunoscut și arestat la Iași de Nicolae-Vodă Mavrocordat. El stăruia de Turci să fie așezat în Scaun în locul vechiului rege, prieten al Rușilor. O puternică expediție, supt Abdi-Pașa, ca Serascher, se puse în mișcare, dar ea se opri la Hotin, unde Turcii intrară. Moldovenii fură chemați acum ca salahori spre a întări cu uritele ziduri turcești de piatră care cad astăzi în ruină, cetatea ce li se răpise.

Se încercă în acești ani și așezarea Turcilor în Soroca, precum în Lăpușna, lângă Chișinău, se încercase a Cazacilor Hatmanului Steciū, apoi a Tatarilor lui Geaun-Mîrza

¹ V. N. Iorga, *Balada romînească*, în „Cursurile de la Vălenii-de-Munte“, II.

² *Studii și documente*, V, p. 228, n-1 68.

înnainte de pacea din 1699¹. Și pe aici, de ani de zile, se jăfua în voie. Pentru a se împopora din nou aceste locuri prădate trebuie să se creeze o slobozie gospod la Orheiū, al cărui Vornic era la 1719 Ștefan Gane².

Ca și la Bender și în cetățile din Sud, Domnul își avea aici represintanții permanenți, cari comunicaū Turcului vești de prin gazetele italiene și franceze și trăgeau în schimb cu urechea la veștile de la Poartă. Capuchehaiele erau la Hotin în 1723 doi Greci: Diamandi fost Medelnicer și Iordachi fost al doilea Portar³.

Un Pașă, cu curtea sa: scriitor și vistier, cadiū, vameș, Ieniceri și iamac⁴, Spahiū cu Aga lor, înlocui pe modestul nostru pircălab. Lipcani tatarū se întilnesc de acum înnainte în cetatea lui Ștefan-cel-Mare și a lui Petru Rareș. Toți aceștia cer bani și daruri. «Obrazurilor știute» de la «suhaturī», ca și demnitarilor arătați anume li se trimet stofe, trăsuri după moda Apusului, băuturi «europene».

Și din nenorocire acești stăpini noi se schimbă des. O listă a lor s'ar putea încerca. Dăm aici numai unele indicații documentare pentru dînsa. La 1721 era Pașă la Hotin Abdūl⁵. Războiul din 1738 cu Muscaliū aduce luarea cetății și schimbări după pace. La 1762 Mehemed-Pașa ajunge la Hotin⁶. În 1763-4 Hamza-Pașa e acolo⁷. La 1764 Abdi-Pașa de Hotin e mazilit⁸. La 1768 Halil-Pașa e dus la Poartă, și în loc vine pentru războiū Ieīen-Husein⁹. După pacea din 1774, la 1777 mergea la Hotin Pașa Soliman¹⁰.

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 240 și urm.

² *Studii și documente*, V, p. 101, n-l 103.

³ *Ibid.*, p. 231, n-l 78.

⁴ Iamacī la Hotin, *ibid.*, VI, p. 316, n-l 737; p. 330, n-l 842, 335, n-l 896.

⁵ *Ibid.*, I-II, p. 96, n-l xxviii.

⁶ *Documente Callimachi*, II, p. 284, n-l 118.

⁷ *Ibid.*, p. 83.

⁸ *Documente și cercetări*, p. 38.

⁹ *Documente Callimachi*, II, p. 491, n-l 115.

¹⁰ *Documente și cercetări*, p. 163.

În 1786 e la Hotin Ismail și, se pare, pleacă din Bender Duzlû-Mehmed ¹.

Un nou războiu aduce pe Ruși până la 1793. Peste trei-sprezece ani Pașa se întorcea : în Iulie 1797 la Hotin Hasan înlocuiește pe Bechir ; la Bender era un Hasan ².

În 1806 în sfârșit găsim la Hotin pe Carâ-Mehmed-Pașa și la Bender pe Hasan-Pașa ³. Aă fost și cei din urmă.

Granița raielei Hotinului era în urmă la Ciuhur ⁴. Fugarî «din raiâ de la Ciuhur» găsim la 1762-3 ⁵. De la Lipcanii Hotinului a rămas Podul Lipcanilor, în față cu Rădăuții ⁶. Lipcanii se introduseră și în Moldova, și pe la 1760 îi vedem umblînd pe la Ținuturi după mucarer ⁷.

Drumul cel nou, des bătut de oști, tunuri și cară de proviziî, la Hotin pornia de la Stănilești, de unde se începea și drumul la Lăpușna, și urmă prin Boldurești, Rezina, Risi-peni, Podul-lui-Gherman, Ciuciulești și Vasilăuții-Mari ⁸.

3. Rușii năvălitori și elementele militare din Basarabia după Petru-cel-Mare.

Pribeșilor, drumul Basarabiei li era acuma cu totul închis. Ei muriră între străini, așteptînd ceasul răscumpărării, prin Muscali, dar nu pentru Muscali.

La 1732 pribeagul Gheorghe Lupașcu Hăjdău, fiul lui Ștefan și al Alexandrei fata lui Toader Petriceicu Vornicul, «eă, nepot și moștenitor de sînge al lui Ștefan-Vodă Petriceicu, Domnul țerii Moldovei, eă, nenorocitul fugar din țara

¹ *Studii și documente*, VI, p. 190.

² *Documente Callimachi*, I, p. 100, n-l LII. Cf. *ibid.*, p. 113, n-l LXIII.

³ *Studii și documente*, VI, p. 203.

⁴ *Documente Callimachi*, I, p. 183, n-l CXXIX.

⁵ *ibid.*, II, p. 103.

⁶ *ibid.*, I, p. 188, n-l CXXXV.

⁷ *ibid.*, II, p. 123.

⁸ *Documente și cercetări*, pp. 38-9.

părinților, moșilor și străbunilor miei, eu care am fost odată boier bogat, care acușă sînt pribeag în țară străină, sărac și lipsit în așa fel, că nu pot la bătrînețele mele nici chiar să las Dumnezeu lui mieu o pomană și jertfă vrednică de el», făgăduiește, «dacă va da Dumnezeu ca Moldova sau județul Hotinului să scape de dușmanii Turci și fiit miei, nepoții miei, neamul mieu să redobîndească moșiile și stăpînirile lor», a face biserică Sfîntului Gheorghe în Dolinenii Hotinului și a da Cruhlicul la Pecersca din Chiev¹. «Să nu pierdem nădejdea în Dumnezeu că ne va ierta și că scumpa Moldovă nu va rămînea totdeauna supt picioare musulmane. . Mă rog lui Dumnezeu ca picioarele păgînilor să nu calce pe mormintele străbunilor noștri, și, dacă nu ale mele, măcar ale urmașilor miei oase să se odihnească în țara strămoșească²».

Dintre asemenea oameni erau de sigur și Moldovenii cei înrolați în Polonia, unii ca husarii, și vestiți ca buni ostași³.

Cînd Rușii pătruseră din nou în Moldova, din Orheiuri se ridică noi rebeli. Un act al lui Grigorie Ghica-Vodă, din 1740, pomenește pe «un tîlhar anume Ilișco Orheianul, carele din pămîntenii s'au hainit, și, el făcîndu-se căpitan de cătane moschicești, rădicînd sabia împotriva patriei. supt comanda lui Constantin Cantemir ce-au fost brigadiriuri la Moscal, făcînd mult rău țării»⁴. Cu generalul Münnich se mai uni, — «și au făcut multă stricăciune țerii și banii domnești încă au luat, din slujbe», — Gheorghe Isăcescul, căruia ca pedeapsă i se confiscă satul Orășeni⁵.

Spre Nistru începuseră să se ducă doritorii de pămînturi largi; războiul din 1739 îi aduse înapoi, ca pe doi Curteni de Cămară, rude ale egumenului de Florești⁶.

¹ *Archiva istorică*, I¹, p. 51 și urm.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, pp. 55-6.

⁴ *Uricariul*, V, p. 261.

⁵ *Studii și documente*, V, p. 59, n-l 269.

⁶ *Ibid.*, XV, p. 65, n-l 22.

La 1760 Lazii din Hotin provoacă tulburări care se întind până la Mohilău¹. În Soroca însă, Tatarii nu putură pătrunde în năvălirea lor prădalnică din 1758².

4. *Încălcări tătărești.*

Geaun-Mirza, ajuns acuma beiu turcesc la Oceaov și Bender, făcu, încă din 1712, să se dea Tatarilor săi un nou hotar, cuprinzînd o bucată de pămînt moldovenesc, de la hotarul lui Halil-Pașa și până la Nistru», cele «două ceasuri» de lățime și 32 de lungime, — dar numai pentru întrebuițare, cu îndatorirea de a răspunde *alîmul și uşurul*.

Și de aici horda innaintă tot mai mult, pe în etul, în paguba Moldovei. Un Domn energic și influent scoase pe încălcători cu sila și făcu să li se dărîme cișla. Tatarii se răsculară, supt conducerea lui Aadil-Ghiraî, fratele Hanului mazil, Caplan. Cînd însă cetele Hanului veniră pe la Bender și Moldovenii, Muntenii trecură Prutul pe la Fălciu, răsculatul se supuse, închinîndu-se Serascherului, care-l surguni la Iampol. Ca pedeapsă, Poarta hotării să se restabilească hotarul lui Halil-Pașa. Conferința de la Ismail între comandanții oștirii biruitoare li întări însă cele două ceasuri, ba încă dreptul de a pășuna și mai departe. Și Neculce asigură³ că peste un an se găsiră boierii, porniți împotriva lui Ghica-Vodă, cari propuneaŭ Tatarilor, dacă i-ar ajuta să-și facă un Domn după plac, a „*giurui Hanului să fie loc tătăresc din Prut încolo*“⁴.

Încălcările și după aceasta, împotriva adausului, din anul Hegirei 1126, a hotarului lui Halil-Pașa, urmează. Un «*musaip*» capătă voie a întemeia o cișlă și o întinde în paguba boierilor vecini; făcîndu-se, împreună cu satul vecin Ortac-Burnu, din raiaua Ismailului, *vacuf*, adecă loc închinat unei moschei,

¹ *Documente Callimachi*, II, p. 251, n-l 45

² *Ibid.*, II, p. 627, n-l 16.

³ P. 369.

⁴ Vezi izvoarele în *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 246-9.

administratorul, *multezemul* acesteia, cruță și mai puțin granița moldovenească. Divanul nostru se arată gata a plăti el venitul moscheii pentru cișlă și a lăsa și pe acești Tatarî la locul lor, cerîndu-li numai «năimala», chiria pentru case, iar pentru vite și stupi *ușurul* și *alîmul* ¹.

Hotărîndu-se astfel «cele două ceasuri de spre Bender», Mihaî Racoviță făcu sătenilor de acolo o situație mai bună, scăzîndu-li darea pe oi pînă la 2 parale de fiecare — pe cînd ceilalți dau un leu la 10 oi —, și privilegiul se întări de Constantin Mavrocordat (c. 1740), care-l întinde și asupra coloniștilor noi în această regiune ². Dumitrașco, fratele lui Vodă-Racoviță, se uni însă, după căderea acestuia, cu Aadîl-Ghiraî, cu «zorbalele» Bugeacului și se ridică împotriva Domniei, păgubind, spune, după iertare, hrisovul lui Grigore-Vodă Ghica, și Vistieria, — pentru care și văduva sa Ilinca trebui să-și vindă casele din Iași, precum și viile din acest oraș și din Huși ³. Dar acei cari ar fi făcut făgăduiala neghiuită de a ceda Tatarilor Basarabia erau alții: ginerele lui Racoviță, Iordachi Stolnicul fiul Lupului — un Basarabean —, veriî săi primari, Constantin și Gavriil Costachi, Toader Costachi, ruda lor, Ioan Paladi și fiul Toader și Iordachi Cantacuzino Spătarul ⁴.

Ni lipsește actul lui Gavril-Vodă Callimachi cu privire la hotarul tătăresc. Dar în 1777-82, supt Constantin-Vodă Moruzi, fostul Logofăt Nicolae Roset merse în numele Domnului să hotărască încă odată locul Moldovei de al Bugeacului. Avem și azi, în forma unei notițe mai târziu, această hotarnică. De la Bender linia trecea pe la satul Hotărniceni, al vechilor locuitori de graniță, urmă *Troianul* pînă la Beșțiman, tăia „*drumul ce merge la Tigheciu și la Codru*“, se ținea apoi de acest drum, atîngea „*drumul ce vine de la Tigheciu la Ialповăț*“, continuă către Ulmeni și Borzești, străbătea Valea-

¹ *Uricariul*, III, pp. 216-20.

² *Studii și documente*, VI, pp. 358-9, n-l 1090.

³ *Uricariul*, V, pp. 263 și urm.

⁴ Neculce, *l. c.*

Adîncă și movila Tălmaciului, a Deliilor — ostași turci de îndrăzneță avangardă, valea Verdeșenilor, se apropia de Ițcani și Catțin, înainta spre Strășinești și Maxine, spre Larga și movila Burlei: însemnarea se oprește la satul «Tatarvli»¹. Ca nume tătărești mai găsim Algăra, Caragași, Oteazbeiū, pe lingă numele românești, Șeasa, Ursul, Boșăreanu. După douăzeci de ani însă, cînd, la 1797, Rhigas își făcu harta, hotarul atîngea numai localități cu nume străin.

După harta aceasta a lui Rhigas, făcută a doua zi după întărirea celor «două ceasuri», hotarul Bugeacului, necuprinzînd și acest teritoriu de «două ceasuri», era la Nord, de spre Ținutul Chișinăului, următorul: el pornia de la Orac-Mirza, ceva la Apus de obîrșia rîului Valea-Strîmbă, unde se întîlniaū Ținuturile Fălciū și Chișinăū cu Tatarii, trecea spre Răsărit pe la Caracuză, pe supt Farladan, pe la Cara-Mirza, ce rămînea în Moldova, se ridica spre Nord, pînă atîngea cursul Bîcului, și urmăria această apă pînă la Vărsare. Rajalele Ismail, Chilia și Acherman rămîneaū deosebite de pămîntul Hanului².

Și pe la 1760 Nicolae Căpitanul de Greceni făcea «hotărîitul Moldovei cu Benderiul»³. Apoi, în 1776, se scotea un ilam pentru hotarul «celor 32 ceasuri» de la cadiul de Bender⁴.

De la alim se luaū în 1762-3 6.000 de lei pe an și 4.000 de la ușur⁵. Și ai noștri aduc, de altfel, pagube la Tatarî: așa făcu un Costin Ciudin, «om răū», care fură «cai tatărești a lui Can-Mîrzea» pe la 1720 și pierde moșia sa de la Teșăuți⁶. Iordachi Cantacuzino chiar fu învinuit că a luat oi de la Hotin și le-a trimes la Ruși: cadiul Brăilei veni să-l judece, în 1739, la Iași, dar îl găsi nevinovat⁷.

¹ *Uricariul*, III, pp. 170-2.

² *Studii și documente*, VI, p. 589.

³ *Ibid.*, XXII, p. 136.

⁴ *Documente și cercetări*, p. 162.

⁵ *Documente Callimachi*, II, p. 106.

⁶ *Studii și documente*, XI, p. 81, n-l 152. Aici hotărînicește Teodor Calmășul ca fost pîrcălab; *ibid.*, p. 81, n-l 154.

⁷ *Ibid.*, p. 83, n-l 161.

4. *Viață de hotar cu Tatarii pe la jumătatea veacului al XVIII-lea.*

Să nu se creadă cumva că ajunseseam astfel robii Tatarilor; adesea era din potrivă.

Legăturile de iubire nelegiuită cu Turcii se pedepsiau aspru ¹. Domnul Moldovei lua seama Tatarilor une ori, cînd niscaiva Boșnegii îi ataca și păgubiau ². Cel din tribul Orumbet-Oglu, așezați mai aproape de Prut, n'au voie să treacă decît pe podul de la Fălciu; altfel sînt puși în fiare și aduși la Căpitanul de Codru, care-i dă spre pedeapsă mîrzacului lor ³. Lăpușna rămăsese, firește, a Moldovei, și se ieau măsurii de cîte ori tîrgoveții sînt supărați de Turcii vecini, cari trebuie duși «în fiare» la Bender ⁴. Nu se lasă fără urmărire nici iamacii, recruții, din Hotin cari fac necuviințe mergînd la iarmarocul din Botoșani ⁵. Și un emir tatar care s'a purtat rău pe la Putna e trimis în lanțuri la Bender ⁶. Se întîmpla chiar une ori ca hoști din Moldova să prade și pînă la Ismail ⁷. Chighecenii pîresc inimos pe Tatarii ⁸.

În cuprinsul hotarului celor «două ceasuri», boieri cu moșii, Constantin Roset, de pildă, își lua, regulat, veniturile ⁹. Numirea beșlegilor, ofițeri de poliție turci, se făcea, la Chișinău, ca și la Galați, unde se ziceau Serdari, cu cartea de beșlegie a lui Vodă ¹⁰, și pîrcălabul gălățean avea și dreptul de a aresta pe Serdar ¹¹. Vedem pe Constantin Mavrocordat dînd porunci «alîngiilor» și «ușurgiilor de la Oraolu» și

¹ *Ibid.*, VI, p. 225, n-l 127; p. 241, n-l 262; p. 330, n-l 846.

² *Ibid.*, p. 222, n-l 106.

³ *Ibid.*, p. 2 n-l 106.

⁴ *Ibid.*, p. 231, n-l 180.

⁵ *Ibid.*, p. 234, n-l 210.

⁶ *Ibid.*, p. 236, n-l 228.

⁷ *Ibid.*, pp. 245-6, n-l 313.

⁸ *Ibid.*, p. 242, n-l 274.

⁹ *Ibid.*, p. 242, n-l 276.

¹⁰ *Ibid.*, p. 242, n-le 277-8.

¹¹ *Ibid.*, p. 244, n-l 293.

«Oronbetoglu» (alîmul era de 5 parale la finaț)¹. Tatarii cari arau pe loc străin trebuiau să ducă ușurul la Chișinău². Capuchehaiua de la Iali-Agasi avea tot atîta trecere ca și cele de la Hotin, Bender și Akkerman³. *Iarlicurile* și *mehtupurile* date de Han pentru a cruța pe al lui de a da alîmul (ca la Sălcuța) sînt atacate⁴. Se cere Benderliilor vamă de căruță nouă și de pește⁵, Ienicerilor cuniță, iar ciobanilor goștină, cu peceți⁶. Turcii cu dugheni din Chișinău, Orhei, Lăpușna dau «vamă»⁷. Tatarii cariucid un om cu parul caută a împiedeca, de frică, prin îngroziri și fîgăduieli de oi și vaci, pe văduvă de la piră⁸. Chighecenii sînt îndemnați a pîri pe Tatarii pentru suferințele de la ei⁹.

Și Turcii răpitori din cetăți știa, măcar de la o bucată de vreme, de frîca Domnilor Moldovei, cari puteau, după «canun-namea» (*canun-namê*, lege)¹⁰, să-î facă, prin trecerea lor la Poartă, să fie aspru pedepsiți.

Căpitanii de Codru păzia bine hotarul, și vedem pe Toader Goian, unul din ei, însărcinat de Constantin-Vodă Mavrocordat a merge, cu Hoisan salahorul, la Huși pentru a prinde pe doi Lazii «zulungii» veniți din Bugeac și a-î duce la Bender pentru ispășire¹¹. Dacă sătenii din județul Iași trec în raiaua Hotinului, Căpitanul-cel-Mare de Doro-hoiu stăruie la capuchehaiua de acolo pentru întoarcerea lor¹². Căpitanul de Covurluiu avea același rost¹³. Musulmanii

¹ *Ibid.*, p. 243, n-l 287; p. 245, n-l 312; p. 288, n-l 541; p. 291, n-l 583; p. 402, n-l 1508; p. 405, n-l 1528; p. 406, n-l 1534.

² *Ibid.*, p. 245, n-l 312; p. 392, n-l 1386; p. 395, n-l 1420; p. 400, n-l 1471.

³ *Ibid.*, p. 243-4, p. 286, n-l 556; p. 948, n-l 581.

⁴ *Ibid.*, p. 297, n-l 611.

⁵ *Ibid.*, pp. 307-8, n-l 660.

⁶ *Ibid.*, p. 324, n-l 799; p. 400, n-l 1475

⁷ *Ibid.*, p. 348, n-l 1008.

⁸ *Ibid.*, p. 286, n-le 556-7.

⁹ Pp. 245-6, n-l 313.

¹⁰ *Ibid.*, p. 375, n-l 1237.

¹¹ *Ibid.*, p. 212, n-le 23-4.

¹² *Ibid.*, n-l 26.

¹³ *Ibid.*, n-l 27. Cf. *Turcii în Lăpușna*, p. 214 n-l 54.

vecinii se mai pîriau apoi unii pe alții, aruncîndu-și, ca la 1781 cei din Bender, aceeași vinovăție de a fi «încunjurat în locul Moldovii» și a fi «supărat pe saraca raè», care, deci, ieșea mai cruțată din aceste denunțuri și rugăciuni¹. Se ajuta și cîte un sărac de supt Turci, ca acela din «Chișenov», care era dator unui Benderliu în 1786².

Dar cișelele înaintaș, scutite une ori de dăjdi: la 1740 una se așează chiar dincoace de Prut, pe apa Elanului³. Odăile «Chiurzilor» de la Soroca, Braicău, etc., cumpărate și de la călugări, fură însă arse — cum se ardeau și morile⁴—, și «ciobanii turcești» ce ședeau «iarna și vara cu bucatele lor aici în țară», puși la dajde⁵. Pentru o încercare de siluire la Soroca, Vodă cerea să se *vie de hac* vinovatului, să-lucidă⁶.

Și pe la 1760 se «stricaș cișle tătărăști», ale lui Mambet-Mirza, se fixă «nezamul Tătarilor», se hotăraș «arăturile Hotincenilor», se opriaș de la cosit pe Ciuhur *raileniș*, se chema Lipca-Agasi pentru «cercetare Tătarălor ce cosăsc la Ținutul Iașș», se întrebuișta Ienicer-Aga de la Hotin «pentru nizam ca să nu cosăscă fin», se aducea capuchehaia «pentru scoaterea lucrurilor Turcilor hotinliș», cari răsbăteaș, pentru fin, până pe la Hirău⁷. În 1764 se căpăta de capuchehaiaua de Cișla-Hanului porunca de a se scoate cișla lui Beiș-Mirza de la Coștești⁸.

Totuș une ori, chiar supt un Domn cu trecere și hotărît, se întimplaș lucruri ca acelea pe care le scrie cu durere un căpitan de Greceni despre cei «doi Turci din Volcănești, de pe hotarul Țării Turcești: mergînd la cîrciumă de s'aș

¹ *Uricariul*, III, pp. 133-4

² *Studii și documente*, VI, p. 195.

³ *Ibid.*, p. 213, n-1 33; p. 276, n-1 498.

⁴ *Ibid.*, 286, n-1 555; p. 289, n-1 574; p. 291, n-1 584; p. 373, n-1 1220.

⁵ *Ibid.*, p. 290, n-1 576.

⁶ *Ibid.*, p. 290, n-1 580.

⁷ *Documentele Callimachi*, II, pp. 117-81, 131.

⁸ *Documente și cercetări*, p. 39.

îmbătat, aŭ venit iarăși la mine, să mă ucigă, și, tîmplîndu-se la mine un mîrzac în casă, și nevrînd să-l lase pe Turci să între la mine, aŭ făcut pricină între dînșii, și aŭ tăiat un Laz și o mină a unui Tătar: ce mă rog dumitale [Vel Postelnic] să mă isprăvești, să lipsescu din căpitănie, că n'am cheltuială să pot sătura Tătarii, Turcii de horilcă¹ !.

Hanul era înlocuit pe la 1760 printr'un Bugeac-Caimacam sau Bugeac-Serascher² cu un cadîu turc. Capitala lui bugeeană, așezată aproape de Bender, într'un șes nisipos, fără ziduri, avea pe la 1760 încă 25-30.000 de locuitori, pe cînd Cetatea-Albă a Turcilor nu mai număra pe atunci decît 20.000³. Pentru Tatarî, *Cîușanii* aveau pe atunci un subaș, care dădea stăpînului 750 de lei pe lună, iar pentru creștinî un Voevod⁴.

Cișla-Hanului, cu oile împărătești, era un sălaș tătăresc mai mic, fără ziduri; acolo stătea însă Serascherul, comandantul militar suprem al Bugeacului⁵. El primia de fiecare casă un leu și la fiecare sat o oaie, fără 500 de boi primiți la alegere din partea Hordei și fără dijma grînelor⁶. Pe aici se întilniau prin 1760 pribegî, cu robi din neamul lor, cari li dădeau învățăturî cu privire la lucrurile lor de acasă⁷.

Cadîi se aflaŭ la Chilia, Ismail, Bender, Han-Cișla și Tatarbunar⁸. La Ismail, cu vechî ziduri rele și o garnisonă

¹ *Studii și documente*, VI, p. 308, n-l 662. La Galați Turcii, neavînd geamie, se închinau în cafenele; p. 309, n-l 669. O odaie a Agăi Casapbașa se întilnește și la Ținutul Tecuciului, pp. 363-4, n-l 1139. Alți „păstori“ turci în Ținutul Birladului; p. 366, n-l 1155. Oamenî uciși de Tatarî la „Hănășeanî de la Codrul Chigheciului“, p. 370, n-l 1192. — Tatar ucis la noi, p. 377, n-l 1262; p. 409, n-le 1555 6. Stricăciuni tătărești la Greceni, pp. 385-6, n-l 1322.

² *Documente Callimachi*, II, pp. 111-2.

³ Peyssonel, *Commerce de la Mer-Noire*, Paris, 1787, pp 305-6

⁴ *Documente și cercetări*, p. 78; Peyssonel, *l. c.*, p. 305.

⁵ *Ibid.*, pp. 306-8.

⁶ *Ibid.*, II, pp. 258-9.

⁷ *Studii și documente*, XI, pp. 62-3, n-l 72.

⁸ *Ibid.*, I-II, p. 77, n-l xxviii.

de Ieniceri, stătea un muteveli¹; la Chilia, care era să fie reparată la 1750, un nazir². Akkermanul în decădere fu alipit la Oceacov, al cărui Pașă trimetea aici un muselim (sau muteselim): pe lângă 15.000 de Musulmani erau și 4-5.000 de Armeni, Evrei și Români, și cel ce dă aceste cifre adaugă lămurirea ciudată că Grecii n'aveau voie să se așeze; orașul ținea încă 40 de luntri și un atelier de reparație³.

Nu departe de Căușani, în marginea apei, erau satele «Mării», *Iali-Cholër*, cu o populație numai moldovenească, și se citează ca făcând parte din acest *Voevodat vasal* al Hanului așezările: Palanca, Purcari, Sultan-Suvat, Cirbița, Sălcuța, Malcoci⁴.

Până și la *Bender* se spune că numărul Moldovenilor, cu Armenii și Evreii, era mai mare decât al Tatarilor⁵.

Nici aiurea de altfel așezările turcești nu nimiciseră viața românească; se pomenesc la 1740 satele Strășeni (Lăpușna)⁶, și «Raileni», de la Sălcuța (Hotin), etc., și de aiurea, erau numai Români⁷.

Peste Nistru, la *Dubăsari*, proprietate a Hanului, trăiau Români întâi, cu un polcovnic român⁸, și Mohilăul avea șoltuz ca și târgurile moldovenești vecine: numele de Burcă al celui de la 1740 îi arată nația⁹. Aici veniau Moldovenii căutând piețele pentru căciulii brumării: podul pe Nistru se făcea din nou la 1806¹⁰. La Dubăsari funcționa însă

¹ 1763-4; *Documente Callimachi*, II, p. 110. Un beșleagă de Iași acolo; *ibid.*, p. 120. Vezi și *Documente și cercetări*, p. 36.

² *Ibid.*, p. 112; cf. Peyssonel, *l. c.*, pp. 306-7. Cf. Kleemann, *Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova (1768-1770)*, Leipzig, 1773 (traducere franceză: Neuchâtel, 1780).

³ Peyssonel, *l. c.*, pp. 304-6.

⁴ *Ibid.*, p. 306.

⁵ *Ibid.*, pp. 304-5.

⁶ *Studii și documente*, VI, p. 225, n-1 127.

⁷ *Ibid.*, pp. 303-4, n-1 642.

⁸ *Ibid.*, p. 377, n-1 1258.

⁹ *Ibid.*, p. 379, n-1 1282.

¹⁰ *Documente și cercetări*, pp. 85, 138.

În 1764 un Hatman armean sau grec, locuitorii fiind și Armeni și Moldoveni¹: locul lui se cumpăra cu 8.000 de piaștri. Și tot Hatman i se zicea dregătorului pus peste creștinii la malul Mării, Iali (pe lângă Aga), și celui de Căușani: ei plătia 15.000 cel d'întăiu și numai 48.000 al doilea².

La Han se ținea obișnuit un capucehaie³. La 1776 găsim și pe «Grigori, vtori Portar», Sărdar de la Akkerman⁴.

Fiecare Han nouă primia de la Domnul Moldovei o căruță cu șese cai și 2.000 de țechini în bani, iar de la al Munteniei numai o mie pe lângă căruță⁵. Nuredinul de la Baccè-Sarai lua de la cel d'întăiu 5.000 de lei din «banii mierii», și 500 numai de la al doilea; Or-beiū, beiful de Perecop, 300 și 150⁶.

Balgi-bașa ridica încă, pentru Dan și Calga, balgi-bașlicul până pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea; se adăugiau blăni și «marfă de la neguțătorii lipscani»⁷. Une ori însă se lua mierea în bani, 8.000 de lei bal-accesi pentru Moldova și numai jumătate din această sumă pentru Țara-Românească⁸.

De blănilor și ceasornicele domnești se învrednicia până și chiatibul de la vama Ismailului⁹. La Hotin se trimeteau și «broaște cu țăst»¹⁰. Se dăruiau Pașilor mai ales sticle de apă de melisa, pentru băutura¹¹. Coroierii țiganii strîngeau

¹ *Documente și cercetări*, p. 39.

² Peyssonel, *l. c.*, pp 241, 301. A se adăugi pentru Vizir, care lua 500 de la „banii mierii” Moldovei, 1 000 de lei de la unul, 2 000, 2.400 de la ceilalți; *ibid.*, II, p. 262.

³ *Documentele Callimachi*, II, p. 105

⁴ *Documente și cercetări*, p. 54

⁵ Peyssonel, *l. c.*, pp 242 3, 256.

⁶ *Ibid.*, p 256.

⁷ *Documentele Callimachi*, II, p. 109.

⁸ Peyssonel, *l. c.*, p. 241.

⁹ *Documente și cercetări*, p. 78.

¹⁰ *Ibid.*, p. 13.

¹¹ *Studii și documente*, VI, p. 186.

coroii pentru Pașii de la hotare¹. Și munițiile ce veniau la Chilia treceau apoi la serhaturii prin oamenii ispravnicilor moldovenii vecini², pe cările mocănești ale țerii.

Pentru a avea un exemplu, pe la 1760 Stolnicul Cogălniceanu era ispravnic de Lăpușna și Orheiū, și el făcea conace Pașilor la Chiperceni, Periseceni, Chișinău și Mereni, cheltuieli cu ei la Boldulești și Năvărnicii; apoi gătia o «cocie zugrăvită» Sultanului tatar, strîngea griul de ușur, trimiteîndu-l la Tatarii, plătia pe beșleagă, pe iazagiū, pe tumbaci, ca și pe capuchehaielele din Bender și Cișlă³. Colegul său de Soroca, Lupu Donicii, gătia aceleași conace la Trăistenii, Băcșanii, Coșernicii și Răspopenii, plătia pe beșleagă și pisar, ba chiar pe capuchehaia de Hotin, pe lingă Arnăuții, îmblătorii, țimiraii, etc.⁴. În Căușanii stătea residentul domnesc, la 1763 Medelnicerul Vasilachi⁵, pe cînd la Cișla era Andonachi⁶: se trimeteau acolo fierarii la Hanul, ceprăgarii, săhăidăcarii, hamamgii, se făceau daruri de butce; seimenii duceau pe cîte un «consul franțozăscu»⁷. La 1763 Costachi Spătarul tocma biserica din acest loc cu bani domnești⁸. Aici erau să se isprăvească de altfel zilele energicului și iubitorului de lumină Crîm-Ghirai Hanul⁹.

În 1764 merg la Căușanii: var pentru «saraiurile» Hanului, chereștea și grinzii de teiū pentru același scop, «căruii mocănești» pentru Sultanul Bahti-Gherei, blăni pentru Serascher, și chiar «o păreche de ochelari» pentru Aga lui¹⁰.

Din partea lor, căpeteniile tătărăști făceau daruri lui Vodă,

¹ *Documente și cercetări*, p. 56.

² *Ibid.*, p. 49.

³ *Studii și documente*, XXII, p. 110.

⁴ *Ibid.*, pp. 111-12.

⁵ *Documente Callimachi*, II, pp. 118, 131.

⁶ *Ibid.*, p. 119. La Hotin Dumitrachi Portarul; *ibid.*, p. 133.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, p. 128. Cf. pentru petrecerea Hanului acolo în 1763, *ibid.*, p. 451, n-1 75; p. 463, n-1 83.

⁹ *Ibid.*, p. 493, nota 1.—Pentru de Tott la Căușanii, *ibid.*, p. 653, n-1 45. — Și în 1758 Hanul stătea acolo (*ibid.*, p. 628, n-1 17).

¹⁰ *Documente și cercetări*, p. 36.

și la 1776 se aducea lui Grigore Ghica o sabie de la acest Bahti-Ghiraî Sultanul, pe cînd de la un Vizir dunărean venia un peșcheș de morun¹.

Și la Chilburn se ducea cheresteaua din Lăpușna și Orheiū, din codrii Rezinei, ca și din ai Scînteii și Vasluiului: bolovanî, «criș-cușatlii», scînduri de teiū, testele de furci, cofe, arelci, ba chiar cărbuni de mangal, ca și donițele lucrate de sătenii noștri; pînă la Cetatea-Albă ea se trimetea pe flotile de cite 12 plute², cu plutași și vătăji. Și pieile moldovenești ajungeau pînă în Crimeia³. «Aga griului» de la Chiustenge primia produsul secerișului în Bugeac⁴.

Polonii propuseseră chiar Turcilor a face Nistrul navigabil anume pentru trimeterea de grîu⁵, — ideie de care se vorbea încă din 1568, cînd un Florentin propunea aceasta regelui, cu singura condiție de a i se asigura un monopol de opt ani⁶. Și prințul de Nassau, în serviciul Rusiei, se gîndia la acest drum de apă, puind să se facă și cercetări⁷.

Cărăușii și mocanii noștri cu carăle erau așa de cunoscuți, încît Turco-Tatarii ziceau și ei: mocan-arabasi (— harabà) și cărăuș-arabasi⁸. Negoțul cu peștele urmă, și pescarii ca și negustorii nu erau Turcii, nici Tatarii. Pe la 1795 peștele venia pe Dunăre cu caicele la «schelea Galați», și, ca și din Brateș, se aducea cu carăle acolo, unde se culegea și «măgeria» domnească, din «balta Ialpușului, cum și de la alte bălți din Țara Turcească»⁹.

¹ *Ibid.*, p. 49.

² *Documente Callimachi*, II, p. 109 — Numele de Cetatea-Albă se află alături cu acela de „Akkerman“, în socotelile de pe 1763-4. Cf. numele turcești pentru lemnărie, *ibid.*, p. 111. V. și Peyssonel, *l. c.*, pp. 200-1.

³ *Ibid.*, p. 109.

⁴ *Ibid.*, p. 159.

⁵ *Ibid.*, pp. 201-2.

⁶ *Acte și fragmente*, I, p. 14.

⁷ Peyssonel, p. 306.

⁸ *Ibid.*, pp. 202-3.

⁹ *Uricariul*, IV, p. 70 și urm.

Tot Românii erau aceia cari vindeaă pe la 1760 vinul de Akkerman¹. Sarea munteană ajungea până la Rizè, rivala Trapezuntului². Tatarii fumaă din lulele moldovenești și beaă apă, cum am zis, din cofe făcute la noi, exportându-se pe an 8-9.000, cu cîte 10-15 parale una; ciuturi se făceaă pentru ei tot în Moldova. În sfîrșit cele mai bune paturi de puști, din lemn de Rezina și Scinteia, li se trimeteaă de la Iași³ (cu cîte 10-20 parale bucata). Ceară munteană, miere de peste Milcov se căutaă foarte mult, lîna luîndu-se însă, ca și brînza, mai mult de la Cazaci. În schimb, noi nu primiam de la Tatarii decît șele, săhăidace⁴.

5. Noile condiții de proprietate rurală.

La sfîrșitul veacului al XVII-lea proprietatea se schimbă. Neamurile vechi, din boierimea românească militară, se pierd: în curînd ele nu vor mai juca niciun rol. Născute din război, se pare că nu se puteaă ținea fără dînsul. În loc răsar, pe urmele Cantacuzinilor, bogătașii țarigrădeni, cari, avînd bani în numerar, cumpăraă neconținut. Dimitrie Cantemir reproduce o stare de fapt cînd scrie în *Divanul* său despre «cei ce, de lipsă, moșiile și satele își vînd și, acmă, în mare strînsoare fiind, cu ieften preț le vei cumpăra⁵».

Davidel, David rohmistrul, candidat de Domnie prin Poloni, își mărită tata după Postelnicul Toader Soroceanul, care avu pe obscurii fi Vasile, Ioniță și Mihalachi⁶. Fiul lui Mihalce Ilîncul, Dumitrașco, are un urmaș fără niciun rost, Miron⁷, ale oăruî fiice, Lupa și Catrina, «fete sărace»,

¹ Peyssonel, *l. c.*, p. 298.

² *Ibid.*, p. 66.

³ *Ibid.*, pp. 110-4.

⁴ *Ibid.*, pp. 138-9, 148, 150, 153, 192.

⁵ V. ediția și nota lui Hasdeu, în *Arhiva istorică*, II, p. 91.

⁶ *Studii și documente*, V, p. 540, n-l 12.

⁷ *Ibid.*, VI, p. 234, n-l 209.

după moartea surorii lor Sinica, dau niște Țigani «schitișorulul făcut de moșii și părinții noștri la Ținutul Lăpușnei, în eparhia Sfintei Episcopii a Hușului, care schit se numește mănăstirea Hincului¹». Grozești din Lăpușna, al lui Nicolae Costin, trec la Păharnicul Gheorghe Turculeț, și el rudă de mare ostaș, a lui Costașco, dar care nu se ridică la însemnătate². Bogatul Lupul Serdarul și Vornicul, fiul Vornicului Anastasie, care făcea biserica Sf. Nicolae din Chișinău și ținea în 1738-9 prisacă la Volcinețul Orheiului, n'are urmași cari să joace vre-un rol³.

Un singur neam păstrează o mare însemnătate. Pe Donicești i-am mai întâlnit: cel d'întăiu din ei chiar, «fiu al lui Done», își are o avere basarabeană de la soție, fica lui Apostol pircălabul de Orhei, pomenit mai sus. Și Nicolae de la începutul veacului al XVII-lea ține pe o Basarabeancă, Lupa, fata lui Gligorașco Jora, care-i aduse în zestre Slobozia-lui-Dușcu, Ișnovățul, Pivnița «pe apa Ivancei», părți din Căbești și Pitușca, pe Bîc, din Băloșești și Clișova pe Răut, din Crivulenii (Crăulenii) pe Nistru, din Onișcani — la Orhei —, precum și din Zăhăicanii pe Ciuhur, din Hrușova și Făurești pe Ichil, din Tețcani, Ciofeni, Lopatna, Prisăcina, Milești, Râspopenii, Popești pe Ișnovăț, la Lăpușna, din Brătceni și Hajdenii pe Răut, din Sărătenii, din Scurtești și Hirtop. Această mare avere se împarte între Darie Donici și fiul lui Gavril: Miron, Postolachi și Nicolae, avîndu-și partea și fetele, măritate cu Macri și Ștefan Căpotici. Familia avea legături cu răzășii din Turburești, de unde era Apostol⁴.

Constantin Donici, fiul lui Darie, răscumpără, pe la 1740, robi în Bugeac și, cu ceasornice de aur în dar, aduce înapoi pribegii⁵. El muri în Soroca, și văduva sa, Todosica Costachi, făcea cumpărături la 1799⁶.

¹ Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, pp. 304-6.

² *Studii și documente*, VI, p. 236, n-l 229.

³ *Ibid.*, p. 265, n-l 442; p. 364, n-l 1142.

⁴ *Studii și documente*, XVI,—pentru Bezin, străveche moșie, și Gărb-lești

⁵ *Ibid.*, VI, p. 298, n-l 615; p. 305, n-l 647; p. 381, n-l 1299.

⁶ *Ibid.*, XV, p. 402.

Încă la 1801 Mateiș Donici sta la Iznovățul Orheiului¹. Doniceștii aceștia din Basarabia, — Ancuța, Constantin, — avură, până la 1824 și Șipinții Dorohoiului, — Șerpenița de azi. La Orheiș chiar, Ancuța păstra atunci, la 1824, Brăneștii. La 1803, Manolachi Donici are Șipotenii, Tătăreștii; Mateiș, Ișnovățul; Constantin, Goianul și Stanca, iar Catrina Camincea: Stolnicul Manolachi Donici își căpătase cea d'întăiș moșie prin proces cu ceata lui Savin diaconul, răzăș².

De la Rîșca basarabeană pornesc *Rîșcăneștii*, al căror nume înseamnă și astăzi un deal de lingă Chișinău, unde a fost moșia lor: Stolnicul Rîșcanu avea Vistiernicenii, Șercaniii, Tuzara, Voroteștile la 1803. Banul Grigoraș, proprietar la Rîșca și Siliște, se judeca pe atunci cu o văduvă din Iași pentru Mana și Burhuta (Orheiș)³. Toader se află la Tohatin și Iordachi la Corjovul (conscripția din 1803)⁴.

Andronachi *Vartolomeiș* Postelnicul avea pe la 1760 moșii la Orheiș⁵, moștenite de la Iordachi, așezat în Răchitoasa⁶. De la Serdarul Vartolomeiș răscumpără, la 1803, Todosie Malcociș și Velișcu Călpăriș moșiile Unțeștii și Săbieni, din părțile Iașului⁷.

Dintre *Greceni*, din părțile noului Ținut de la Prut, Nicolae are la 1803 Sămășcanii.

Și încercări de a se lua moșiile răzășilor ca *domneștii* pentru lipsă de documente nu lipsiră, dar și pentru cele de peste Prut, ca Dumbrăvița, Cătăneșeni, Roșiorii, Găuzeni, Roșcanii, Coșcadanii, Bursucanii, se admise pe la sfirșitul

¹ *Ibid.*, V, pp. 543-4. n-l 9; pp. 545-6, n-le 12-3.

² *Uricariul*, VI, p. 263.

³ *Ibid.*, p. 253.

⁴ *Ibid.*, VIII.

⁵ *Studii și documente*, XVI, p. 400, nota 1.

⁶ Arbure, *l. c.*, p. 35, nota.

⁷ *Uricariul*, VI, pp. 251-2.

veacului principiul că îndelungata stăpînire ține loc de acte scrise ¹.

Întîlnim, ce e dreptul, mai târziu moșii basarabene în mîna Domnilor și Doamnelor, dar mai mult prin moștenire și cumpărătură. Astfel, la 1803, Doamna Zoe Moruzi are Prepețița, Copăcenii, Pepenii, Singerii, Drăgăneștii. Maria Costachi capătă, de la vre-un Fanariot de la sfîrșitul veacului, întreg tîrgul Bălțile. Găsim pe Domnița Ralu Callimachi la Telineștii. Alexandru Mavrocordat avea tot atunci Hănceștii. Vodă Constantin Ipsilant, un mare lacom de pămînturi, pentru el însuși și ai săi, e «boierul» de la Culițăuți, Pererita, Rușcani, Sirăuți, Bătășeneștii, Birnov și Părcăuți, de la Ciuciulea și Morile-lui-Osmache². Și Doamna, din neamul Roset, a lui Moruzi avea moșie la Zevedeni Sorocăi și se judecă aici, la 1803, cu Păhărniceasa Maria Panaitoiaia³, cu care se judeca și pentru Sîngerenii din Ținutul Iașului⁴. Avea loc și la Căcărezenii din Orhei⁵, pe care o reclamă ca a lor, smulsă de Alexandru-Vodă Moruzi, căpitanul Vasile Buciușcanul, Matei⁶ Ontilă și alții, cu zapise de la Vasile Lupu⁶. Domnița Catinca a lui Nicolae-Vodă Caragea era și dînsa în proces cu Panaitoiaia la Țipliceștii Sorocăi⁷. Alt proces al ei e cu Logofătul Constantin Balș tot pentru Țiplicești și pentru Nistorești, din același Ținut al Sorocăi⁸. O fată a lui Grigore-Vodă Callimachi are gilceavă apoi cu podpolcovnicul rus Sirghie Leontiev pentru Corlătenii la Ciuhur⁹. În sfîrșit Alexandru Moruzi găsește peste Răut locuri domnești la Schinderești și aiurea «peste Răutu», lingă Bălți, la Zevidelele, Heciul

¹ *Ibid.*, IV, p. 333.

² R. Rosetti, *Archiva Senatorilor din Chișinău*, în „Analele Academiei Romîne“ pe 1910, p. 54.

³ *Uricariul*, VI, pp. 255-6.

⁴ *Ibid.*, p. 256.

⁵ *Ibid.*, p. 269.

⁶ *Ibid.*, p. 279.

⁷ *Ibid.*, pp. 258-9.

⁸ *Ibid.*, p. 260.

⁹ *Ibid.*, pp. 283-4.

și Bilicenii Sorocăi și, înlăturind pe Păharnicul Iordachi Panaite, le dă lui Dimitrie și Nicolae, fiii săi, în 1804 ¹, Mihael-Vodă Racovița el însuși luase de la fratele Dumitrașco Stodolna Orheiului ².

Domniil puneau însă unele orî și pe boierii să găzduiască «păstorii și bucatele Turcilor prietenii», ca la Vitoltești în 1740 ³.

Iordachi *Cantacuzino* Vornicul are acum, — precum văzuserăm, — de la Costinești, Budele, cu «iarmarocul Movilăului», cu «venitul podului și a luntrilor ce umblă preste apă», pe care-l iea împotriva căpitanului de Soroca, asemenea cu acela al podului de la Silibria poate și al altor «prunduri ale Nistrului», între Hotin și Orhei ⁴. El capătă pămînturi cu *uşîr* pe partea lui Uraolu (Orac-Oglu) ⁵. Cantacuzinii aveau, la Lăpușna, și Iureștii, «pe Cogilnic, unde se hotărăște cu Tătărăii» ⁶. În 1780, alt Iordachi dă schimb Vădurelele la Soroca pentru o moșie a mănăstirii Proorocului Samuil, din Focșani ⁷.

La sfîrșitul veacului al XVIII-lea, Gherasim Cantacuzino lasă nepotului Ianachi și două moșii la Hotin ⁸. Pe atunci acest Ianachi Cantacuzino dă apoi Puhoiul (la Orhei) mănăstirii Neamțului, care avea judecată la 1801 cu Grigore Clucerescul, ce se zicea despoiat de această moșie cînd era tînăr, la Constantinopol ⁹.

Acest Ianachi cumpără apoi și «moșia răzășască» Stolicani, de la neamurile Goia, Leucă, Lazor, Spineni, Răzmirița, Dode, Cudre, Țăpușel, Fotescu, Jalbă, Urechea-

¹ *Ibid.*, pp. 251-2.

² *Ibid.*, XVI, p. 305.

³ *Ibid.*, VI, pp. 342-3, n-l 959.

⁴ *Ibid.*, VI, p. 271, n-le 482, 484; p. 282, n-l 539.

⁵ *Ibid.*, p. 392, n-l 1385.

⁶ *Ibid.*, XXI, p. 181.

⁷ *Uricariul*, II, p. 7.

⁸ *Studii și documente*, VII, pp. 81-2.

⁹ *Ibid.*, p. 259, n-l 182.

nul, Lozanul, Glimpul, Bocșa, Bogza, Dorohan¹. Îl vedem la 1787 și în posesiunea moșiilor Dumbrăveni, Căprești și Purcărești, avînd la Lăpușna și Măndioaia și Călimăneștii², Sîngera, Calfa, Semogenii, Berhoiul, Puhoiul, pe care le arendă la 1794, de frica războaielor³. La 1773 și Pirjolta pe Ciuhur era cantacuzinească⁴. Tot atunci Iordachi Spătarul dă lui Ienachi nepotul său satul Ianutca (Ianuv) la Hotin, între oraș și Nelipăuți⁵, de la Ilie Smucilă, fiul Spătarului Grigore⁶. Ienachi lua la 1781 în părțile Sorocel și Coșernița⁷.

La sfîrșitul veacului al XVIII-lea Cantacuzinii aveau moșii: la Hotin, Tribiseuții și Hlinaia, Măndăcăuții, Răsteul, Corlăcăul; la Soroca: Trifăuții și Cosaciniții, Căcărăzeni, Mărculeștii, Prideni, Cucuieni; Ploscărenii și Năvărneții la Iași⁸. Ioniță Canta ținea la 1803 Drojdieștii său Lunga pe Răut (Soroca). O luase de la un Grecul, ginerele lui Vicol Vartic, care avea judecată cu Gavril Vartic pentru alte două sate la Răut, Căprești și Porcărești⁹.

Dintre familiile înrudite, Ilie Neculce lasă la 1757 și satele Ghenghești (Soroca) și Lucăcenii (Hotin)¹⁰. La 1803 Ion, omonimul cronicarului, stă la Cojocăreni.

Maria răposatului *Ursachi* Stolnicul moștenise pe la 1720

¹ *Ibid.*, p. 239, n-l 118. În vecinătate Cerișnovățul, Racovățul, Troianul, odaia lui Prodan, Perilipca, Pripiceni, drumul de la Vasilcău (*ibid.*).

² *Ibid.*, p. 240, n-l 122. Cf. și p. 255, n-le 164, 166, 168.

³ *Ibid.*, p. 255, n-l 167. — La Coșernița avea moșie și vătaful Vasile Boteanul (*ibid.*, n-l 168).

⁴ *Ibid.*, p. 225, n-l 69.

⁵ *Ibid.*, pp. 225-6, n-l 71; p. 227, n-l 74.

⁶ *Ibid.*, p. 227, n-l 75.

⁷ *Ibid.*, p. 231, n-l 90. — Pare a fi aceeași ca și Coșmirca de la p. 232, n-l 97. Cf. *ibid.*, n-l 100, pp. 235-6, n-l 105. Toderășco Balș era atunci ispravnic. — Pentru alte patru moșii ale lui Ienachi Postelnicul, *Ibid.*, IV, p. 343.

⁸ *Uricariul*, XVI, pp. 207-8.

⁹ *Ibid.*, VI, pp. 262-3.

¹⁰ *Studii și documente*, V, pp. 429-30.

Măneștii pe Bîc, «Dănceniî din cheile Vișnovățului» și Folteștii Lăpușnei¹. Vasile mazilul stăpîniă pe Răutul Sorocel Vistiernicii².

De la neamul lui Toderașcu Vornicul Ianovici, și mai ales de la al lui Ursachi Vameșul, ș. a., căpătară *Bălșeștii*, începînd cu Ioan Balș din 1702, Sirăuții, Virilăneștii, Birnovul, Vornovățul, Vascăuții, Blișcicăuții, Rucșinul, Nădăbăuții, Vorotețul, Vasilăuții, Cerlina-Mare, Cerlina-Mică (Boricea), Birleștii, Lopatinții³. Lupu Balș «popria» la 1736 moșia Tărnovca a Voronețului⁴, Tăistrenii (Plopu) fiind și ei usurpați de Dumitru Sturza Logofătul⁵. Sturza pretindea că moșia fusese «pustie și necăutată de la mănăstire», iar el a făcut sat, «și aū venit oamenii de-acolo și s'aū închinat la dumnealui Logofăt Sturza»⁶. Între Ienachi și Lupu Balș se face la 1742 un schimb, ce aduce Vladicina, în ocolul Hotinului, în mîinile celui d'întăiū, care avea, se pare, și vecini la Novosiliță⁷: în vecinătate Constantin Cantacuzino Păharnicul ținea de zestre Tișăuții, căci toate acestea erau vechi stăpîniri cantacuzinești⁸. Pe la 1775, la Vlădiceni (Hotin) Lupu Balș schimbase cu fratele Iordachi, și Mihaî Sturza-i trecea această Novosiliță saū Nouă-Suliță⁹.

La 1803 Nicolae Balș stăpînește Climăuții, Brînzeni; Alecu Corbul, Ciornoleuca; Vasile Izvoarele; Iordachi Frijeni, Pînzărenii, Oișeni, Pelinei-Moldoveni; Constantin Limbenii, Izbeștea și Păhărnici; Teodor Pietroasa; Vistierul Balș un tîrg nou la aceeași Pînzăreni, colonisat, de sigur, cu

¹ *Uricariul*, XIV, pp. 170-1.

² *Ibid.*, p. 727.

³ R. Rosetti, *Archiva Senatorilor*, III, pp. 90-2.

⁴ Măzăreanu, *Voronețul*, p. 57, n-1 4.

⁵ *Ibid.*, p. 58, n-1 6.

⁶ *Ibid.*, p. 68, n-1 24.

⁷ Pentru Novosilița și Nădăbăuți, v. și *Studii și documente* XI, p. 63, n-1 74.

⁸ *Ibid.*, XI, p. 59, n-1 61.

⁹ *Uricariul*, XVI, pp. 338-9.

Evrei de peste Nistru¹. La 1809 Iordachi Balș lăsa și Greceni și Pelinei la Greceni, precum și Frumoasa, tot acolo, cumpărată de la fondul religionar bucovinean: aici rămânea fiul său Iancu. Constantin Balș avea apoi, la 1822, Dănuțeni din Ținutul Iași, Bușnăuți, Nedăbăuți de la Hotin,— acestea din urmă date de el pentru Orfanotrofia din Iași².

La 1803, *Iordachi Sturza* stăpînea Trăistenii, Horodiciul; Săndulachi Sturza, Zăhăiceni și Vădenii; Grigorașcu Chițcanii, Pohribeni, Budeștii, Bilacăul, Tărșiteii; Mihael Ciuciuieni, Cotiujenii, Bușeuca (Orhei); Dumitrachi, Gliugeni, Zimbrăuanii și Țipleștii-gospod; Grigoraș, Rîcea, Corlătenii, Vasiliuții-Marii, Tomeștii, Dondășeni, Cobanii; Costachi, Zăhăicani, Seretenii, Căzăneștii, Stîngăceni, Hilinții; Constantin, Larga și Vlădeștii. Mihael Sturza, ca Păharnic, stăpîn la Borzești și Crăsnășeni, se judecă pe atunci cu Sandu Luca și alții pentru Gărdeștii Orheiului³. La 1805 se învecinau Ion Sandu Sturdza, apoi Domn, la Trestiana (avea moșia de la socru, Nicolae Roset) și boierii din Cobila, Prilipca și Broscăuți: Stroici, Balș, Cuciuc⁴.

Dintre *Catargii*, Petrachi e în 1803 la Poiana și Caratova (din 1771); Nicolae la Cobila-Nouă și Petrachi la Cobila-Veche, Iordachi la Schitul Cunice, cu Lipoveni, iar brigadirul rus Ilie Catargiu la Telița. Acesta avea de lucru la 1808 cu fostul protopop Toma din Ciuciuleni și cu preotul din sat pentru moșia orheiană Ignăței, iar Petrachi Catargiu pentru Pereni⁵. Panaite Catargiu în sfîrșit are Cristeștii⁶.

Rusetestii stăpînesc moșii multe. În 1803, Ștefan Roset e la Nemereuca, Spătarul Roset la Coșciugenii, Iordachi la

¹ Statistica din acest an.

² *Uricariul*, XI, p. 328 și urm.

³ *Ibid.*, VI, p. 263.

⁴ *Studii și documente*, V, p. 536.

⁵ *Uricariul*, VI, pp. 272, 283.

⁶ *Arbure*, I. c., p. 322, 352, nota.

Sărata, Vasile la Siliștea. Spătarul Vasile cumpără apoi la mezat, din moștenirea lui Panaite Păun Serdarul, Bulăieștii și Jora saŭ Chiteni¹.

Ilie *Costachi* a fost căpitan de Codru². Vornicul Costachiea de la Ștefan Volcinski, în 1702-3, Curluceni pe Prut (Iași)³. La 1759 Gavriliștii aceștia, neamul costăchesc, căutaŭ să iea moșia «răzeșilor de Tomești de la Malurŭ», lângă satul Biserica al lui Ștefan Roset și Pelineiŭ lui Toma Luca, în «olatul Grecenilor», unde era căpitan Lupu Costachi, și împotriva încălcării lor se plîngea și Radu Racoviță, cu moșii locale, «anume Tântil[a], pe lângă Troian, pe Cahul»: iese la iveală atunci hotarnicele căpitanului de Greceni Gavril Bănarul (1751) și a lui Iordachi Canta (1752)⁴. Se dovedește că Iordachi a «impresurat pe moșneni»⁵. La Morozăni (Orheiŭ) avea moșie în 1763 Manolachi Costachi, între răzeșii din Trifești și Trăistenii⁶.

Peste patruzeci de ani (conscriptia din 1803) Maria Costachi are Heciul, Grigoraș Costachi Țiganca, Racovățul și Glăvăneștii, Matei, fratele Mitropolitului Veniamin și cunoscut hotarnic, Cărpinenii: se știe că Mitropolitul însuși se adăposti la Colincăuții basarabeni în 1821. O Costachi măritată cu Păharnicul Panait se judecă la 1808 cu răzeșii din Ciofănești și Macinăuții (Orheiŭ), între cari căpitanul Apostol și Ursachi Golăe, cu drepturi de un veac și jumătate⁷.

Micleștii păstraŭ pe la 1750 Bălboșii de peste Prut, lângă cari erau Podolenii, ai lui Mihael-Vodă Racoviță⁸. În 1803

¹ *Uricariul*, VI, p. 270.

² *Studii și documente*, VI, p. 260, n-1 413.

³ *Ibid.* VII, pp. 327-8, n-1 52.

⁴ *Uricariul*, X, p. 62 și urm.

⁵ *Ibid.*

⁶ Nume: Moisaieŭ, Julea saŭ Jălea, Bărgan. — *Documente Callimachi*, II, p. 28, n-1 60.

⁷ *Uricariul*, VI, pp. 270-1.

⁸ *Studii și documente*, VI, p. 545.

găsim pe Banul Miclescu la Trifăuți și la Văsieni, pe Vasile Miclescu la Mihuleni, pe Iordachi la Gura Camincei¹.

Din familia *Bogdan*, înrudită cu Cantemireștii, Dumitrachi are Mimorăni.

Dintre *Pălădești*, boierii birlădeni, de Țara-de-jos, Constantin iea Țipleștii Sorocăi de la un Malcociu, cu schimb².

Neamul *Ghica*, nepoții lui Grigore-Vodă, ajunge îndată să aibă cele mai multe moși peste Prut. Alecu Ghica e la 1803 proprietar în Lincăuți, Ciorna, Cobani și Codreni; Logofătul Ghica în Sevirova, Florești, Ciutulești, Coșernița; Dumitrachi Ghica în Mărculești, Perepetca, Bahrinești, Borodniceni, Văscăuți; Costachi Ghica în Ciornița și Harbuțcani; casa lui Iancu Ghica la Obreja și Slobozia Doamnei; Costachi la Stohnaia, cu plutele, și Coropcenii.

La 1816 se arendau moșiile, de pe soția Măriuța Cantacuzino³, ale lui Costachi Ghica, și ele cuprindeau: Leova, «cu târg, cu han, cu pivniță de piatră, cu zece dugheni boierești, alte dugheni străine, neguțitoresti, care plătesc bezmăn, i cu via pe dînsa, și băutură boierească, asemenea și căsăpiile boierești: pe acest târg se fac și 18 iarmaroace pe an»; apoi: Tigheciul, Copceiul, Cadanjicul, Haragășii, Baimaclii, Costangalia, Boroganii-de-sus, Chieciul, Chiosălăul-Mic, Jugmanul, Cobalicii, Baurcii, Ienichioișii, Burciacul, Lărguța, Chiosălăul-Mare, Sădicul, «locul dintre Taraclăul-Greci până la Bărăgani-Tătărești», Sasighioișii, Huluboaia, Docutbașii, Ciocurmașii, Baimacliu-Tătărească, Taraclăul-Tătăresc, Lunceștii, Beștealicii⁴.

Crupenschii, mici boierii, la începutul cărora e un ofițer

¹ Statistica pomenită.

² *Uricariul*, VI, p. 280.

³ *Ibid.*, p. 368 și urm.

⁴ *Ibid.*, pp. 320-1.

polon din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, aŭ la 1803 Bumbata (Ioniță), Zamcioiți (Iordachi), Vadul-luhur-lucului (Ioan). Iordachi cearcă a lua și Buclești Orheiului de la Ioan Popăscul, răzeș ¹.

Neamul *Calmășilor* era chiar orheian și avea ca baștină Cuizeuca Orheiului: în mănăstirea Ciuhrului s'ar fi odihnind călugărița Pelaghia, adevă Doamna Ralița a lui Ioan Teodor-Vodă Callimachi, și o fiică a ei, moartă înainte de dinsa ². Aici păstra pământuri și Maria Jicniceroaia, sora Domnului ³.

La începutul veacului trecut familia *Conachi* avea moșii la Hocinești și Vărzărești în Orhei ⁴. Familia *Cananău* are, și ea, încă pe la 1803 Văsieni la Orhei ⁵, a lui Șerban. La 1808 Ioniță Cananău și Păharnicul Ion Cristescu dispută răzeșilor Ruță și Șerbul Tătăranca și Hrițăuți (Soroca) ⁶. La 1817 Alexandru Callimachi schimba cu Vornicul Dimitrie Jora, dându-i parte din Hoginești la Orhei, unde avea și moșia Țapirida; el stăpîniă, la Prut, și bălțile Lăpușna și Lăpușnița ⁷.

Un *Razu* și Logofeteasa Ecaterina erau proprietari la Codrești (Lăpușna), între Ioan Cheșcu și Cogălniceni de pe Călmățui ⁸. Din neamul acesta Razu, Iancu era, în 1803, boierul la Drujeni, «Răzoaia» la Șișcani și Cogălniceni, alții la Crăstești, Ciulucani, Lalova.

Cărpeștii se îmbogățesc în a doua jumătate a veacului

¹ *Ibid.*, VI, p. 265.

² *Memoriile societății din Odesa* pe 1884; cf. *Documentele Callimachi*, I, p. XXI.

³ *Ibid.*, p. 458, n-l 104. V. și [Al. Callimachi], *Cartea neamului Calmăș din Moldova, zis Callimachi*, p. 17, nota 3.

⁴ *Uricariul*, XIV, p. 277.

⁵ *Studii și documente*, V, p. 545, n-l 11.

⁶ *Uricariul*, VI, p. 277; conscripția din 1803.

⁷ *Studii și documente*, VI, p. 52, n-l 146.

⁸ *Uricariul*, V, pp. 186-7.

numai; pe la 1760 încă Șătrarul Vasile Carp avea moșii în Basarabia¹. În 1803 Costin Carp e la Virtejenii, Vasile la Gvozdul, Cuhureștii-de-jos; Iacovachi la Bahmutia, Grebleștii, Micleștii, Belieștii; Toma la Păuleștii; Ioan la Micăuții, Rădenii, Borzeștii; Alecu la Ivance; Ilinca la Pășcanii; Ilie la Furcenii. Soția unui Carp se judecă pe atunci cu un Măcărescu pentru Bocșagii (Orheiú)². Ruda Cărpeștilor, marele bogătaș Sandu Teodosiu, Medelnicer, e stăpîn la Vadul Lecăii în 1803³.

Cazimireștii se ridică iute: la 1803 îi aflăm în Goleștii și Zastiuca (a lui Petrachi Cazimir), la Lohăneștii (a lui Panaite), luată de la Spătarul Constantin Crupenschi⁴.

La 1763 Ioniță *Basotă* era la Șurile, unde avea ca arendaș pe mazilul Constantin Știrbăț⁵. Din neamul lui, la 1803, Ioniță avea Volofcenița, iar Ștefan era tovarăș de stăpînire la Mihutenii și Vadul-lui-Vodă.

Banul *Lazu* iea moșie la Părcanele și Pripicenii și împarte cu Costachi Ghica Solonețul; Smaranda Lazu ține, la 1803, Ichimăuții și Suharna.

Un neam nou, de obirșie căzăcească, domnească, trecut prin logofeție, e și în 1803, familia *Cheșco*, din care Ioan are Bolțunul. Ea va rămînea aice.

Caragea Căminarul și Șătrarul Ioan avea în 1720 moșii pe la Țuțora și Rezina⁶.

Poetul Alecu *Beldiman* stăpînește în 1803 Iezerenii și Tețcurenii.

¹ *Studii și documente*, XVI, p. 398.

² *Uricariul*, VI, p. 282.

³ Statistica pomenită.

⁴ V. și *ibid.* cf. *Uricariul*, VI, p. 254.

⁵ Măzăreanu, *Voronețul*, p. 63, n-1 15 și urm.

⁶ *Uricariul*, I, pp. 370-2.

Dintre Grecii mai noi, găsim la 1803 pe Ralet Vornicul la Dolna, pe un Spătar la Piatra, pe un Diboulu (Dib-oglu) la Pecești și Boșcana, pe Mihalachi Manu la Șamășcani, pe Andonie Zlota la Cemșăuți.

Să adăugim pe Cujbă de la Năpădeni (Orhei) (1770) ¹, iar în 1803 pe Buznea de la Șătreni, Crimenciuc, Iarova; pe Mihalachi Grecu de la Pohoarne și alt Grecu la Gura-Căinarului; pe un Paleologul la Găizeni; pe Meleghi la Cuhureștii-de-sus; pe un Codreanu la Ohrince și Drănceni; pe un Anastasiu la Coșernița; un Clucer Ienachi la Ghi-dești, pe un Virnav de la Rogoșeni și alții la Curlucani, Dănceni; pe Vasile Chiriac de la Pravile, pe Mitru de la Dașcova și Ghiliceni, pe Cuciureanu de la Scăieni, pe Bantăș de la Brănești, pe Ciuhur de la Gălășeni, pe un Jora de la Țibirica, pe un Stavri de la Cuhnești. Apoi, tot dintre boierinași, pe un Arghirie de la Năvîrneț, pe un Giosan de la Mănăilești. Pitarul Calmuțchi are Glodenii, Vasile Coroiu Brătulenii, un Silion Vașcăuți, un Cerchez Boldureștii, văduva Cocea Bumbata și Ancuța Șoldăneștii, un Hermeziu Bursuceni. Stăpînesc în sfîrșit: Stolnicul Zamfirachi Ciuteștii, Slugerul Pascal Florințoiaia, Toderașcu Măcărescu Bogliceni, Evreul botezat Ilie Maleștii, Toader Virgolicii Cruceștii. Simpli boierinași de Curte ajung la moșii basarabene: Șătrarul Reiman — Neamț din oastea rusească, — are Stețcanii, Serdarul Vasile Onofreiu Trușeni și Vădenii, căpitanul Ienachi Izmană, dintr'un neam dorohoian, Tuzora, Portarul Marcu, Voinova, baș-ceaușul Ion Rusu Jălăbocul, Vornicul de Poartă Virgolicii Cruceștii, Jicnicerul Simion Hrușova.

La 1804 se judecă, pentru Valea Părjoltul, Valea Ruginoasa și Valea Țarinei (Orhei), Păharnicul Toma Stamate cu vătaful Iordachi Roadedeal, cu un Postelnicele și alții ². Un Ienachi Păun are proces pentru Negrești (Lăpușna) cu

¹ *Ibid.*, XV, pp. 321-3.

² *Ibid.*, VI, pp. 270-1.

răzeșii, între cari un Chiosa, un Hîncul, un Brăilă ¹. Iordachi Panaite Stolnicul reclamă de la Lupu Vierul și alții răzăși Mătășeni, Arămenii și Valea Dropiei, de la Soroca—unde și acum dropiile trec peste văi—, și el pîrăște și pe neamul Roșca, pentru Vascăuți, tot acolo ². Proprietarii mai sînt, la sfîrșitul veacului, Vistierul Chira de la Liublenița; Iordachi Țorțu de la Timilăuți. Să mai pomenim neamul Stavilă din care era să se ridice mama lui Mihail Kogălniceanu ³. La Vadul Țirei, «de la Ținutū Sorocăi, pe apa Răutului», se așează Iordachi Bogza ⁴.

Familia de negustori a *Manoleștilor* avea pe la 1780 parte din Amedariu și Micovatij, în Soroca ⁵. Neamul acesta se așează în veacul al XVIII-lea și la Sîrbenii Orheiului ⁶. Trec și unele familii mai mici din Bucovina; în 1802 la Novoselița stătea Savin Volcinschi Șătrarul ⁷.

Cumpără și vameși, ca Gheorghe din Chișinău, în 1803, la Valea-Adîncă din Ținutul Orheiului ⁸. Răzeși se ceartă între ei, ca Malcoceștii cu Ifrimeștii pentru moșia Golăeștii din Ținutul Iașii ⁹, ori Anastasia Buzdugan Medelnicereasa cu Ecaterina Băntășoia Slugereasa, pentru Bucșa, Miliș, Căzecenii ¹⁰, tot de acolo, ori, în sfîrșit, răzeșii de Vanțina (Soroca), între cari un Carp, un Loșianu, cu acei din Hristicii ¹¹.

¹ *Ibid.*, pp. 280-1.

² *Ibid.*, p. 267.

³ *Studii și documente*, XVI, p. 398.

⁴ Aici și un Danovici, un Ursachi Golăe, „răzășii ce să trag din neamul Țării” (Halipa, *l. c.*, II, pp. 252-4).

⁵ *Studii și documente*, V, pp. 423-4.

⁶ *Uricariul*, XXV, p. 271.

⁷ *Studii și documente*, V, p. 269, n-1 28.

⁸ *Uricariul*, VI, p. 249.

⁹ *Ibid.*, p. 259.

¹⁰ *Ibid.*, p. 260.

¹¹ *Ibid.*, pp. 260-1.

Cișle după datina turco-tătărească își fac și boierii, și astfel găsim, la 1803, a lui Racilă, a lui Matei Rășcanu, a lui Aslan, a lui Lazăr Grecul, a lui Giosan, a Serdarului Iordachi din Stolniceni, a căpitanului Andrei Bușilă. Un saegiū din Țarigrad ține de aceia Bobleticii. Se pomenesc și odăi cu liuzi, ale saegiilor, ale Rușilor sau Sîrbilor, ca Petrovicii, ale boierilor de peste Prut, ca Îsăcescul și Meleghie.

Și averea mănăstirească sporește. Pe la 1770 și mănăstirea Neamțului își cere înapoi, cu folos, moșiile Copenca și Chițcanii, prinse de mult în raiaua Benderului¹. Pe lângă Mitropolie danii la: Ghizdita, Darcăuți, Malcăuți-Răzeși, Vasiliuți-Mici, Mircești, Buciușca, Măncești, pe lângă Neamț, — posesiuni la: Sauca, Visoca, Sudarca, Pietroiul, Bulboacele, se întinde Sf. Sava, prin dania Catrinei Bașotă, la Trifeștii din Orheiū² și (1803) la Horelceni, Gîrbova, Arionestii, Unguri, Rughi la Soroca, Hănășeni-Noi și Petrișoia, în Codru, apoi la Hănășeni-Noi și Petrișoia; Birnova ieșeană stăpînește la 1803 Zerneștii (la Greceni) și Ustia. La Orheiū, «la partea cea din sus a Sercovei», mănăstirea Bărboiului se judecă, la 1804, cu Ilie Izbașa și Moisie Fusul, împreună cu ceata lor³, și ea are, pentru Răspopeni și Ordăseni pe Răut, alt proces cu porușnicul Zaharia Timircan și ai lui⁴. «Clirosul din Bucovina», fondul religios, stăpînește, tot la 1803, în Ținutul Greceni Frumoasa. Găsim apoi Cetățuia la Dușmani, la Dingeni, la Burdujeni, la Pietrișul, la Hrinăuți și Fîntina-Albă, la Napadova, Brancău; Bogdana la Pătrușeni și Camenca; Golia la Ocolina, Vasilcău, Sănătăuca, Cerlina, Zalușeni, Climăuți, So-

¹ Mai târziu reluate de Turci, ele trec în 1812 la fiscal rusesc, cu care se poartă un proces, isprăvit abia la 1845, cu îndatorirea Rușilor de a plăti ca despăgubire 224.000 de ruble în argint; R. Rosetti, în „Analele Academiei Române”, XXXII, p. 684.

² Cf. Arbure, *l. c.*, pp. 336-7; *Studii și documente*, VI, p. 289, n-1 574; Halipa, *l. c.*, p. 289. — V. și *Uricariul*, VI, p. 250.

³ *Ibid.*, p. 252.

⁴ *Ibid.*, p. 278.—La Răspopeni și Păharnicul Ioan Cartu, *ibid.*, p. 279.

colul, Rașcov, Honcești și Chișinău, la Trebujeni, Oxintie, Îndărăpnicii; Sf. Vinere la Boșarnița, Zastîncea, Concenii și Strășeni; Sf. Spiridon la Singureni și Bălți; Dancul la Leușeni; Sf. Ioan din Iași la Lăpușna, Probota la Rădenii; mănăstirea Fisticii la Volcinești, Răchitoasa la Salcea și Lămanova; și Păpăuții au o moșie basarabeană¹.

Și în Basarabia se dădura moșii mănăstirilor grecești din Răsărit: a Maicei Domnului din Ianina avea astfel Măgura, care se arenda pe la 1810 tot la Grecii epiroți².

Mănăstirile locale se înmulțesc în acest timp prin darul răzășilor ostași. Grădiștea sașă Peștera, de la Nistru, e anterioară daniei din 1756 a lui Radu Racoviță. La 1703, un preot Ilie închină mănăstirii Brădiceștilor, de dincoace de Prut, schitul lăpușnean Pojoreni³. «La țarmurile Nistrului, unde iaste hramul Sfintului Ioan Crestitel», era, încă din 1704, «mănăstirea de la Hotin» sașă «schitul de la Hotin», legat de Putna⁴. La Girbovăț lângă Orheiul încă din c. 1730 se pomenește Armașul Constantin Carpuș. Zidirea mănăstirii Țigănești, în aceleași părți, de un Serdar Lupu Deicu, se așează pe la 1741. Ceva mai noua zidire din Hîrjauca e poate darul unui preot din Călărași. Alături cu un călugăr din Probota Sucevei apare ca fondator la Dobrușa, în 1772-85, un altul din Curcova. Prin 1773 Iordachi Curcă, Orheian, întemeiază mănăstirea aceasta, zisă după dînsul «Curcova».

Un Carp sau un Rusu, din 1775-84, ar fi ctitorii la Tabora. Pe locul unui om din Saharneni face mănăstire în acest colț orheian, la 1776, călugărul Vartolomei. Călărașii se prefac de un Donici din Mohilău, Hagi-Marcu, după 1780. Un Pitar Soroceanu zidește lăcașul cu acest nume, pe la 1785, și urmașii săi o îmbogățesc. O văduvă de la Cotiugenii dă averea sa pentru Coșeleva, către Soroca, prin 1790. În 1797 satul Pașcanii pe Ichil zidește schitul

¹ Pentru măjile ce Voronețul lua de la Chilia v. și Măzăreanu, *Voronețul*, p. 78.

² *Studii și documente*, XIX, p. 123 și urm.

³ Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, p. 160.

⁴ Dan, *Putna*, pp. 221-2.

Reciul. Răzeșii orheieni din Isăcești fac biserica și schitul Sf. Nicolae de la Chirova. Alții, de la Branicenî, înalță Frumușica. Condrița exista la 1813.

Tot în acest timp apar mănăstirile Lomata, din Ținutul Bălți (1728), Cosovățul (1729), din Ținutul Iași, Rezina (1770), Caratura (1771) și Ciura, din Ținutul Orhei, Ruda (1772) din Ținutul Hotin, Soroca (1773) din Ținutul Bălți: ele sînt azi desființate ¹. În sfîrșit, la 1776 Grigore-Vodă Ghica dădea ajutor pentru facerea bisericii «călugărițelor de la schitul Rughii ot Soroca» ².

În ce privește averile lor, pomenim că schitul Horodiște are moșia încunjurătoare; schitul Hărbovăț, Slobozia-Holeneștii, Căpriana, cum s'a spus și aiurea — un întins domeniu, alcătuit din moșia cu acest nume, apoi din: Părcanele, Malcociul, Scoreniț, Lozova, Vorniceni, Miclăușaniț, Sadova, Părjolteni, Ciorești, Buda, Horodiștea, Hîrjauca (moșia cu acest nume) ³.

Răzășii nu sînt însă distruși. Unii amintesc prin numele lor alte vremuri. Astfel Varticeștii, neamul Piliposchi avea pârți în Orhei și până la 1765 ⁴. Înnainte de începerea celui de-al doilea război ruso-turc pentru Basarabia, găsim încă răzășii la Crimenciuc și Balinți (Soroca); Timofte Blănarul cată să între și el în stăpînire ⁵. Ștefan căpitan de Căldărușă se află la 1752 ⁶, și el era amestecat într'un proces pentru Hlinovoda (Ghizdita) ⁷. La Coreșnița era la 1756 un Ursachi, care avea și un tovarăș «moșian»

¹ Arbure, *l. c.*, p. 321 și urm.

² *Documente și cercetări*, p. 54.

³ Pentru daniile către Dobrușa, Saharneni, Șaba, — Arbure, *l. c.*, pp. 333, 335, 338. Căpriana pierduse jumătate din Vistierniceni, dată de Domnie la 12 Februar 1525 (Halipa, *l. c.*, p. 216).

⁴ *Uricariul*, XXV, p. 265 și urm.; Măzăreanu, *Voronețul*, pp. 64-5, n-1 18.

⁵ *Uricariul*, VI, p. 264.

⁶ Măzăreanu, *Voronețul*, p. 59, n-1 7.

⁷ *Ibid.*, pp. 59-60, n-1 8 și urm.

peste Nistru ¹. În părțile Iașului găsim la Zalučenii pe răzeșii Cîrlig, pe căpitanul de Tabără Ursul— și fiul lui, Mihalachi, e tot căpitan —, cumpărător, mai târziu, către 1770, la Codrești și Codreni, pe Osmachi ². Pentru Căcărezenii la Orheiū se judecău la 1776 neamul Porcescul cu Ștefan Sava, feciorul popei Lupului, urmaș de «moșancă» și care se cobora tot dintr'un ostaș, Vasile Fustașul; între rude se află și un Răzmeriță ³. Pe la 1780, la Toxobenii (Iași) erau părtași neamul Mardare, coborîtor din Ignat Alivanul, neamurile Musteață, Cujbă, Raț, Meleghe, Ojog, Tatul, ca și «Ezoviții» din Iași ⁴. Pe la 1800 avea părți de moșie pe la Hotin, ca ginere al lui Mihalachi Talpă, porușnicul Ioniță Oatul ⁵.

La Gîrlele Lăpușnei moșia trece, în 1802, de la Ștefan Bițu la Ilie Botez, care cumpără și la Mirzești și Cotilnic din Orheiū ⁶. Tot așa la 1804 răzășii de Mițova sau Șistacii Sorocei Ienachi Oprea și Grigoraș Macaveiū, cu tovarășii, aū judecată cu Armașul Petrachi Catargiu pentru împresurarea la moșia Cobilele ⁷. La Florițoaia din Iași stă neamul lui Ghindă și cel înrudit cu dînsul, prin căsătorie, al Sluđerului Pascal Tuduri ⁸. La Chiriasa din Orheiū, porușnicul Ioan are o fată, Maria, pe care o fură un țeran Marin Gișă și se cunună cu ea ⁹. Un polcovnic Iordachi Hîrjău e la Țepleștii Sorocăi ¹⁰. La Costești neamul Borteștilor se împarte cu Pitarul Casian Soroceanul ¹¹. La Lohănești stau răzășii Pîrău și popa Lupa, iar la Pulbereni de pe Cogîlnic, din Ținutul Lăpușnei, fata Șătrarului Ioan Arbure a făcut

¹ *Ibid.*, pp. 60-1, n-1 10.

² Și aici se face măsurătoarea în odgoane. *Uricariul*, II, pp. 189-92

³ *Ibid.*, XIV, p. 116 și urm.

⁴ *Ibid.*, XV, p. 323-4 și urm.

⁵ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 291.

⁶ *Uricariul*, V, p. 242.

⁷ *Ibid.*, VI, p. 191.

⁸ *Ibid.*, p. 192.

⁹ *Ibid.*, p. 193.

¹⁰ *Ibid.*, p. 196.

¹¹ *Ibid.*, p. 201.

stăpînă mănăstirea Neamțului ¹. Și în alte părți rătășii aŭ judecată cu boierii cei noi: la Iurești și Manolești, în Lăpușna, neamul Mămăligilor și Ioan Decusară, cu protopopul Stavarachi din Chișinău și cu Păharnicul Ienacachi Milo ². La Verdeșeni din Iași se judecă Vistierul Iordachi Balș cu Pitarul Ioan Istiri ³. Cămărașul Alexandru Mavrocordat iea apoi, în 1807, la Lăpușna moșiile Valea Nemesticului și Valea Buciumului de la urmașa Șătrarului Ioan Arbuz, în stăpînirea neamului căruia erau de vre-o sută cinzeci de ani ⁴. Cu trei ani înainte, Ioan Volcinski din Bucovina avea părți la Gherești, Mărtinești, Potlogeni, Tutoveni sau Cărbusenii de la Orhei ⁵.

Și rătășii între ei, cum am mai spus, se tot ceartă pentru hotare: Vasilachi Șonțul, de o parte, Postelnicelul Sălăvăstru Hrănciuc, Vasile Crăciun și ceata lor la Căbărești și Găurenii, în Ținutul Iașului ⁶; Canțireștii și neamul Cimbru cu negustorul Constantin Bontăș, pentru părți la Scurtești și Blendii (Orhei) ⁷; neamul Curagău cu neamul Canțir la Tătărești tot acolo ⁸; protopopul din Chișinău Gheorghe Bagcul cu un preot și alții pentru Dereneu la Orhei ⁹; Hărustii cu alții asupra Singurenilor Orheiului ¹⁰; neamurile Istrati, Luță ș. a. cu căpitanul Ioan Virgolic și Vasile Nour pentru Luțeni (Orhei) ¹¹.

Și la sfîrșitul veacului al XVIII-lea numele frumoase românești se găsesc cu grămada: Buhuș, Cucul, Rughina, Uliana, Dumănescul, Pănuț, Prăjescu, Mercă, Gilcă, Răciul, Busuioc, Bădicul, Moga, Buzul, Păntiul, Erhan, Terchilă,

¹ *Ibid.*, p. 204.

² *Ibid.*, p. 204-5.

³ *Ibid.*, p. 209.

⁴ *Ibid.*, pp. 246-7.

⁵ *Ibid.*, pp. 248-9.

⁶ *Ibid.*, VI, p. 271.

⁷ *Ibid.*, p. 272.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*, p. 274.

¹⁰ *Ibid.*, p. 277.

¹¹ *Ibid.*, p. 282.

Hirlău, Șendre (aceștia doi ca strămoși), Budig, Hrizea, Cobilcea, Popea, Frate, Bozul, Zamă, Otavă, Frățian, Dănielescul. Nume de familie, ca Stolnicel, Băran, amintesc vechi dregători și rosturi pe care nu le mai îmbracă nimeni. Astfel par a trăi «postrămoși» de cari se vorbește bucuros de către «moșani»¹.

Cu toate încălcările, nevoile de bani, procesele, răzeșii se țin încă la 1803 așa de bine cum se vede din însemnările statistice care urmează. În partea de peste Prut a județului Iași, îi aflăm la Rădiu-Mare, Onești, Mălăiești, Botești-lui-Velișcu și lui Stavru, Balotina, Bisericanii, Chilia, Cucuieții și în ocolul zis chiar «peste Prut»: la Vărzărești, Pălănești, Mînzătești, Cornești, Condrătești, Onțești, Hircești, Cîrniceii, Mircenii. În Codru răzăși mai sînt la Hănășeni-Vechi—, pe lingă foștii slujitori isprăvnicești de la Larga și foștii neferi de la Cania, Măcrești și Capaciie. Abia aș rămas 59 de slujitori isprăvnicești, 258 de mazili și 32 Sîrbi. Încolo tot moși mănăstirești: ale Sf. Sava (Hănășeni-Noi și Vetrișoia) și boierești: Tigheciul, Cadințica, Copcuiul, Leova, Haragăși al lui Costachi Ghica, nepotul lui Grigore Alexandru-Vodă. *Se poate zice că el a luat, poate prin vre-o donație a domnului unchiu, tot Bugeacul*; doar la Toceni de mai este Vornicul Teodor Balș. În locul mîndrilor Codreni de odinioară sînt tot săteni pe moșie străină, nemaî fiind nevoie de apărare, după plecarea Tatarilor. Și prin toate satele marele boier aduce pe orîndarii jidovi: Iosif, Ițic, Sloma, Aron, Șoimul (!), Haimul, Marcul, Moisa, Pascal².

Hotărniceni, Ținut nou, de pe la 1760³, *alcătuit din sate tătărești părăsite*, — unde stau 135 de slujitori isprăvnicești —, tot grăniceri, n'are boieri sau călugări. Tot sate cu oameni mulți: cel mai mare numără 476 liuzi, și cifra nu scade nici pînă la 50. Numele sînt străine în

¹ *Studii și documente*, XVI, p. 401. Așa se amintește și vechiul șoltuz de Chișinău, Gheorghită; *ibid.*, p. 402.

² *Uricariul*, VIII, pp. 254-5. — Preoți și diaconi sînt 17.

³ Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, pp. 97-8.

parte : pe lângă Geamăna, Gradiște, Bujorul, Molești, Sărărița, Gangura : Saramîrza, Mingiriul, Căinariul (= Fîntinariul), Ciadîrul (= cortul), Oracul, Săhăidacul (= șeaua), Curuluiul, Caracuiul, Coșcalie. De Evrei — și hahamî — sînt pline satele¹. Ruși sînt colonizați la Curuluiu.

La Grecenî răzășiî stau în Vadul-luî-Isac și Manta. Se adaug în «tablă» foștii neferi de la Pelineî-Bulgari, Grecenî și Baurcei, cei 29 de Sirbi, cei 74 de slujitorî isprăvnicești și numai 18 preoți și diaconi.

Orheiul păstrează împărțirea lui în *ocoale*, dispărute aiurea : al Cogîlnicului, al Botnei, al Nistrului-de-jos și de-sus, apoi Bîcovățul, Fața Bîcului, Ichilul, Răutul-de-sus și de-jos, Cula, Mătienî, Cîmpul, Nistrul-de-sus și de-jos. Cu toată lupta îndărătnică pentru a-i desființa, prin cumpărări silnice, prin cumpărări ieftene, prin tăgăduire de drept, prin furt de acte, prin donații domnești, răzășiî trăiesc totuși : la Ciuciulenî, la Drăgușeni, la Galbăna, la Secărenî, la Lohănești, la Iorcenî, la Pereni, Costești, Bardar, Ulm, Văsieni, Rusești, Milești, Pojorenî, Negrești, Budăiî, Gîrlele, Horești, Ialovenî, Suricenî, Puhoiul, Nisporenî, Dulești, Volosenî — «cheresteă, loc puțin» —, Neșcanî, Bărăiac, Vărzărești, Gălești, Roșcanî. Apoi la Highidiș, la Telișău, Cobilca, Recea, Zubrești, Pocșești, Onești, Măscăuți, Jăvrenî, Răculești, Hirtop ; la Băloșești, Vatici, Isacova, Puținei, Holboca, Săsenî, Meleşeni, Hoțenești, Oneșcanî, Cornova, Năpădenî, Rădenî și Dereneu, la Morozeni, Ghetilova. Bravice, Brianova, Bravicenî, Ghermănești, Clișova, Ciocălteiî, Verejenî. În sfîrșit la Budăiul, Harișeni, Hirova, Beșeni, Mîndrești, Cucioaia, Ivești, Zgărdești, Ignățeni, Mășeni, Chiștelnița, Bravicenî (Cîmp), Sirota, Curleni, Chipirceni, Beești, Slobozia-Hodorogiî, Suseni, Ciohoreni — coloniști de pe Ciuhur —, Berezlogi, Cunizăuca, Horghinești, Căcăreni, Scorțeni, Măuceni, Oleșcanî, Țareuca, Lipiceni, Horodiște, Jora-de-sus, — cu plantații de tutun —, Marcăuți, Mereni, Onișcanî, Cobusca. În total *aproape o sută* de sate răzeșești pe care am ținut să le arătăm anume ca să se vadă și

¹ *Uricariul*, VIII, pp. 256-7.

mai bine însemnătatea elementului românesc popular în viața țerii.

Neapărat că sînt, în Coșușna, Perisăcina, Băcioiul, Sirețeii și Buiucani, ostași de hotar, și anume: 330 de slujitori serdărești și 50 ai polcovnicului de Chișinău; în Speia, Dubăsari, Crăuleni, Jora, Rezina și Bățeni 604 slujitori căpitănești, 50 de «postelnicei și alții cu cărți de iertare», numai 2 călărași de Țarigrad, dar 412 preoți și 121 diaconi. În Țirguri sînt: la Orhei 565 de Sîrbi, pe lingă Moldovenii, Rușii și Armenii de acolo și cei 18 «străini croitorii» ai lui Iancu Ghica, în Chișinău 44 de Armeni, birnici, pe lingă 133 de Romîni plătitori de bir, iar, în același oraș ca și în Orhei și Țirgul Telineștilor, nu mai puțin de 149 Jidovi.

Pentru Soroca (ocoale: Cimpul-de-jos, Răutul, peste-Răut, Nistrul-de-sus și de-jos), răzăși se întîmpină la Cureșnița, la Hristici, la Jupca, Alcidariu, Bodești, Zahorna, Vadul-Țirii, Recești, Chipeșca, Șiștaci, Coșmirca-de-sus, Văzălăi, Malcăuți, Tătărauca-Veche și Nouă, Rughii. Din acești răzeși se ridică un căpitan Paraschiv la Răduleni, un polcovnic Anastasie Ciaca la Coșmirca-de-jos. Se adaugă slobozia de cărauși Maimaroglu. La Somoleuca, la Rughii și Călărășăuca — unde e și schit — sînt liuzi, cum au argați Stolnicul Vasile Leonard, căpitanul Sandu. Numărul mazililor (124), al ruptașilor (47), al ruptelor de Vistierie (162) e relativ mare; slujitorii isprăvnicești se socot 129, căpitănești 398 (71 Rașcov, 88 Vasilcău, 114 Coșăuți, 33 Bălți, 92 Movilău), postelnicei ș. a. sînt 30, preoți și diaconi aproape 300, iar *Evreii sînt numai la Soroca 686*.

Starea locuitorilor.

I. Ostași și răzeși.

Chiar și după întinderea proprietății mari și după încălările Tatarilor, Basarabia nu era o parte săracă a Moldovei.

Din potrivă. La 1763-4 Lăpușna, Orheiul și Soroca reunite dădeaŭ cea mai mare sumă de bir, 2.105 galbeni¹. Desetina producea 7.040 de ughi (galbeni), Hirlăul unit cu Dorohoiul dînd abia jumătate². Pentru 1764 aduc Lăpușna și Orheiul la un șfert 1.210 de ughi, iar Soroca 380³. În 1776, un șfert de bir la aceste două Ținuturi unite din punct de vedere fiscal era 7.056 lei la Soroca 5.450⁴.

La 1777 numărul birnicilor din Greceni era de 2.840 (22 preoți), din Codru de 1.108 (60 preoți), din Lăpușna-Orheiul, 25.960 (360 preoți, 700 negustori, 112 velnițe, 403 poște), din Soroca 21.952, 216 de preoți, 84 negustori, 72 velniți⁵.

Asemenea oameni știu să se ridice și împotriva Domniei. «Vornicii și alți oameni de frunte» cer, pe la 1740, «să se schimbe orînduiala cît pentru oi, stupi, să nu se puie la cislă, avînd bucatele aceste dajdea lor osebită»⁶. Dar Vodă hotărăște că măsura sa, a «ponturilor», e «lucru bun și drept, cum celor săraci, așa și celor fruntași», și nu se poate schimba. Numai cei 12 Sirbi din Ținut capătă «cut osebit»⁷.

Nu știm ce vor fi făcut Orheienii, dar oamenii de la Greceni și Vadul-Isacului trecură «în Țara Turcească», silind pe Domn să li trimeată carte de iertare⁸ la «Voevoda de Reni»⁹. Tot așa «breslași, siimeni, călărași» trecuseră de la Ciuhur la Hotin¹⁰. Se văd sătenii de dincoace de Prut căutînd pînă târziu rost mai larg deschis. Liudele de la Roșeștii (Roșieci) Fălciului trec pe la 1760 la Codreștii Orheiului¹¹.

¹ *Documentele Callimachi*, II, pp. 84, 98.

² *Ibid.*, p. 96.

³ *Documente și cercetări*, p. 33.

⁴ *Ibid.*, p. 47.

⁵ *Ibid.*, p. 159.

⁶ P. 314, n-l 724.

⁷ P. 315, n-l 725.

⁸ P. 318, n-l 754.

⁹ P. 318, n-le 755-6.

¹⁰ Pp. 318-0, n-l 757. Unirea celor trei Ținuturi în ce privește zlo-tașii, p. 343, n-l 961.

¹¹ P. 347, n-l 1000.

¹² *Studii și documente*, XXII, p. 111.

Satele de coboritori ai vechilor ostași duceau o viață slobodă, aproape autonomă. Atunci, pe la 1740, vedem că sătenii din Virtejenii Sorocăi nu mai vreau să mai fie pe vornicelul lor: «lor nu li trebuie vornicel ca acela, și arătară că este alt om între dînșii, și pe acela îl poștește tot satul să fie vornicel», și Domnul dă poruncă la căpitanul cetății să facă pe voia lor¹. La Horodiștea Orheiului călărașii aveau 20 de scutiri². Noi oaspeți de peste Nistru, ademeniți cu scutiri de bir, veniau necontenit, căci, la Hotin, altfel nu erau lăsați să are³. La Orhei, Vodă făcu slobozie⁴. Sirbi se află la Greceni și Cahul⁵. Vedem fugind niște oameni de la Lăpușna, pe cari Vodă-i întoarce cu *iarlic* de la Han. Scutiri atrag și alți locuitori de peste hotar, aduși de Ifrim Prutenescul, cari se așează la Budăiu pe Cogilnic⁶. Orheienii ce trec din sate «împrăștiate» pe moșii boierești sînt îngăduiți de Domni a-și plăti acolo anul de bir și a se întoarce acasă⁷.

Se mai adăuga și o situație fiscală și agrară privilegiată, și în cererea boierilor de la 1805 pentru veniturile de la țeranii se specifica anume că locuitorii de lingă raiele vor da numai jumătate și vor căpăta loc mai întins⁸. Totuși în 1809 se călcară privilegiile Grecenilor și Codrului pentru goștină, rămînînd a da tot 2 bani de adaus pe oaie.

O grupare *fiscală* a celor trei Ținuturi românești ale Basarabiei se încercă pe la 1740, puindu-se toate trei suput autoritatea Serdarului, dar Constantin-Vodă Mavrocordat «deosăbi Ținutul Sorocăi de celelalte Ținuturi»⁹.

¹ P. 365, n-l 1148.

² P. 375, n-l 1242.

³ P. 368, n-l 1178; p. 396, n-l 1433; p. 400, n-le 1430-1; p. 410, n-l 1500.

⁴ P. 396, n-l 1434.

⁵ P. 403, n-l 1515.

⁶ P. 371, n-l 1208. *Iarlic* pentru fugari și p. 378, n-l 1272.

⁷ P. 377, n-l 1257.

⁸ *Uricariul*, II, p. 147.

⁹ *Ibid.*, VI, p. 470.

¹⁰ P. 359, n-l 1093. — Lăpușna unită cu Orheiul la p. 382, n-l 1304; p. 397, n-l 1452.

Prin văile Orheiului pășteau oile mazililor, ale Turcilor raileni, ale Armenilor de peste Nistru, cu ciobanii de toate felurile. Mîrzaci veniau să caute, în codrii plini de lupi, «ulfi și corni» pentru vînătorile Pașilor¹. Pe la Codru și Greceni se culegea prin pajiști «floarea de plomăn galbăn», pe care o cerea și Doamna². *Șleahul cel mare* era plin de vite, boi, cai, ce treceau spre Bugeac, mîinate de păstorii Tatarilor³. Codrenii aduceau vin din «Țara Turcească» și cumpărau vite până la Căușani; pe Prut șeici veniau să «incarcă pine»⁴. Lăpușnenii aveau și cară de împrumutat Domniei⁵. Morii ale răzeșilor, heleșteie ale lor, topitoare de cînepă se vedeau pretutindeni. Olarii, ciubotarii, croitorii se ridicau din rîndurile țeranilor⁶.

Era o viață arhaică, patriarhală mai mult decît aiurea în Moldova. Cu tot banul ce umbla în jurul lor, încă în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea Orheiienii vindeau în schimb, socotind «2 vaci cu vițel bun», după *prețâluire* de «oameni buni și răzăși», drept 24 de lei și «6 lei, bani de argint»⁷, iar «2 boi buni», drept 30 de lei⁸.

Temeiul vieții țeranilor liberi rămăsese până tîrziu în această Moldovă roabă, lupta. Prutul, Nistrul, hotarul bugecean erau în seama lor. Încă de la jumătatea veacului al XVIII-lea găsim căpitanii, hotnogi pretutindeni.

Căpitanii de Coțman și Dorohoiu, călărașii de Tabără⁹, căpitanii de Chigheci, de Greceni, de Covurlui, păziau Prutul, care se trecea pe dubase la Tabără¹⁰ și la

¹ *Studii și documente*, p. 374, n-l 1227.

² P. 375, n-l 1234.

³ P. 375, n-l 1237.

⁴ P. 376, n-l 1247. — Pentru vite, p. 390, n-l 1364.

⁵ P. 393, n-l 1407.

⁶ *Ibid.*, XVI, pp. 401, 403.

⁷ *Ibid.*, XVI, p. 400.

⁸ *Ibid.*, pp. 400-1.

⁹ *Ibid.*, VI, pp. 351-2, n-l 1043; p. 362, n-l 1123.

¹⁰ *Ibid.*, p. 222, n-l 99.

Fălciu¹. La Soroca era acum un Mare-Căpitan², care avea și vadul Movilăului, iar la Chișinău un *pîrcălab*, — în 1740, Măzăraci³, — sau chiar doi.

Căpitanul din Ciuhur capătă pe la 1740 porunca de a așeza beșlii «pentru paza marginii și de apărare lăcuitorilor, de pricinele Turcilor ce trăiesc acolo»⁴. Cel de Soroca are 20 de «slujitori» scutiți⁵. La Orheiū se așează 50 și tot 50 și la Lăpușna⁶. O parte din acești ostași are și grija Polonilor, făcînd zăboare pentru pierderile din «ceia parte»⁷. Guvernatorii din Movilău — unde e și un namesnic de la Soroca⁸ — și Rașcov aū de altfel cuvenita purtare respectuoasă față de Domn și dregători⁹. În sfîrșit la Orheiū căpitanul mai întrebuița și curieri, îmblători¹⁰. Chișinăul are un Serdar, și pe la 1740 i se dau 12 hotnogi, «oameni străini din Țara Leșească», fără bir¹¹. La 1757 era căpitan de Soroca Leon Imboo (*sic*)¹²; doi căpitanii de Bărăiac, cel de Răzina, de Bălănești, Măgura, Răsipeni, Căldărușa se pomenesc și ei¹³, ca și îmblătorii de Soroca¹⁴ și călărașii de Chișinău¹⁵.

Mai departe, călărașii serdărești de Orheiū și cei de Heciū (179) și umblătorii de Soroca, menzilgiiii de Gangura, de Răzina, de Bărăiac, de Tabără, surugii de Soroca apar

¹ P. 213, n-l 32; p. 214, n-l 49. A făcut și o biserică în Chișinău.

² *Ibid.*, n-l 34; p. 220, n-l 86; p. 221, n-l 95. Dar i se zice: *pîrcălab*; *ibid.*, n-l 94. Pe la 1740 căpitan era Constantinachi. V. și pp. 223-4, n-l 119.

³ *Ibid.*, p. 213, n-l 47; p. 234, n-l 211.

⁴ Pp. 232-3, n-l 197.

⁵ P. 364, n-l 1143.

⁶ P. 409, n-l 1560.

⁷ P. 221, n-l 94.

⁸ P. 296, n-l 608; p. 244, n-l 296; p. 279, n-l 519.

⁹ P. 230, n-le 163-4.

¹⁰ P. 264, n-le 440-1; p. 372, n-l 1214.

¹¹ P. 358, n-l 1088.

¹² *Documente și cercetări*, p. 29.

¹³ *Ibid.*, p. 30.

¹⁴ *Ibid.*, p. 31.

¹⁵ *Ibid.*

la 1763-4¹. Călărași se mai întimpină pe acolo la Cetlina, Vîrtejanî, Sănătăuca, Japca, Salce, Solocenî, Iarova, Verijenî².

Pe atunci, la 1762-3 pe lingă călărașii de Heciū erau privilegiații la bir și «șese sate ot Soroca»³. «Sate cu testament» «cu teste», se află și la Orheiū, pe Răut, la Cogîlnic, și ele toate dădeau la *mucarer* — întărirea Domniei —, 3.964 de boi, socotiți cîte 3 bani noi capul⁴. Birul lor atingea suma de 2.704 ughi⁵.

După un nou război cu Rușii, la 1775 erau Vel Căpitanii la Grecenî, Codru, Lăpușna, Orheiū, Soroca, Ciuhur, ca și la Iași, Ropce, Neamț, Agiud, Covurluiū, Dorohoiū, Tecuciū, Coțmanî⁶. Cîte 20 și 30 de seimeni la Soroca, și 20 de Cazaci (30 la Iarova, 50 la Vasilcău, 20 la Rughî, 20 la Vadul Rașcovului, 15 la Volăneț și la Vadul Nimereuca), 30 de slujitorii la Ciuhur stău supt poruncile lor⁷. La Lăpușna păziaū 30 de pașiri, supt Vel Căpitan, 80 supt căpitanul de călărași menzilgiū, la Orheiū 30, fără a mai pomeni pe 150 de călărași serdărești, — toți supt căpitanii⁸. Vel Serdarul avea supt el călărași menzilgiū la Bărăiac (110), la Gangura (80), la Chișinău (110).

Condica de dregătorii din 1776 înseamnă la Grecenî 30 de slujitorii, cu chehaie, stegar și ceauș, precum și un vâtaf de cărauși și chiragiū; la Codru 12 slujitorii cu zapciit deosebii și același vâtaf, la Lăpușna și Orheiū căpitanii de Jora, Cîrjov, Hotărnicenî, Hincești, cu călărașii lor, cîte 30-40, și ofițerii ca mai sus, și se adaug cei 60 de la «Ciurlu» iar la Soroca: căpitanii de Cosăuți, Văscăuți și Solocenî,

¹ *Documente Callimachi*, II, p. 94.

² *Ibid.*, p. 98. Acolo și un om din „Muilău“ și un negstor din Chișinău.

³ *Documente Callimachi*, II, p. 88.

⁴ *Ibid.*, p. 92.

⁵ *Ibid.*, p. 98.

⁶ *Studii și documente*, XXII, pp. 14-5.

⁷ *Ibid.*, p. 18 și urm.

⁸ *Ibid.*, p. 25. — Cf. pp. 33, 40-1.

cu steaguri de Cazaci, la cari chehaia se zice sotnic, — 132 de toți¹.

Căpitanii, cu scutiri de «rusumaturii», ca Opre, din 1796, găsim până târziu la Soroca². Asemenea mazilii duceau zahereaua și până la Galați, după porunca lui Vodă³. La 1804 Ioan Cananău iea la Orheiū parte din Roșcani, și numele bătrînului, care arată originea proprietății, e semnificativ : Stegariū⁴.

În sfîrșit polcovnicii, ca Iordachi fiul lui Mihalachi Grecul Căminar, se mai află în părțile Orheiului și la 1805⁵. Chiar în ultimele timpuri se păstra un «Căpitan de margine la Ținutul Sorocii» și unul din titularii, Sava, așezat la 1823, în Iași, fusese întâiu numai «cavaful Curții domnești», apoi și Cavatbașă⁶.

Ici și colo putem găsi însă ce fel boierimea lucra pentru a isprăvi cu răzeșii.

După măsura de stabilire legală a stării țeranilor prin Grigore Alexandru Ghica-Vodă, și Orheienii de pe moșiile boierilor său usurpate de boierii ridicați dintre ei ori străini, «moșinașii» deci, dădeau 6 potronici pe an de casă și făceau cele 3 zile de vară și 3 de iarnă lucru pe moșie, pe lingă dijmă⁷. Mascuriile boierești călcau acum țarinile «împrejurașilor», cari-i ucideaū⁸. *Odgonul* de 30 de stînjeni de cite opt palme⁹ măsura tot în folosul boierului, și «bătrînii» de pămînt se contopiaū în măsurii mari. Vătafi, vierii, meșterii Curții erau acuma domnii. Zapisele pierdute în răzmerițe ajutau încăl-

¹ Ediția Rășcanu, *Lefile boierilor Moldoreni*, saū *Uricariul*, XIX, pp. 367-72.

² *Documente Callimachi*, I, p. 473, n-1 150.

³ *Ibid.*, p. 475, n-1 157.

⁴ *Studii și documente*, XXI, p. 265. Alt răzăș e Moise Pierdevară, *ibid.*, p. 266.

⁵ *Ibid.*, VI, p. 172, n-1 126.

⁶ *Ibid.*, VII, pp. 86-7, n-le 43-4.

⁷ *Ibid.*, XVI, p. 398.

⁸ *Ibid.*, p. 399.

⁹ *Ibid.*, p. 400.

cărilor. Zăpise împrumutate nu se dau înapoi, cerîndu-se în schimb «cheltuiala ce aŭ cheltuit cu hotărîtul moșiilor», și, cînd bieții oameni o oferă și aceia, de și gîndul nu plecase de la ei, boierul cu care sînt «tot la un bătrîn» vrea să i se vîndă locul. «Umbla să ne înstrăineze din moșiile noastre ce ne sînt baștină și moștenire mōșilor și a părinților noștri» și, ca să le scape, ei... le dădeau altuia, de la care «cunoscuseră mult bine»¹.

2. Tîrgurile.

În ce privește tîrgurile, se vede tendința boierilor, a Domnilor de a le desființa. Mortasipia la *Lăpușna* ajunge astfel a Sf. Ioan Zlataust din Iași².

Orheiul avea Sirbi³, Țigani domnești⁴, negustori romîni, cu afaceri destul de întinse, și prea puțini Armeni, — de Jidani va fi vorba mai departe. După datina căzăcească, erau aici călărași, cu trîmbaci și pisari⁵, ba încă și cocieri, cu vătăf⁶. Aici se păstra reședința Serdarului. La 1702 era Serdar Darie Donici, la 1722 Leca, la 1740 Măzărachi, la 1753 Constantin Proca; apoi pe la 1760 Iamandachi, la 1763 Costachi Spătarul, la 1766 Păun fost Mare-Păharnic, la 1767 Gheorghe Medelnicerul, la 1774 Vasile, la 1780 Vornicul Nicolae Balș. Găsim la 1785 pe Iancul Vel Spătar, care hotărînicește la Beșeni, Spanciocani, Cruhlic; la 1793 pe Iancu Razu, la 1796 pe Postelnicul Iordachi Romanò. De la 1793 încă erau, de altfel, doi Serdari, și locurile le aveau

¹ *Ibid.*, pp. 401-2.

² *Ibid.*, XXII, p. 10. Pentru răzăși de Lăpușna (1763), v. și documentele 104/XXX, 129 LXXII ale Academiei Romîne; cf. *Documente Callimachi*, I, p. 458, n-l 100; p. 461, n-l 116.

³ *Documente Callimachi*, II, pp. 98, 102.

⁴ *Studii și documente*, XV, p. 324, n-l 78.

⁵ *Documente Callimachi*, II, p. 133; *Documente și cercetări*, p. 43 (și la Soroca și Chișinău).

⁶ *Studii și documente*, VI, p. 336, n-l 855.

pe la 1800 Vasilachi Caligari și pe Ioan Sturza, viitor Domn al Moldovei¹.

La 1724 Orheiul avea și un pîrcălab, Toma, un vameș, Andronachi fiul lui Vartolomei; în oraș locuia Mardarie fost al doilea Sulger, Neculai fiul lui Toader Orheianul, diac de Cămară, apoi vătaful Andrei, Ion fost sotnic și Armeanul romașcan Iordachi fiul Misirei². Orheienii erau scutiți de a da cai de olac, în țară și pentru Chiev, ori «la ciohodari, de ar trece cu porunci împărătești», grija fiind a căpitanului³. În sfârșit, la 1795, în 26 Iulie, Alexandru-Vodă Callimachi dădu, se pare, Orheiul în stăpînirea lui Costachi Balș, care făcu pe locuitorii bezmănari, «fiind Orheiul al său», zice un alt act domnesc, din Maiu 1806⁴. În târgurile basarabene ajunse astfel cu stăpîn (așa era și Movilăul) nu se făceau case pe vatră fără voia acestuia, care avea și puterea de a răscumpăra, la vînzare, pe cele în ființă și a vinde singur vin, rachiū, mied (*sic*) și bere, precum și a ținea meserniță de carne⁵.

Miron fiul lui Gavril Donici și poate și Apostol Donici fură pîrcălabi la *Soroca*⁶. La 1737 era vorba ca aici să se

¹ La 1806 Alexandru Caragea; Halipa, I-I, p. 329. V, și procesul lui Filip Lascul din Pecistea Orheiului cu Andrei băcalul din Iași (*Uricariul*, V, p. 190). Căpitanii, stegarii, vătafi se află răspîndiți prin sate (*Studii și documente*, XVI p. 408). Găsim și pe un Lazăr biv Căpitan, feciorul călugărului din Singurenii (*ibid.*, nota 1). Un Alexandru Anastase biv Vel Serdar, Halipa, I, p. 377. V. și *Uricariul*, XI-V, pp. 111-3 și urm.; XVI, p. 235; LXIV, p. 425; XXV, pp. 271-2; *Documente Callimachi*, II, p. 188; *Studii și documente*, XVI, pp. 398-9, pp. 237-8, n-1 113; *Documente și cercetări*, pp. 62, 64-5; Halipa, I, pp. 240-1, 330-1.

² *Studii și documente*, XVI, p. 395.

³ *Ibid.*, VI, p. 347, n-1 998.

⁴ *Uricariul*, VI, p. 276.

⁵ *Documente Callimachi*, I, p. 484, n-1 176. • Pe la 1760 se întîlnesc în părțile Orheiului și Lăpușnei Bălăsachi, Darie și Ion Donici, Serdarul Iamandachi de la Cîrlig, Alexandru Rășcanu, Dumitru Carp și Stolnicul Carp, Armașul Mihuleț; *Studii și documente*, XXII, p. 111.

⁶ *Ibid.*, XVI, pp. 395-6.

adune congresul de pace între Ruși și Turci¹. Încă de la 1753 apare Vel Căpitanul de Soroca²: la 1756 avea această dregătorie un Chiriac³. Cetatea Sorocăi cuprindea însă la 1763 numai osindiți, vinovați, al căror *emiclic*, întreținerea, era din mila Domnului⁴. «Isprăvnicia de margine a Ținutului Sorocăi» ființă încă de la 1757⁵, când găsim în acest rost, ca subordonat al Serdarului Manolachi, pe Dediul Co-dreanu, și el intitulat: Serdar.

Aici, în Soroca se întilnesc prin 1730-40 numai cele mai caracteristice nume românești: Attonie, Postic, etc.⁶. Sotnicul, adevărat «sotnicul de *Căcați* de Soroca», e Ioniță, deci nu un adevărat Cazac și răvașele le scrie Pavăl Cireș⁷. În 1760 găsim pe Vornicul Andronachi și sora Tudosca, pe Buzilă, pe Nicoli Armaș și doi Donici, Lupu și Andrei⁸ și știm că din boierii aveau pământuri Ienacachi Milo, Dinu Canta, Ștefan Sturza⁹.

Un Sorocean cu spirit de întreprindere, Simion Hasnaș, care avea moșiile Hăsnășeni, pe Cobolta, Stănești și Do-boșeni (aceste două în Hirălău), trecu pe la 1770 peste Nistru, și unul din fiii lui făcea afaceri în Simbirsc, Nejinsc, Ircuț și Camciatca, iar un nepot numai la Mohilău. Și, după ce-și recăpătă moșia soroceană, Clementie Hasnăș se duse înapoi în Siberia¹⁰.

În 1731 găsim la *Chișinău*, în târgul făcut pe locul «bă-trînilor» Cazacul și Moldoveanul, de la Buicani¹¹, pe Agapie

¹ *Acte și fragmente*, I, pp. 341, 349.

² Măzăreanu, *Voronețul*, p. 54, n-l 10.

³ *Ibid.*, pp. 61-2, n-l 11.

⁴ *Documente Callimachi*, II, p. 128.

⁵ *Studii și documente*, I-II, p. 331, n-l VI; Melchisedec, *Cronica Hu-gului*, I, p. 253.

⁶ *Studii și documente*, XVI, pp. 396-7.

⁷ *Ibid.*, p. 397.

⁸ *Ibid.*, XXII, p. 112.

⁹ *Ibid.*, p. 113.

¹⁰ R. Rosetti, *l. c.* III, pp. 87-8.

¹¹ Erau și urmașii lui Crăhan, cu danie de la Ștefan-cel-Mare (Ha-lipa, II, pp. 233-4).

Șoltuzul, pe Vasile Vameșul, pe Vicol Vartic hotnogul, vornic din sate, târgoveții din familiile Popescu, Onașcu, Budul¹. Unii «târgoveții chișioneni» de pe la 1750 ni sînt cunoscuți. Aparțin familiilor Hîncul, Costin, Budul, Pălade, Borilă, Jimbeiu, Gratea, Filotie («Hilotoaia»), Băț, Spînu, Popa, Bocan (și Bocăneasa), Sirbul, Batcu; între ei e scriitorul «Vasile sin Băț» și *starostele de blănari* Ștefan². Cînd ei pleacă în bejenie «la codru», prin 1737-9, își lasă marfa de holircă, tutun, bumbac tare, fier, orez, fringhiu, dohot, sare, aramă, «ciobote»³. Sînt oameni dîrji, cu simț de puterea lor; îi vedem apărînd pe robii creștinii de la Tatarî, ce fug la ei, și puind în fiare ei singuri pe Turcii ce-și rid de fetele lor⁴, Un ceauș, un vameș stăteau pe atunci între ei⁵.

Statistica din 1798 arată la Chișinău Armeni, Evrei, Sîrbi, Greci, Lipoveni, după ocupații: abageri, bogasieri, blănari, cojocari, pitari, bărbieri, băcani, cizmarî, cafegii, spoitori, argintari, croitori, zalhanagii, băibărăcari, mumgii, olari, sălăidăcari, șlicari, vutcarî, rachieri; între ei un singur Brașovean⁶ (la Orheiū, erau băcani, un cojocar, un cizmar; la Telinești și doi «furmagii»⁷: bîcănîa o ține căpitanul Alexe; lipsesc Evreii). Meșterii de la Chișinău lucrau și bulgarî fine⁸. Evrei și Armeni se află aici încă de mult⁹ și de mult timp Greci fuseseră primiți între locuitorii orașului¹⁰. De la un timp, înaintea de 1809, se așează apoi la Chișinău «Sîrbi de peste

¹ *Studii și documente*, XVI, p. 397.

² *Studii și documente*, XVI, p. 402.

³ *Ibid.*, VI, pp. 264-5, n-l 442. Cf. *ibid.*, p. 282, n-l 541.

⁴ *Ibid.*, p. 300, n-l 624. Cf. *ibid.*, p. 301, n-l 630, p. 319, n-l 763.

⁵ *Ibid.*, p. 328, n-l 827; p. 339; p. 349, n-l 1025.

⁶ *Ibid.*, XXI, p. 116-8. Familiile sînt tot cele vechi românești, Gane, Nour, Calistru, Stancul, Trușăneanu, Bocan, Chiriac, Dobre, Bostan, Bogat-Noū, Tobultoc, Izmană (căpitan, poate de loc de prin Botoșani). La Telinești, Cap-Mare, Stavilă, Sălcuțan (trei căpitanî, un dascăl).

⁷ Pitari.

⁸ *Documente Callimachi*, I, p. 130.

⁹ Halipa, l. c. II, pp. 241, 297-8.

¹⁰ *Studii și documente*, VI, p. 322, n-l 789.

Dunăre», trecuți între «ruptele Visteriei» și scutiți de goștina oilor, dacă nu le aduc în «pământul Moldovei»¹.

Mănăstirea Galata păstră însă și după ce liberarea orașului fu recunoscută de Domnie, înlăturându-se claca și adetiul, anume drepturi, ca acela de cîntar, de bezmen: 40 de bani de tot căsarul, iar la iarmaroc 40 de bani de tarabă pentru negustorii străini, apoi acela de a pune vînzătorii de carne și de băuturi, ori de a lua 9 bani de vadra de vin, 30 de cea de rachiū și horilcă². Dar locuitorii Romîni, Greci, Jidovi și Armeni, cari aveau privilegiu la desetină și goștină — «și oameni boierești și orice breaslă ar fi», dar nu și pribegii de curînd, lăsați în seama Serdarului, — dădeau pe an numai 5 lei în patru șferturi și «purtau menziful», cu «cheltuiala musafirilor ce-ar trece în sus și în jos». Apoi grija aceasta se lasă apoi în seama a 120 de scutelnici, Vistieria plătind numai pentru Pași și capugi-bași³.

În ce privește cîrmuirea, vedem de la un timp, pe Serdarî părăsind Orheiul ca să se așeze în Chișinău. Un «asaul-polcovoî» cazac, Iosăp Palii o lucrase pe la 1800 odată ca fierar pe lângă Ioan Cananău care era «Sărdar la Chișinău»⁴. Încă din 1763-4 găsim lângă Serdar și un beșleagă, pentru poliția Musulmanilor,⁵ și pe lângă beșleaga de Chișinău, căruia-i corespund cei din Soroca și Movilău, numai în locul d'întăiu era și un iazagiū⁶. Pircălab nu se întîmpină, dar nu pentru că aici n'a fost cetate, căci pircălăbiile de orașe se dau pe bani ca dregătorii civile, cu datoria de a strînge banii șferturilor, rămîind pentru aceasta răsura în mîna lor, cari pentru aceasta dădeau la Chișinău 1.100 de lei pe an⁷.

În sfîrșit de pe la 1.700 încă negustorii din Rumelia lasă

¹ *Uricariul*, VI, p. 469.

² Halipa, l. c. II, pp. 280, 290 (o. 1795), 293, 294 și urm.

³ *Studii și documente*, VI, p. 355, n-le 1065-6; p. 358, n-le 1086-7; p. 359, n-l 1096. Din condica de pe la 1740.

⁴ *Studii și documente*, XXI, p. 188.

⁵ *Documente Callimachi*, I, p. 84.

⁶ *Ibid.*, II, p. 131; *Documente și cercetări*, p. 37.

⁷ *Studii și documente*, VI, p. 392, n-l 1384.

drumul Iașului, pentru a lua un altul care pleacă de la *Reni*¹, anexat de Turci, dându-i-se numele de Tomarova, abia la 1660².

3. Legături și viață de negoț.

Negoțul e, firește, în asemenea condiții, vioi. Avem știri asupra lui la jumătatea veacului al XVIII-lea: se fac iarmaroace la Budele, pe Nistru «în dreptul Movilăului»³, de Sf. Arhanghel; la Fălciu⁴, pentru care se iea și firman⁵. Beșleaga păzia, și se cerea și Pașilor a-și trimete oamenii pentru acest scop⁶. Căci nu odăta de la femei rușinate și lucruri de furat se încăierau negustori și Turci⁷. Oamenii din Moldova merg «cu chirie» pe la Vasilcău până la târgul cel vestit de la «Nijna», Nijni-Novgorod⁸.

Pe la Soroca sint oi și stupi din bielșug⁹. Goștina de oi din Greceni dă 350 de lei, cea din Lăpușna 300 cea din Soroca 700 și cea din Orhei¹⁰ 1.500. Pentru sare, Turcii din Bender și Ismail vin până la Ocnă¹¹. Și Turcii, de la Hotin, Armenii de la Horodenca, a starostelui de Caniev, trimeteau vitele la noi, ca și Sîrbii de la Movilău.

Vameșii de la «otace» au de lucru cu boii ce vin de pe la Roman și Botoșani, cu horilca și postavurile, cu marfa «negustorilor cazacli» cari aduc blănuri din Rusia¹². Se în-

¹ *Ibid.*, p. 372, n-l 1221; p. 374, n-l 1238.

² *Archiva românească*, II, p. 360.

³ *Studii și documente*, VI, p. 22¹, n-l 103; p. 288, n-l 569.

⁴ P. 229, n-l 150.

⁵ P. 367, n-l 1168.

⁶ P. 297, n-l 613.

⁷ P. 304, n-l 644; pp. 304-5, n-l 646; pp. 305-6, n-l 650. — La Orhei¹⁰ un Turc omorât de Turci; p. 300, n-l 655.

⁸ P. 223, n-l 113.

⁹ P. 296, n-l 607. Cf. p. 297, n-l 613.

¹⁰ P. 311, n-l 701. Dar dajdea mazililor pentru Lăpușna, Orhei¹⁰ și Soroca e numai 54 ughi, aproape cât Cernăuțul singur (p. 328, n-l 832).

¹¹ P. 319, n-l 769.

¹² Pp. 246-7, n-l 321. Cf. *Uricariul*, II, p. 154.

timpla ca un pircălab de Orheiū să ajungă apoi vameș la Chișinău¹. Și la Movilū vameșul culegea venitul pentru Domnul Moldovei².

În veacul al XVII-lea pod era la Zagarancea, apoi mai jos, pe moșia Sf. Vineri și a răzășilor Ocen³, «podul lui Gotar». De frica «oamenilor răi și altor năvăliri» se hotărîseră întâiū numai poduri la Țuțora, Zagarancea și Gherman⁴. Mai târziu însă⁵ «podurile imblătoare» se înmulțiră. Și la Telinești se făcu pod de răzăși, pe la 1750⁶.

Evreii aleargă la noul cîștig, după ce nu mai încăpeau în Polonia tulburată de lupte interne. Încă de la 1727 la Soroca stau și Evreii poloni, cu «haham jidovesc», care «merge la otacele de la iarmaroc» să ia «curupca după la toți Jidovii din Țeara Leșească, precum li este obiceiul lor de vac, și să aibă a lua și de la mesericii jidovești, pre obiceiū, precum li scriū cărțile și de la alți Domni⁷»

Ei încep a pătrunde în toate tîrgurile, cu camăta — apoi și prin sate⁸ — și cu horilca lor: astfel «Morohaș și Avram Jidovul ot Orheaiū», întovărășiți cu doi creștini, au șese căldări de rachiū, pentru care dau pe an camăna 2 galbeni și 6 potronici: ei păstrează legături peste Nistru⁹. La Căușani se așează alții, cu același negoț¹⁰. Un Evreū ține în «orindă» podul de la «vadul Iarovei», care e al unui boier Ilie¹¹. Vin într'una alții din Rașcov, de la Mohilău, unde erau însă și

¹ *Studii și documente*, V, p. 253, n-l 379.

² Pp. 408-9, n-l 1557; p. 409, n-l 1561.

³ *Uricariul*, XII, p. 302.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, p. 313.

⁶ *Ibid.*, XX, p. 139 și urm. — Nume: Picioroman, p. 142; Curcoiū p. 143.

⁷ *Studii și documente*, VI, p. 426, n-l 1622. Pentru „crupcă“, coropcă *ibid.*, p. 446, n-l 1688.

⁸ *Ibid.*, p. 376, n-l 1246.

⁹ P. 213, n-l 38; cf. P. 229, n-l 158.

¹⁰ P. 244, n-l 292.

¹¹ P. 220, n-l 76.

Turci sălbateci, și din târgurile polone ¹. La Budele Sorocăi, unde se ținea iarmaroc, ei rămân așezați pe moșie ², ca și în alte sate ³ și în Chișinău ⁴. Jidovi basarabeni cer a fi lăsați să steie până la Bacău ⁵. Cel din Orheiă era în gîlceavă pentru bani cu hahamul ⁶. Evrei nu lipsesc nici la Lăpușna ⁷, și căpitanul Sorocăi e silit a scrie ce urmează : «Cum boiarii carei au moși la margine au vîndut toate vadurile Jidovilor, încă și alții cari au cîte un petec de moșie la malul Nistrului, caută și aceia să puie orîndarii pe la vaduri, și-au făcut luntre de îmblă în vad, pentru brudină, și fac ce li-i voie Jidovii pe la vaduri, de să petrec oamenii fel de fel peste Nistru. Pentru care se roagă să se scrie carte Măriei Sale la cei cu moșiile, să nu fie margine în sama Jidovilor ; că, de nu să va ridica aceasta, el nu poate da sama de margine ⁸». Întrau și prin sate, și la Dîngenii Lăpușnei un copil de jidov se făcu țeranul român Ion ⁹.

Jidovii apar de altfel și ca orîndarii în stil mare. Astfel «Solomon Moisaî Leib, Jidov of Bălți», iea la 1784 venitul, de bezmen, de dijmă, de moară, «cum și orînzile acestor sate și crîșme cu pivnițe», cu 1.250 de lei pe an, pescuind în cele trei iazuri și luînd și 500 de vedre de vin, precum și drojdiile : «însă pe preoții ce or fi la aceste sate să nu-i supere pentru dejmă din pîine, nici pentru bezmăn de case, cum nici pe un dascăl ce va fi, atît la bisărica din Coșer- nița, cum și la bisărica din Soloneț, cum și la bisărica din Ciornița» ¹⁰.

¹ P. 236, n-l 231 ; p. 244, n-l 298 ; p. 298, n-l 618.

² P. 246, n-l 319.

³ P. 264, n-l 441.

⁴ Pp. 264-5, n-l 442.

⁵ P. 381, n-l 1292.

⁶ P. 294, n-l 596.

⁷ P. 298, n-l 615.

⁸ P. 302, n-le 635-6.

⁹ P. 387, n-l 1327.

¹⁰ *Ibid.*, VI, p. 235, n-l 104. Despre Evreii cari strică pentru potaș codrii Lăpușnei, Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, III, p. 77.—Și pentru siliștea de la Orheiă,

Și iată ce părere avea despre Evreii un cunoscător foarte bun al locurilor și al lucrurilor, consulul frances Peyssonel: «Trebuie să se înlăture cu desăvîrșire Evreii de la orice rost, pentru că sînt în aeste țeri de o rea credință care întrece orice calificație»¹.

4. Biserica Basarabiei.

Bisericește, Basarabia se ținea de trei diecese: cea de sus alcătuită de mai multe ori o episcopie a Hotinului. La 1765 se oferia Scaunul, «preasfințita episcopie a Hotinului» călugărului grec Neofit din București, fost «efimeriu» al Companiei grecești la Sibiiu. Se căpătase «sinodicul» și «encomiasticul» patriarhal, precum și beratul împărătesc. Și la 1767 era vorba de această numire². Pe vremea ocupației rusești următoare episcopia de Rădăuți căpătă adausul: «și de Hotin», acesta fiind la 1773 titlul lui Dosofteiu, care era să fie întâiul episcop bucovinean neatirnat³. Mai târziu în cursul ocupației austriace, din 1788 până la 1791 funcționa acolo episcopul moldovean Amfilohie, compilatorul unei Geografii și unei Aritmetice, care se retrase după pace la Zagavia în apropiere de Hirălău⁴. Încă la 1787 Amfilohie iscălia episcop al Hotinului, dar sta acolo, la Zagavia, lângă starițul Daniil⁵.

Scaunul Hușilor avuse de la întemeierea ei, ca episcopie basarabeană, după luarea de la Turci a Bugeacului, supt Ieremia Movilă, tot Ținutul din jos. Păstra însă în

¹ „On doit absolument exclure les Juifs de tout emploi, parce qu'ils sont dans ce pays-là d'une mauvaise foi qui passe toute expression”; *l. c.*, p. 215.

² *Contribuțiunile la istoria literaturii romine*, în „Analele Academiei Romine”, XXVIII, p. 187 și urm.

³ *Studii și documente*, VI, p. 226, n-1 72.

⁴ *Istoria literaturii romine în secolul al XVIII-lea*, II, *Istoria Bisericii*, II.

⁵ *Studii și documente*, V, p. 64, n-1 291. — Amfilohie era trecut la milele domnești și în 1784-5, *ibid.*, VI, pp. 184, 189.

veacul al XVIII-lea numai Soroca și Ținutul ei¹. La 1734 se dădeaū toate drepturile bisericești la Soroca lui Teofil de Huși². Avea astfel de drepturi și la Dubasari, și Patriarhul de Alexandria, chemat ca arbitru, dăduse episcopului de Huși încă de la 1715 Basarabia mijlocie. La Galați hotăria episcopul de Roman, dar și aici avea de luptă cu Proilavul, Vlădica Brăilei și al «olaturilor»³.

La 1757, Constantin Racoviță, ținînd seamă de faptul că, «din neajungerea cheltuielii și din depărtarea locului să tîmplă de merg foarte rar episcopii la acel Ținut, pentru cercetarea norodului creștinesc și a eparhiei sale», dădu episcopului de Huși Inochentie «o bucată din locul gospod al tîrgului Sorocel», și anume între moșia Vistierului Aristarho, Liubenița, între «velnițile jidovești» de rachiū, între cursul Nistrului și moșia Cosăuții, a lui Nicolae Racoviță⁴, precum și brudina noului pod de la Soroca, scos de supt stăpînirea Căpitanilor celor Mari și ispravnicilor cari luaū până atunci pîrcălăbia acolo⁵. Cu vremea, prin schimb cu Scarlatachi Sturza, care se mută în Rusia după războiul din 1789-93, episcopia căpătă și Cosăuții⁶. Prin anii 1780 ea se judeca pentru o parte din Ciorești, la Lăpușna, cu Macoveieștii, urmașii lui Macoveiū fiul lui Taicu Sirbul; și Burghelieștii erau amestecați aice⁷.

De pe la 1641 restul vechii Basarabii era al episcopului turcesc de *Brăila* (sau Proilav), Tomarova-Reni și Ismail, Scaun pe care-l ocupă și Calinic ce ajunge Patriarh. Amintim apoi pe Daniil din 1765-7⁸, care sfințește biserica

¹ *Studii și documente*, VI, p. 275, n-1 502.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, pp. 560-70 (și după Melchisedec, *Cronica Hușilor*, I, pp. 1901 f; *Cronica Romanului*, II, pp. 28-9.

⁴ Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, pp. 250-2.

⁵ *Ibid.*, p. 252.

⁶ *Ibid.*, p. 383 și urm.

⁷ *Uricariul*, XIV, p. 119 și urm.

⁸ *Chilia și Cetatea-Albă*; notele lui Calinic, în „Analele” citate, 1904, p. 64 și urm.

din Căușani¹. Procesul pentru Dubasarî și alte două sate de hotar pe care-l poartă la 1715 Orest de Huși cu Ioanichie de Brăila, se rezolvă în favoarea celui d'întăiu. La 1771-3 chiar al Hușilor căpătă, și cu voia lui Rumiențov, tot Bugeacul. De la 1777, cu Ioachim, seria de episcopi ai raialei reîncepe însă, urmînd cu Chiril (1788-90, † după 1808). Să adăugim că la 1808 Rușii făcură o episcopie de Acherman pentru Gavriil Bănulescu, iar apoi (1813), după anexare, — cum vom vedea — una a Hotinului și Chișinăului².

În fruntea preoților basarabeni erau protopopii din Chișinău, la 1793 Toma, de Lăpușna și Orhei; pe la 1764 Ștefan Corețchi, iar la 1766 Vasilie. În preoțime intrau și fruntași ai mazililor, ca acel Ilie Coreschi, din neamul lui Apostol, care avu, pe același timp, proces pentru un iaz cu Doniceștii³. Erau așa de prețuiți protopopii, încît unul din ei luă pe o fată din neamul Donici de la Bezin⁴. Un Mihalachi dascălul apare pe la 1760⁵.

În urma războiului din 1789 și următoarele, un preot spion rus, dar isteț și harnic, cu gust de muncă și pricepere artistică, Mihail Strilbițchi, «protoiereu al stăpînirilor Moldovei și Valahiei și al Basarabiei», sau «exarh» al Rusului Amvrosie, așezat de cuceritori la Iași, se mută, — după ce stătuse un timp, la 1796, în Mohilău, spionînd și tipărînd, — de frica represaliilor turcești, la Dubasarî, cu slovele tipografiei metropolitane, unde lucrase pînă atunci. Aici făcu el să apară un Ceaslov pe care Moldovenii de peste Nistru îl vor fi primit cu bucurie mare⁶. Fiul și ajutorul său Policarp ajunsese podporucic rusesc.

¹ *Inscripții*, II, pp. 14-5.

² *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 234-5.

³ După 1780 în Chișinău preotul Ioan și preoteasa Lupa; *Studii și documente*, XVI, pp. 398, 399, 400, 401.

⁴ *Ibid.*, p. 400.

⁵ *Ibid.*, p. 401. V. și Halipa, I, p. 222; Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, pp. 384-6.

⁶ Picot, *Michel Strilbickij*, Paris, 1905; Bianu și Hodoș, *Bibliografia romîni*; II. *Istoria Bisericii*, II, p. 191 și urm., 232.

Domniî aveau încă biserici domneşti şi mănăstiri privilegiate: «sfintei mănăstiri de la Chişinău», foastă biserică domnească¹, îi dă Grigore Ghica în Octombrie 1740 de la vama oraşului 2 ocă de untdelemn şi o litră de tămîie pe lună, precum şi scutirea ţircovnicului şi posluşnicului². Apoi, în Iulie 1741, o sută de lei din mortasipia oraşului şi 30 de chile de grîu, 20 de mălaiu pe an din uşurul adus de Tatarii aice. Locul pe care era făcută, «ce se numeşte Bui-caniî», aparţinea—am spus-o—mănăstirii Galata, pentru care şi biserica i se face mitoc.

¹ Sf Nicolae, dărimată de Tatarii la 1711 şi refăcută de cunoscutul Lupu Năstase Vel Agă.

² *Studii şi documente*, VI, pp. 412-3, n-l 1670; pp. 417-8, n-l 1691.— Pentru mortasipie, pp. 419-50, n-l 1700.— Cf. Halipa, II, pp. 211, 243 şi urm.

CAPITOLUL al VI-lea.

Răpirea Basarabiei.

. *Basarabenii și Rușii în războaiele din 1768-74 și 1789-93.*

Mazilii din părțile răsăritene se dară cu Rușii și în 1769, și vedem pe un maior muscal lăudînd în Octombre 1769 pe Lupu Giușcă mazil, fost căpitan, care «s'aŭ arătat cu mare supunere la porunca prè-puternicii Împărătesii noastre și până acum aŭ păzit marginea de n'aŭ lăsat neprietinul să treacă dincoace ca să facă niciun feliu de stricăciune»¹. El cere locuitorilor a se găti «cu toșii cu arme și călări de apărure să fiŭ pe lingă Lupul Giușcă, gata în tot ceasul pentru paza norodului creștinesc ce se află pe marginea Prutului. Și, cînd neprietenul se va ispiti a trece dincoace, să facă vre o stricăciune țerii, cu toșii să vă apărați bărbătește, și atunce supunerea voastră va fi cunoscută de prè-puternica Împărăteasa noastră».

După cucerirea de Ruși, Hotinul păru că începe o nouă viață *românească*. Rumiențov primia într'una cereri de la mazilii moldoveni cari găsiseră în actele lor bătrîne dovada une stăpîniri a strămoșilor în raiaua de până acum, și «polcovnicul Peitlig» dădea cărți de proprietate în numele «Săniării Sale», scriindu-se de către Andreiū Dașchievicŭ, pisarul

¹ *Uricariul*, X, pp. 121-2.

romănesc al cancelariei generalului, care lua și în arendă în condiții favorabile, ca mulțămită, moșiile astfel dobândite. Între răzeșii ce se certați, se amesteca și cite un Evreu al raialei, ca arendaș, ca «Mosco Jidovul». Ilie Herescul, din familia care era să dea un episcop Bucovinei austriace, fu așezat ca staroste de Cernăuți, iar în Hotin intrară pircălabi, pe cari-i aflăm acolo și în Mart 1773¹. Unul din ei pare să fie Apostol pomenit la 1773².

Locuitorii Sorocăii se bucurară și ei (1772) de cucerire și scriseră pentru a vădi aceasta Mitropolitului Gavriil. Ei vorbesc de «gîugul cel greu a strîmbătăților care ne-au mîncat până la oase», de abuzurile ispravnicului Aga, om nelegiuit, despre hotărîrea lor de a căuta «ca o scăpare și liman... slujba cea cu multă trudă și primejdit a războiului» și dorința de a li se lua din spinare tiranul³.

În 1775, la pacea care dădu, cu voia Împărătesei ocrotitoare, Austriei, fără jertfa unei picături de sînge, Bucovina, boierii cerură de la Ruși măcar înlăturarea Tatarilor de pe locul de 32 ceasuri în lung și două în lat, ba chiar restituirea *Renilor*, cu «cîteva bălți cu ostroavele lor, ce sînt pe locul Moldovei». Ei protestați *contra raiiei Hotinului* și contra anexării părților vecine la Bucovina. Și, ca mișcați de un gînd profetic, scriați: «De are Poarta turcească niscaiva pricinii cu Austrienii, patria noastră nu-i datoare să facă răfuială între dînșii cu dezghinarea ei, ce, după cum noi de la început am cunoscut ocrotirea Otomaneștii Împărății cu întregimea țerii noastre, care acum s'au întărit și cu acest de pe urmă tractat, așa și Otomaneasca Poartă are datoria nedeslegată să păzească toate pronomiile noastre și volnicia cu desăvîrșită întregime»⁴.

¹ Cf. *Studii și documente*, XIX, p. 41 și urm. — Andrei Dașcoviță ca „pisar ot Cernăuți“ (în 1760), *Studii și documente*, VII, p. 336, n-1 4. — Pisarul de Hotin e pomenit și la 1774; *ibid.*, p. 237, n-1 74; v, și *ibid.*, V, p. 417.

² *Ibid.*, XVI, p. 399.

³ *Uricariul*, VI, pp. 372-4. — Supunerea Basarabiei sudice (Renii, Chilia, Acherman, Ismail; Brăila trece la Buzău) către episcopul de Huși, *ibid.*, pp. 391-2 (10 Ianuar 1771). „Proilavul“ lăsase ca urmaș pe arhimandritul Pangrație (*ibid.*, p. 394). Cf. și *ibid.*, p. 395 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 458.

2. Războiul din 1806-12. Anexarea.

În urma complicațiilor europene aduse de genialele capricii cuceritoare ale lui Napoleon, un nou război rusoturc se începu prin ocupația Principatelor. La 19 Novembre st. v. 1806 Hotinul fu luat prin surprindere, în trei ceasuri, de Cazacii ascunși prin șanțuri și aceeași, soartă o avu Ismailul. Hotinul era plin de zahereă¹. Iarășii moșiile moldovenești fură restituite vechilor stăpîni².

Țeranii începură să se mute prin mahalele golite de Turci, și Guvernul luă măsuri ca să nu scadă birul³. Locuitorii de la Chilia-Veche și Vilcov fură puși în serviciul flotei⁴. Satele Pogărnicești, Vașcovăț, Siliștea și Isacova erau puse să gătească, supt pază de călărași de la Chișinău, silitra⁵. Se gîndiaŭ Rușii, ca și supt Patiomchin, să ducă la Nicolaiev stejarii Moldovei pentru corăbiile lor⁶.

Și în războiul de la 1788 moșiile hotinene se întoarseră la «pameșicii adecă la stăpîni»⁷. Turcii le luară apoi îndărăt⁸. La Soroca găsim un ispravnic român, Portarul Nicodim⁹. În fostul Bugeac, mănăstirii Sf. Nicolae din Chilia, dărimată de pe vremea lui Patiomchin, i se restituî moșia Cătlăbuga, cu două gîrle, lîngă satul Galileștii, și se începu reparația, pe care Turcii o întrerupseră, ca să fie reluată prin stăruințele protopopului Panaite, doritor și de școală¹⁰.

¹ *Studii și documente*, XXII, pp. 58, 85 și urm.

² R. Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, III, p. 31.

³ *Ibid.*, p. 54.

⁴ *Ibid.*, p. 58.

⁵ *Ibid.*, p. 78.— Un Evreu se presintă ca antreprenor; *ibid.*, p. 80.

⁶ *Ibid.*, pp. 81-3 Vistierul Roset găsia lemnul Orheiului prea moale; *ibid.* Pentru pădurile satelor, p. 81. Pentru ridicarea Turcilor din Hotin în 1806, *Studii și documente*, VI, p. 197.

⁷ *Ibid.*, p. 255.

⁸ *Ibid.*, p. 455, *Uricariul*, XIX, p. 553.

⁹ *Documente și cercetări*, p. 71.

¹⁰ R. Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, III, p. 45.

În Novembre 1792 Hatmanul Ilie Catargiu făcuse pod pe Nistru la Bender cu ghecet¹, căci Rușii tăiau și lemne în pădurile Orheiului². Catargiu fu recunoscut ca general rus și intră în rîndul supușilor Țarului. El cumpăraseră Pereniile de la neamul Hîncului și adăugia și după plecare această stăpînire³.

Generalul Scarlat Sturza, care făcuse studii în Apus și fusese o bucată de vreme un îndreptător în sens voltairian al învățămîntului moldovenesc, rămase și el peste Nistru, crescînd pe fiul său Alexandru, un om de talent, în așa chip, încît făcu din el un apărător fanatic al ortodoxiei moscovite și al Țarismului absolutist. Între Ruși rămase și noul colonel Manole Balș de la Sirăuți, care se așeză la Dubasari⁴. Comandantul poliției din Iași, ofițer de marină, Dicescul, era dintre emigrații aceștia⁵. Un Alexandru Tăutu se așeză la Odesa⁶, iar averea lui basarabeană o luă Di-boglu. În stîrșit un Sturdza, doi Casimiri, un Balș și alții cerură, și izbutiră, să li se restituie moșiile ocupate de Tatarii Bugeacului⁷.

După ocupația rusească din 1806 Hotinenii plătiră iarăși șferturi, 106.488 lei la cite trei luni. «Venitul moșiilor Hotinului» curse în Vistierie, fiind arendat la Evrei, cari înșelără și fură puși la jurămînt⁸. Logofătul Costachi Ghica

¹ *Documente și cercetări*, pp 65-6.

² *Ibid.*, p. 67.

³ R. Rosetti, *l. c.* p. 89, — și despre un Nicoriță, general-locotenent, *ibid.*, pp. 89-90. Alți Romîni în oastea Țarului, într'o notiță din ziarul *Seara* pe Maiu 1912

⁴ *Documentele Callimachi*, I, p. 85, n-l xli. Încă mai de mult în oastea rusească era un vagmistru Ion Creangă; R. Rosetti, *Arhiva Seneratorilor*, III, pp. 42-4.

⁵ R. Rosetti, *l. c.*, p. 49.

⁶ *Ibid.*, pp. 88, 90.

⁷ *Uricariul*, XII, p. 197. — După pace și la Cetatea-Albă era un muhafiz; el purta titlul de Pașă, Ismail-Pașa; *Documente și cercetări*, pp. 62, 78. Și muhafizul de Ismail era atunci un Pașă, Bechir (*ibid.*). Și Pașa de Bender e intitulat muhafiz; *ibid.*, p. 78.

⁸ *Ibid.*, p. 206.

luă «venitul horelcit ce intră în țară»¹. Se uniră «olaturile» Benderului, Căuşanilor, Achermanului și Chilieii pentru a le încredința unui singur ispravnic, polcovnicul Manolachi Virnav². Mazilii din Orheiū ajutoră pe noii ispravnici³. Vadul Sorocăii fu iarăși străbătut de Cazaci⁴. Oarecare nemulțămiri nu lipsiaū, căci un boierinaș din Orheiū fu ridicat și dus la Ismail⁵.

Purtarea liberatorilor se arată astfel într'o corespondență contemporană: «Nu se poate spune prin cuvinte cum se poartă trupele cu locuitorii țerii: pradă așa de cumplit, încît nimeni nu mai e sigur de averea lui. Țara e datoare să dea provisiile trebuitoare, dar comandantul le vînd și locuitorii trebuie să dea hrana sau banii în locul ei⁶». Oricine nu mergea cu Rușii era decretat în 1809 «trădător de patrie» și tăiat⁷; Divanul era rugat să caute «în acest Principat un calău, care este trebuitor pentru aducerea la îndeplinire a pedepsei cu moarte». Spătarul Iordachi Cargiu, întors din Paris, fu dus în cea mai mare grabă peste Nistru, bătrînul Vistier Iordachi Roznovanu fu bătut și tîrît de barbă prin Divan pentru că nu putea da 20.000 de cară în zece zile, și pîrtenitorii săi amenințați cu «execuție militară». Boierul Conachi era urmărit pentru că trăsura lui călcase un ofițer beat. Și împotriva Mitropolitului Veniamin, adăpostit la mănăstirea Neamțului, începură cercetările⁸. Și în acest timp maestrul de danț Ivanov arăta valsurile și Radofinichin, uneltitorul grec, stăruia de boieri să facă petiția de anexare la Țar⁹.

¹ *Studii și documente*. VI, p. 201. Și pentru desetina la Orheiū și Hotărniceni.

² *Ibid.*, p. 200.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 203.

⁵ *Ibid.*

⁶ R. Rosetti. *l. c.*, p. 31.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, pp. 31, 34-5, 53-4.

⁹ *Ibid.*, pp. 34, 53, 104 și urm.

Moșiile hotinene le luaă în sfirșit, în arendă ofițeril, între alțiî chiar comandantul cetățiî Lange¹.

Gindul anexării se vedea și din alte măsurî: Dimitrie Sulima fu numit episcop al Bugeacului, și se așezară acolo încă din Iulie 1811 miî de Bulgarî ajutîndu-l Haznaua împărâtească a-și face și gospodăriile². Alțiî primiră locuri la Ibrac-Mîrza în părțile Hotărnicenilor, lîngă drumul de la Bender la Fălciî: veciniî în mijlocul cărora voiaă să se strămute se împotrivră hotărî³.

Cum s'a ajuns la încheierea păcii care ni-a smuls Basarabia arată rîndurile pe care le reproducem aici, dintr'un studiu publicat în «Analele Academiei Romîne» pe 1910.

După ce Cutuzov, comandantul-general rusesc, înșelînd pe Turci cu o demonstrație la Turnu, făcu pe generalul Marcov să treacă în taină Dunărea la șchela Petroșani, lîngă Giurgiu, cu 8.000 de oameni, și aduse astfel prinderea întregiî tabere a Mareluî-Vizir Ahmed, care abia scăpă însuși la Rusciuc (14 Octombree st. n. 1811), se începu între acest fugar nedestoinic și generalisimul rusesc un nou și foarte serios schimb de vederî pentru pace⁴. Dragomanul Antonie Fonton merse la Vizir pentru a se înțelege cu dînsul, și îndată cercurile din Constantinopol fură înștiintate. La începutul lui Novembre, întro cîrciumă veche din Giurgiu, stăteaă de vorbă cu privire la condițiî, Italinschi, Sabaniev și Iosif Fonton, Întăiul-Tălmaciî al Ambasadei rusești pe lîngă Poartă, — Antonie și Petru Fonton fiind dragomanî și Bobrov secretar, cu cei trei diplomați turci: judecătorul militar Selim fiul lui Ibrahim, Hamid și Galib,

¹ *Ibid.*, p. 89.

² *Ibid.*, p. 36.

³ *Ibid.*, p. 46. — Pentru Țiganii din Bugeac și de la Nistru, *ibid.*, p. 46 și urm.

⁴ *Mémoires de l'amiral Paul Tchitchagof*, publiés par Charles Gr. Lahovary, Paris-București 1910, p. 374. Ostrovul Giurgiuului, unde eraă 16.000 de Turci, fusese bombardat și luntrile turcești prinse de ale Rușilor.

avînd din partea lor ca interpreți pe Grecii Dumitrachi Moruzi și Apostolachi, dintre cari cel d'întăiu era socotit de uniț ca înțeles cu generalul Cutuzov. Rușii hrăniau pe Turcii din ostrov fără a-i liberă. Iar agenții străini și boierimea din București se desnădăjduiau că nu pot afla nimic despre mersul negociației.

Zvonul despre cedarea Basarabiei, prin care, firește, se înțelegea numai Bugeacul, apare însă chiar din Novembre¹. Luarea Silistreii de un detașament rus nu grăbi lucrurile: cetatea era aproape părăsită. Și Turtucaia fu ocupată. Peste Olt, la Ciuperceni, Ismail-beg se menținea în fața generalului Zass, și el trecu Dunărea înapoi după un șir de lupte lângă Calafat, abia în noaptea de 13/25 Novembre². Vremea era blîndă și se putea aștepta. Dar, tot la 25 ale lunii, chiar represintantul saxon Ilübsch asigura că Turcii vor ceda Moldova răsăriteană până la Siretii³, și el întăria această afirmație — adăogînd doar că Turcii vreau să păstreze Dunărea-de-jos —, la 25 ale lunii⁴. Consulul Ledoulx din București credea, la începutul lui Decembre, că Rușii vor rămînea în «Basarabia» întreagă, cu Ismailul, ba chiar cu Brăila, și asigura că tratatul e și iscălit, așteptîndu-se doar ratificația Sultanului⁵. Se gătiau la București luminați cu «zeul Marte care, călare pe vulturul împărătesc, ține'n plisc Semiluna».

De fapt generalisimul trimesese pe Langeron și pe generalul Prinț Essen la Rusciuc. Aici Marele-Vizir li observă că „*e rușinos ca Rușii, cari stăpînesc un șfert al globului, să se certe pentru o palmă de pămînt, care nici nu li este folositoare*“. El arată că n'are încredere în Napoleon, care i-ar distruge și pe Turci după ce Rușii ar fi fost distruși. Ba

¹ Raport consular frances din 11; Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 641, n-l DCCCXXX.

² Langeron, în Hurmuzaki, *Supl.*, I³, p. 365.

³ Hurmuzaki, *Supl.*, I², p. 645, n-l DCCCXXXVII.

⁴ Raportul următor.

⁵ *Ibid.*, p. 647.

vorbi de alianța defensivă a celor trei țeri care «se mai țin în picioare»: Turcia, Rusia, Anglia. Să nu mai deie deci lui Napoleon un balsam de sînge. «Vă dau Prutul; nimic mai mult; Prutul ori războiul; am jertfit enorm până acum; Ismailul singur vă plătește războiul, și mai aveți patru cetăți și o strălucită provincie». Cutuzov fu uimit de această francheță și de această prietenie; Țarului i se trimise raportul autograf al lui Langeron. A doua zi, acesta merse iarăși la ordie, cu generalul Turceaninov.

Încă de atunci era vorba de mutarea Congresului la București. După predarea, deosebit de onorabilă, a Turcilor din ostrov, începură a sosi aici represintanții Rusiei. La 14 Decembre Cutuzov intra în Capitala munteană, care-l primia cu sunet de clopote, pe cînd tunurile rusești bubuia. De fapt, el aducea pacea, ce fusese aproape încheiată la Giurgiu, prevăzîndu-se granița Siretiului în schimb pentru Serbia restituită în anume condiții. Intervenția directă, prin scrisoare autografă, a Sultanului aduse însă pretenția de a se păstra pentru Turci Ismailul, Chilia și gurile Dunării. Ca mulțumită pentru concesiile anterioare, asediații din insulă primiseră voia de a trece ca «musafiri», la odihnă și hrană, pe malul nostru¹.

La 15 sosiau și cei trei Turci, cu 70 de oameni ca alaiu, și cancelaria. Dunărea era deschisă pentru comerț, și Rușii luaă vamă 5% prin antreprenori, la Zimnicea. Marcov, care nu mai avea de lucru, se întorcea spre Moldova. Peste cîteva zile Vizirul însuși se îndrepta spre Șumla, lăsînd în Rusciuc pe Boșneag-Aga. Italinschi dădea un banchet colegilor săi, și sala desbaterilor se pregătia, cam încet. Se păstra acelaș secret asupra stadiului negocierilor. De fapt cetim că se aștepta răspunsul Țarului. Pe cînd Bulgacov, șeful cancelariei rusești, făcea să se răspîndească prin boierul Varlaam vestea că se așteaptă numai ratificația, care va fi dată la iveală abia în Martie, *Poarta nepierzînd nimic*²,

¹ Ciceagov, pp. 375-6.

² Aceasta era vechia ei nădejde. V. raportul saxon din 10 Iunie 1807: „Occupé entièrement [le Sultan] dans ce moment-ci de la guerre contre les Russes en Moldavie et Valachie, que son grand désir seroit de faire évacuer, les provinces lointaines n'attirent que faiblement son attention“.

la 30 Decembre st. v. Cutuzov primia scrisoarea împărătească prin care se refusa întărirea tratatului din cauza schimbărilor introduse de Sultan¹. De acum înainte nu se mai lucră nimic la București, unde se pierdea vremea cu «marionete, umbre chineze, concerte, ș. a.»², pe cînd trupele rusești se așează pentru iarnă. Atîta doar spuneau Rușii ca generalul Harting—că «Sultanul e un om foarte întreg în hotărîrile lui»³, Congresul ajungea «indescifrabil» pentru consulul frances⁴. Rușii puseseră la mezat veniturile domnești pe 1812.

Astfel la 14 Ianuar 1812 se auzi că, într'o întrevedere de la 13 seara, represintanții Sultanului, cari aflaseră răspunsul Țarului, au declarat cum că stăpînul lor nu va părăsi cu niciun preț punctul său de vedere și că ei sînt gata să plece. Atunci numai Turcii din ostrov, «găzduiți» deocamdată ca musafiri, fură declarați prinși de război și porniți spre Rusia. Un curier anume fu expedit la Constantinopol pentru a cere, din partea Împăratului, un ultim răspuns, pe cînd Galib spunea lămurit consulului frances că «minciuna e basa politicei rusești» și căuta să smulgă dela el ceva despre intențiile lui Napoleon de a lupta cu Țarul pentru învierea Poloniei. Plenipotențiarul turcesc vorbea de reînceperea ostilităților și încheia cu vorba de încredere: «Dumnezeu e mare»⁵.

Curierul trimis la Petersburg, prințul Volconschi, sosia la București cu începutul lui Februar; cel turcesc era oprit la Rusciuc de sloiuri, Garnisona Giurgiului se întăria cu două regimente. Îndată Cutuzov rupea, fără vre-o înștiințare, armistițiul⁶. Siștovul era ocupat de generalul Bulotov, oprindu-se mărfuri turcești «de mai multe milioane». Langeron sosia în Giurgiu, Marcov trecea în Oltenia. Siștovul

¹ Ciceagov, p. 375.

² Hurmuzaki, *Supl.*, I³, p. 657.

³ *Ibid.*, p. 659.

⁴ *Ibid.*, Tainul Turcilor era de 135 de galbeni pe zi.

⁵ *Ibid.*, pp. 663-5.

⁶ V. și memoriul lui Langeron, în Hurmuzaki, *Supl.*, I³, pp. 69 378-9.

fusesse prădat fără milă; la Zimnicea ofițerii ruși își împărțeau și femeile Turcilor. Generalul Livin cercă Măcinul plecând din Galați, pentru care se făceau planuri ca pentru o «nouă Odesă». Și în alte părți dobrogene se prăda după putință, până la Babașag, Bazargic, Mangalia; Harting distrugea Silistra și pătrundea până la Rasgrad¹. Cu asemenea măsuri se căuta grăbirea curierului, care tot nu sosise. Numai la 8 Mart seara, el era la Giurgiu, unde-și începea carantina. La 9 ale lunii, scrisorile lui sosiau în București. Sultanul se arătase «nezguduit în hotărârile sale». Un nou Trimes mergea deci la Petersburg. Era vădit că se aștepta primăvara, și Napoleon.

La 10 Mart 1812, raportându-se la o scrisoare anterioară, din 14 Februar, Hübsch, ambasador saxon, scria astfel despre afacerea păcii:

«Din raportul meu din 14 Februar Excelența Voastră va fi observat hotărârea Divanului de a continua mai departe ostilitățile contra Curții imperiale din Petersburg, mai bine decît să facă o pace dăunătoare acestui Imperiu. Cu toate că-i lipsesc orice mijloace pentru a putea urmări războiul acesta, poporul musulman a refuzat să se împace cu vecinul său cu prețul marilor jertfe ce i se cer. Sultanul își arătase dorința de a se pune în fruntea armatei otomane, chiar dacă împrejurări mai grele l-ar reține în această Capitală.»

Nicăiri aiurea nu se vorbește de o asemenea intenție a Sultanului, nici despre sprijinul pe care i-l dădea opinia publică turcească în hotărârea de a nu înstrăina nimic din teritoriul pe care el îl privia ca făcînd parte din Împărăția lui. De fapt însă înfrîngerile de la Dunăre produceau o adîncă impresie în Constantinopol: un Arab făcu din paie un chip de om mort, îl așeză pe masa sicriilor de la o moscheie și strigă în auzul tuturor că acesta e Proorocul

¹ *Ibid.*, pp. 380-1.

Mohammed însuși, care, uitînd de ai săi, nu mai e vrednic, în moartea lui, decît de îngropare¹. Iar, cît privește pe Sultan, el își avea spionii personali și în tabăra Vizirului².

Sosirea unui curier din București e arătată în raportul lui Hübsch de la 26 Martie astfel :

«A sosit din București un Tatar cu depeșile plenipotențiarilor otomanî pentru Poartă. Mai multe mari Sfaturi de Stat au fost ținute ca să comunice noutățile venite membrilor Ministeriului. Se bănuiește în de obște că cuprinsul acestei știri este foarte prielnic pentru încheierea păcii, și această veste, dacă se adeverește, va face plăcere popoului musulman³.»

Curierul acesta trebuie să fi fost trimis *după* sosirea răspunsului din Petersburg. Țarul pregătia ultimatul către Napoleon, prin care cerea să se retragă Francesii din teritoriile ce le ocupa în Germania, la granița sa (24 Mart). El făcu deci, neapărat, concesiia pe care Turcii o voia de mult : înțelegînd a păstra totuși vechiul Bugeac, el lăsa Turcilor Gurile Dunării.

Acesta e înțelesul raportului saxon dat mai sus. Un raport prusian din Petersburg spune la 20 Mart că, pentru a cîștiga de-a dreptul pe negociatorii turci, s'a întrebuițat o mediație suedesă⁴, regele Suediei, căruia Francesii îi încălcase Pomerania, avînd cel mai mare interes la încheierea păcii. Aceste stăruințe le cunoaștem și din scrisorile, citate, ale consulului Ledoulx. Agentul suedes Horn venise la București, cu un curier rus, la începutul lui Mart ; el cercetase și pe cei trei Turci și pe Moruzi. Mergea la Constantinopol spre a vorbi cu ambasadorul suedes Palin, în corespondența căruia se află, de sigur, multe știri nouă despre pierderea noastră din 1812. Galib declară că nu

¹ Hurmuzaki, XIII, p. 124.

² *Ibid.*, p. 154.

³ *Ms.* citat.

Acte și fragmente, II, p. 479.

crede veștile pe care le aducea despre lucrurile din Apus acest secretar; el a putut rămânea impresionat însă de dinsele. Iar Moruzi, încă mai mult ¹.

Mai era o deosebire de vederi, căci, încă de la început, *nefiind siguri de gândul lui Napoleon împotriva Rusiei* — el nu plecă decît în April pentru a ținea la Dresda «Curtea sa de regi» pregătitoare —, Sultanul însuși jertfise Ținutul dintre Prut și Nistru, *și el știa bine că altă oaste n'are nici de unde, nici cu ce o strînge*. E vorba de *Ținuturile asiatice de la Cuban*, pe care le cereau Rușii și pe care Poarta nu voia să le deie. La începutul lui April acel ambasador suedes la Constantinopol, Palin, spunea unui coleg că «nu despe-rează de pace dacă Rusia n'ar voi să persiste asupra acestui punct și s'ar mulțami cu o parte a Moldovei» ². Și trebuie să credem pe acest *mediator al tratatului*.

Încă din April o treime din oștirea de ocupație, *care nu ajungea nici la 40.000 de oameni* ³, trebui să plece pentru a lua parte la apărarea împotriva lui Napoleon a teritoriului rusc. Se evita trecerea prin București, pentru a se ascunde evacuarea. Se lua măsuri pentru întărirea Hotinului, pe unde Francesii și Turcii, ba chiar Austriacii, cari încheiaseră cu Napoleon tratatul din 14 Mart, și-ar fi putut da mina. Giurgiul, Siștovul fură părăsite. Se strîngeau bani, cari trebuiau să atingă suma de 2.000.000, și căruțe de transport din Principate, a căror părăsire apărea probabilă. 80.000 de boi, duși de 40.000 de țeranți, — atîta era pretenția stăpînilor pe ducă ⁴. Generalul Cominò, Grec de origine, vice-president al Divanului din Bucurcști, plecă spre casă ⁵. Tabacherea de 80.000 de lei, care se pregătia pentru Cutzov, înfățișînd biata țară prădată de el, care-î

¹ Hurmuzaki, *Supl.* I ², pp. 676-7, n-1 DCCCLXXX. Pentru această intervenție suedeză v. Ciceagov, *l. c.*, p. 378.

² *Acte și fragmente*, II, p. 479, n-1 3.

³ Ciceagov, *l. c.*, p. 377.

⁴ *Acte și fragmente*, II, p. 480, n-1 3; Hurmuzaki, *Supl.* I ³, p. 681; p. 682, n-1 DCCCLXXXVIII.

⁵ *Ibid.*,

întindea ramura de palmier a eroilor, fu pusă în lucru mai răpede¹. Zvonul că Sultanul va trimete un ambasador special la Paris pentru pregătirea alianței, produse și el o puternică impresie². În a treia săptămână a lunii se spunea în lumea diplomatică din Petersburg că s'ar putea ca Țarul «să fi consimțit a restitui tot ce cucerise asupra Turcilor»³.

Dar ambasadorul lui Napoleon, Andréossy, nu venise nici la mijlocul lui April, și nădejtile diplomației parisiene că tratatul de alianță, cuprinzând această legătură însăși, apoi „garantarea mutuală a posesiunilor” și lupta împreună contra Rușilor, va fi încheiat încă înainte de venirea lui, de către Latour-Maubourg și Ruffin, se dovediră zădărnice⁴. Astfel când, la 21 April, Cutuzov ceru plenipotențiarilor turci o nouă conferință la reședința lui, Galib, cel d'întăiū dintre dinșii, nu putu spune altceva decît că Poarta ar voi «să restabilească lucrurile în starea lor de mai înainte»⁵. Colonelul de Rochechouart, pe care el îl trimise, după cererea Rușilor, la Constantinopol pentru un ultim răspuns, se întoarse la 26, după ce fusese oprit mult timp de Vizir, în noul lagăr de la Șumla al acestuia, fără nicio lămurire⁶. Se aștepta Andréossy.

Acesta nevenind⁷, Poarta nu putea să înlătore baza de negocieri pe care o primise în Novembre: cedarca părții dintre Prut și Nistru, afară de Basarabia și de gurile Dunării.

La 18 April, amiralul Ciceagov, care mintuise organizarea provinciei Camciatca, avea o audiență la Țarul Alexandru. Acesta, gata de plecare împotriva Francesilor, i se plînse de incapacitatea bătrînului, molîului și stricatului generalisim de la Dunăre Cutuzov. «Pacea cu Turcia», așa

¹ *Ibid.*, p. 685, n-1 DCCCXCII.

² *Acte și fragmente*, II, p. 479, n-1 3.

³ *Ibid.*, pp. 479-80.

⁴ Hurmuzaki, *Supl. I*², p. 683, n-1 DCCCLXXXIX.

⁵ *Ibid.*, pp. 684-5.

⁶ Hurmuzachi, *Supl. I*², p. 685; *Acte și fragmente*, II, p. 480, n-1 3.

⁷ D. Edouard Driault își atrage atenția că instrucțiunile i s'au dat numai la sfîrșitul lunii.

relatează amiralul cuvintele stăpînului său, «nu înnaintează; în loc să se apropie, ea pare să se tot depărteze. Excesele trupelor noastre în Moldova și Țara-Românească au exasperat pe locuitorii, indolența și intriga presidă la toate în partea aceia». Chiar atunci misiunea de a aduce instrucții nouă fu oferită lui Ciceagov însuși, care ar fi retusat-o, neputînd lucra nici ca superiorul, dar, mai ales, nici ca inferiorul lui Cutuzov. A doua zi însă, el primi un ordin formal. Instrucțiile ce i se puneau în vedere erau următoarele: «Să isprăvească interminabilele negocieri cu Poarta și să o invite la o alianță ofensivă și defensivă, sau altfel să reiea ostilitățile cu toată energia trebuitoare pentru a o sili la aceasta în cel mai scurt timp»; să amenințe cu flota Mării-Negre și cu o răscoală generală a «Grecilor și a tuturor popoarelor care gem supt jugul otoman și care sînt legate de noi prin conformitatea legii lor, precum și prin alte legături»; să se încerce, împotriva Francesilor, cu ajutorul flotei engleze și cu îngăduință de trecere din partea Turcilor, o diversiune la Adriatică; «să se organizeze ori să se menție administrația în principatele Moldovei și Țerii-Românești», el, Țarul, «ne mai putînd să sufere grozăviile (*de semblables horreurs*) ce se făceau acolo, după raportul ce primise¹.

Numit «comandant în șef al armatei Dunării, al flotei Mării-Negre și guvernator general al Principatelor Moldova și Țara-Românească», Ciceagov plecă, luînd cu dînsul auxiliarii cari-i puteau fi prețioși. Boierul Sturza, Scarlat Sturza, care, după studii în Apus și o petrecere mai îndelungată în Moldova, se strămutase de mult la Ruși și, «în timpul războaielor cu Turcii, li adusesese mari servicii pentru ca să ajungă prin ei la liberarea țerii sale», «era rudă prin femeia sa cu familia lui Moruzi, dragomanul Porții, și al cărui frate era atașat atunci la plenipotențiarul din București», deci cu beizadelele Panaiotachi, din Constantinopol, și Dumitrachi, de la Congres; Alexandru, fiul lui Scarlat,

¹ Ciceagov, pp. 359-60. În notă se citează cunoscuta vorbă a lui Cutuzov despre locuitorii țerii noastre: „Li las ochii să plîngă“.

«tînăr de mare talent, care la o creștere aleasă unia meritul rar de a vorbi și scrie desăvîrșit cinci limbi, cu o elegantă ușurință», vestitul reacționar rusofil, care visa de triumful universal al unei ortodoxii mistice, întovărășa pe tatăl său. Funcția de «director al cancelariei diplomatice pe lingă generalul în șef al armatei din Moldova» o dădu Ciceagov, după recomandăția cancelarului Rumiențov, care era unul din cei ce împiedecaseră până atunci încheierea păcii¹, lui Capo d'Istria, viitor cancelar el însuși, și încă de pe atunci reprezentantul unei conștiințe naționale grecești, care se răzima pe sprijinul Rusiei și n'avea niciun fel de prietenie pentru Romîni ca popor². În sfîrșit, în suita de Greci și renegați a noului generalisim se găsea și acel «colonel» Barozzi, fost consul rusec în Veneția, care adusese în 1802 fuga lui Mihaiu Suțu, cu toată Curtea și boierimea lui, ba chiar cu toată gloata Bucureștenilor, în Ardeal, pentru a stîrni astfel un război între Ruși și Turci³.

Nu știm ce tratat ar fi putut încheia omul astfel servit. Gloria de a liberă pe Moldovenii de peste Prut din «cruda robie a păgînilor» era însă rezervată lui Cutuzov însuși.

La 2 Mai, tocmai în ziua cînd Ciceagov pleca din Petersburg, Cutuzov, care simțise, prin scrisorile lui Rumiențov, că i se iea situația de comandant și misiunea de pacificator, ruga pe Galib să-i arăte care sînt ultimele condiții ale Porții, și în aceeași zi se ținu o nouă conferință. Consulul frances era încredințat că Turcii, în ajunul marelui conflict militar din Rusia, vor cere întreaga restituire a provinciilor pierdute⁴. De fapt, cum nici nu se putea altfel, în lipsa unei învoielii formale cu Francesii și a siguranței unei hotărîtoare biruințe, ba încă și a unei lor credințe absolute, plenipotențiarilor nu putură face alta decît să repete

¹ *Acte și fragmente*, II, pp. 481-2.

² Ciceagov, pp. 361-2. Instrucțiunile mai precise ale amiralului, în *Revue Contemporaine* pe 15 Mart 1855 (nu mi-a fost la îndemînă).

³ *Ibid.*, p. 364.

⁴ Hurmuzaki, *Supl. I*², p. 688, n-1 DCCLXXV.

ceia ce spusese din Novembre 1811 până în Iauuar 1812. Fără a întrebuița vre-un secretar, Cutuzov *se grăbi a scrie însuși la Petersburg*, și, ca să fie sigur că vestea va ajunge, el *expediè doi curieri* de odată ¹. Peste opt zile, când Ciceagov era numai lângă Iași, plenipotențiarul turci luaă parte la serbările pe care boierii slugarnici le dădură lui Cutuzov, oferindu-i tabacherea de aur și făcînd luminație și artificii la Herăstrău ².

Ciceagov stătu la Iași numai citeva ceasuri³, așa de grăbit era să ia asupra-și rolul de împăciuitoare între cele două Împărății. Bucureștenii aflău cu mirare, la 27 Maiu, că noul venit e acum stăpîn în numele Țarului peste Principate, dar ei nu știaū decît din zvon că pacea era încheiată, și-și inchipuiaū că Rusia nu va cîștiga decît «o bucată de pămînt la Marea-Neagră». Galib declara cui venia să-l întrebe că «pacea nu era încheiată, dar amiralul Ciceagov pare a o dori mult (*vivement*); ni oferă restituirea acestor provincii *pînă la Prut*»⁴. De fapt însă, amiralul nu mai avea niciun rol: după însăși mărturisirea lui, Cutuzov «spusese plenipotențiarilor turci să iscălească preliminarile așa cum erau, și le expediè Împăratului»⁵. «Mica intrigă» mirase pe Turci, cari primiseră. *Se aștepta decî numai răspunsul favorabil al Țarului, și, cînd acest răspuns veni, pacea era gata*. Ciceagov arată că «articolele adiționale» trimise de cancelar prin ultimul curier veniaū prea tîrziu: «e cu neputință a face propunerii nouă potrivit cu articolele acelea»⁶. Marele-Vizir, căruia Galib îi trimesese, din parte-i, propunerile iscălite ale Rușilor, în acest sens turcesc⁷, nu putea, în împrejurările date, decît să primească și el. La

¹ *Ibid.*, p. 688, n-1 DCCCXCV.

² *Ibid.*, p. 689.

³ După raportul lui Fornetty din 16 Maiu (*ibid.*), el ar fi sosit acolo, nu la 10, ci la 16.

⁴ *Ibid.*, p. 691.

⁵ Ciceagov, p. 379.

⁶ *Ibid.*, p. 394.

⁷ Hurmuzaki, *Supl. I*², p. 692, n-1 DCCCC.

30 Maiu în sfârșit Ledoux arăta că Agentul Austriei i-a adus vestea, căpătată de la Galib însuși, că «pacea definitivă a fost iscălită într'o conferință care s'a ținut ieri», — la 29 sau, cum se înseamnă în actul însuși al tratatului fatal, 28 Maiu st. n. (16 st. v.) 1812¹.

Trimes îndată la Poartă, tratatul fu luat în oarecare discuție, la care luă parte Bulgacov, șeful cancelariei lui Cutuzov, care merse pentru aceasta la Șumla și apoi la Constantinopol, în taină². Față de Francesi, Galib se scusa cu aceia că «făgăduielile lui Latour-Maubourg nu se îndeplineseră, din nenorocire, la timp», că pământul cedat era «puțin lucru» (*peu de chose*) și că, până la terminul de evacuare, fixat la trei luni, «evenimente fericite» ar putea aduce schimbări în politica otomană³. La 6 Iunie generalul Harting aducea și la Iași vestea păcii, spuiind limpede că de acum înaintea Prutul va fi hotar⁴.

Tratatul ajunsese la Constantinopol în opt zile. Sultanul, scrie Latour-Maubourg însuși, interesat, l-ar fi primit cu durere, mulțimea însă, desgustată de înfrîngerii, cu aplause⁵. Poarta nu era mulțămită mai ales cu granița din Asia, și Anglia chiar o întăria în acest sentiment⁶. Abia la începutul lui Iulie sosiau la București actele de ratificație, pe care Galib le socotia «necomplete»⁷. De fapt, negocierile urmau până în August, dar numai asupra situației Serbicii. La 10 August, Reis-Efendi anunța ambasadelor schimbul ratificațiilor, făcut în București⁸. Rușii, cari se gîndiseră a întrebuința prezența lor în Principate pentru a sili pe Turcii la o alianță, fie și *printr'un mers îndrăzneț asupra Constantino-*

¹ *Ibid.*

² Nu însă fără știința lui Moruzi, care credea că, în vederea unei alianțe, e cel mai bun lucru ce se „poate face”; Ciceagov, p. 395.

³ Hurmuzaki, *l. c.*, pp. 693-4.

⁴ *Ibid.*, p. 695, n-l DCCCCIV.

⁵ *Ibid.*, pp. 696-7.

⁶ Ciceagov, p. 398.

⁷ Hurmuzaki, *Supl. I*³, pp. 698-9, n-l DCCCCX.

⁸ *Acte și fragmente*, II, p. 485.

polet, ori pentru a pătrunde în Ardeal împotriva Austriacilor, cu ajutorul Ungurilor nemulțămiiți, trecură Prutul îndărăt¹. Planul organizării unei oștiri românești pentru scopuri viitoare dispăru și el².

Asupra cesiunii din 1812 nu se mai putea reveni. *Basarabia trecuse în stăpînireca Țarului*.

«Prutul, din locul unde acest rîu pătrunde în Moldova pînă la vărsarea sa în Dunăre, apoi din acest loc, malul stîng al acestei ape pînă la Chilia și la vărsarea sa în Marea Neagră, vor face hotarul între ce'e două Împărății.» Adecă: între aceia care putea să ne păstreze întregi pentru unitate și neatîrnare și aceia care nu era să ni restituie niciodată ceia ce căpătase odată.

3. Noile condiții de viață ale Basarabiei și durcea Moldovii sfîșiate.

Se lua supt numele unui Ținut tătăresc teritoriul, de trei ori mai mare, al Ținuturilor românești de peste Prut. Înțelesul pur bugecean al Basarabiei la sfîrșitul veacului al XVIII-lea reiese din toate actele³. Și Rușii chiar o mărturisiau cînd făceau, sau îngăduiau, să se intituleze «ispravnic al Basarabiei», — cu venit de 145.000 de lei — polcovnicul greco-romin căruia-i dădură administrația peste Bender, Acherman, Chilia și tot Bugeacul⁴.

¹ Ciceagov, pp. 396-7. Pentru frica unei pătrunderi a Austriacilor în Moldova, *ibid.*, p. 407.

² *Ibid.*, pp. 401, 402 și urm.

³ *Studii și documente*, I-I', pp. 139.

⁴ R. Rosetti, *Archiva Senatorilor*, III, pp. 9, 61. La Orheiū ei așează pe Manolachi Dimachi și Grigore Balș, la Soroca pe Constantin Sturza și Petrachi Catargiu; la Hotin pe Alecu Ghica și Iordachi Leon; pp. 13-4. Mai târziu „olaturile Bender, Căușani, Acherman și Chilia” sînt incredințate lui Iordachi Sala și Ioniță Bănulescu, în sfîrșit lui Manolachi Virnav; *ibid.* — Ca sameși avem în Basarabia pe un Păun, un Gafencu, un Vasiliu și un Grigoriu; *ibid.*, pp. 14-5, 57. Serdarul de Orheiū, stînd în Chișinău, e Ramandi; *ibid.* — Cf. și *ibid.*, p. 61 și urm.

Îndată după pace, boierii cerură, prin Constantin Balș și Costachi Ghica, a li se da măcar privilegiul ca ale celor din Bucovina și a se prelungi termenul de optare ¹. La 26 Octombrie 1812, salutînd pe noul Domn Scarlat Callimachi, ei înfățișau țara «călcată» șase ani de «oști nesfirșite rousienești», «slujind, muncind cu minile și cu dobitoacele, cu păgubire din toate părțile». Ca răsplată s'a luat din trupul Moldovei «partea cea mai bună și însufleșirea hranei și împuternicirea, mai mult decît jumătate de țară, într'un cuvînt tot cîmpul și inima țerii», «izvorul vitelor», «suhaturile largi», «chelerul țerii», «însufleșirea alișverișului vitelor», «cel mai mare Ținut ce se numește Orheiul său Lăpușna», al Sorocei, Hotărniceni, Codrul, Greceni și o mare parte, «cea mai multă parte» din Iași —, «căci acea rămasă se socotește întru nimică». Ba chiar Hotinul și Bugeacul, Tatarlicul «de și s'a u deslipit de la o vreme din trupul pămîntului Moldovei, dar, tot întru aceeași stăpînire aflîndu-se, a prè-puternicei Împărății, era îndemănarea și adăpostirea pămîntenilor în înlesnirea viețuirilor și întru a hranei îndestulare și a vitelor pășune.» Ca dovadă a bogăției părții răpitate se arată că ea dădea la zaherea din cele 100.000 de chile de Sтамbul grîu arnăut și grîu cîrnău 120.000, față de 80.000 ale părții de dincoace, acolo fiind «Ținuturile cu pluguri», «cîmpul și plugarii», locurile de grîu și orz față de cele de popușoiu, ce au rămas. La mumbaiaua oilor se dădeau din partea pierdută 35-40.000 și se cumpărau alte 80.000, pe cînd restul putea scoate doar alte 40.000. Din 300.000 de oca de unt ale capanului țarigrădean Ținuturile «deslipite» dau 140.000 față de 160.000 de dincoace de Prut ; de la ele se lua 4-500.000 de oca său și cerșă pentru Constantinopol, față de cel mult 100.000. Din birnic s'a u pierdut 80.000 de oameni, cu mulțimea «slujitorilor ce păziau marginea Nistrului» : din birul de 1.695.000 de lei al țerii, s'a u luat 625.000 și 225.000 răsuri, și 5.000 goștină, 55.000 pe oi, 31.000 pe stupi, 10.000 vâdrărit, 110.000 la vămă,

¹ *Ibid.*, pp 37-8.

60.000 la ocne, pentru exportul de sare peste Nistru și vânzarea la ciobani și alți locuitori; 40.000 la vama holercei. Se vindea acolo peste hotar 15.000 de boi de negoț, cu 10 galbeni capul, 15.000 de vaci cu 5, 5-6.000 cai cu 15, față de 5.000 boi și 5.000 vaci de dincoace. Bieții oamenii nu știa să ceară altă îndreptare decât, pe lângă voia de a-și aduce «pîne și vite» de la moșiile Basarabiei, alipirea, în schimb, la Moldova a Ținuturilor muntene fără Ialomița¹.

Încă la 16 Iulie 1814, boierii rămași supt Turci își arătau Porții vechea credință, «struncinările care războiul trecut aș pricinuit nouă de obștie», paguba «strămoșeștilor noastre moșii, de la care am avut toată hrana viețuirii casălor noastre» și «strîmtorirea multă cu schimbarea hotarului». În aceste «glasuri de umilință»² e ceva mai mult decât năcazul pentru împușinarea averii, închiderea drumurilor și schimbarea condițiilor de viață de până atunci.

Și, întocmai ca boierii cu moșiile judeca misiunea catolică a Moldovei în 1814: «Foametea sau lipsa e ce ne strîmtoază mai mult, și e teamă că vom mai avea s'o suferim. Pricina de căpetenie e desbinarea (smembramento) unei jumătăți a țerii, și anume a celei mai roditoare, dincolo de riul Prut, până la Nistru, pe care aș luat-o Rușii în condițiile păcii. De aici venise bielșugul vitelor de orice fel, a grînelor, a cerei, a mierii și, din vremea cînd aș luat-o Rușii, aș închis negoțul, așa că nimic sau prea puțin lasă a ieși pentru aceastăaltă Moldovă, și aceia cu preț foarte mare»³. Și, cînd Rușii părăsiră cit mai rămăsese din Moldova, consulul frances putea scrie: «Cred că nu mă înșel spuind că Rusia are toate puținii partizani în cele două provincii. Vexațiile și exacțiunile revoltătoare pe care autoritățile rusești le-aș săvîrșit în ultimele clipe, lasă amintiri prea amare pentru ca Moldovenii și Muntenii să poată dori încă în-

¹ *Uricariul*, IV, p. 343 și urm.

² *Ibid.*, III, pp. 227-31.

³ *Studii și documente*, I-II, p. 170.

țarcerea lor»¹. Când se tăie noua graniță, Cazacii trebuiau să păzească pentru a împiedeca pe țeranii de a veni dincoace de Prut².

Cele d'întăiū trupe rusești fură garnisoanele din Hotin, Bender și Ismail, supt Harting, Orseno — căsătoriți amîndoi cu Moldovence — și cu Repninski³. Flotila dunăreană de la Ismail era încredințată unui maior Papadopulo, Grec cu legătari în Moldova⁴. Cîrmuirea Basarabiei n'o luă senatorul Milașevici, care stătu citva timp, în toamna anului 1812, la Chișinău, apoi la Mohilău, organizînd carantine, ci generalul Scarlatachi Sturza, care de mult își vînduse averea pentru a se așeza peste Nistru, — sfetnicul său era Matei Crupenschi, pe care un raport consular îl numește «un miserabil», «ein niederträchtiger Mensch»⁵ și o scrisoare contemporană: «un ponegritor fără talente»⁶ Cutuzov, ca generalisim, avea controlul. Noul regim început prin ciumă⁷.

«Prostia guvernatorului Sturza și mulțămită ei, nemăsurata lăcomie a feciorului de boier de aici Matei Crupenschi, care i s'a dat ca vice-guvernator, și a ispravnicilor ce atîrnă de el aū dat frîū slobod la toată samavolnicia, apăsarea și nedreptatea și fac Guvernul rusesc în acea parte cu adevărat odios. Cine plătește bine, are dreptate acolo, precum era odată aici⁸.» «Actele arbitrarie și contrare păcii» — ca oprirea exportului — «ruinează cu totul pe proprietari», scrie consulul frances⁹. Peste 3.000 de țeranii aū trecut dincoace în urma relei administrații a autorităților ru-

¹ *Documente Callimachi*, I, p. 341, n-l xvii.

² *Ibid.*, p. 342, n-l xvii.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 352, n-l xxv. — Și fondul sănătății publice pierdu jumătate din veniturile sale; *Documente Callimachi*, I, p. 220, n-l clxviii.

⁵ *Ibid.*, p. 153, n-l ci; p. 340, n-l xvi; pp. 349, 353.

⁶ Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, III, p. 4.

⁷ *Ibid.*, p. 155 și urm. 344, n-l xviii.

⁸ *Ibid.*, p. 161.

⁹ *Ibid.*, p. 354, n-l xxvi.

sești¹. Din Moldova se urmăriau aceste împrejurări cu un interes dureros și, cînd sosi la Iași, în ziua de 29 Ianuar 1813, vestea Mitropoliei nouă, ea produse o impresie apăsătoare. «Boierii», scrie același conșul, «sînt cu atît mai nemulțămiiți, cu cît scot de aici încheierea că Prutul e pierdut de-acum pentru totdeauna pentru Moldova și puțina nădejde a unei restituirii a pierit cu totul. Pierderea Prutului e însă peirea Moldovei»². Cazacii apărură iarăși pe mal pentru a opri exportul cailor, pe care însă bacșișul îl făcea cu puțință și mai departe³. De răul noilor stăpîni, «arendășii moșiilor din Basarabia le părăsesc, și boierii sînt foarte încurcați, de oare ce acolo nu pot vinde nimic și n'au voie să aducă nimic dincoace». De frica unei confiscări din partea Porții, care ceruse imperios ca fiecare să-și fixeze situația⁴, unii se gîndiau a cumpăra moșii în Bucovina pentru a putea impune apoi ca supuși austrieci⁵. Negoțul se oprise, cursul banilor creștea⁶. Exportul de grîne și vite, îngăduit o clipă, fu oprit iarăși⁷. Unii boieri, ca Dracachi Roset, încetau plățile. Și consulul urmează cu constatările sale defavorabile noului regim: «Afară de puține excepții, toți se supun cu cea mai mare neplăcere sceptorului rusesc»⁸. Fugarii se tot înmulțiau, și ofițeri ruși veniau să-i caute la noi, unul din ei găsindu-și și moartea⁹. Și Turcii se gîndiau, se pare, a face cetăți nouă la Herța, Rădăuți, Ștefănești, Stînca și Fălciu¹⁰.

Boierii cari declaraseră în scris că trec la Ruși, între alții Constantin Mavrocordat, se hotărîră să rămîie, și Ru-

¹ *Ibid.*, p. 355, n-l xxvii.

² *Ibid.*, p. 165, n-l cx.

³ *Ibid.*, p. 165, n-l cxl.

⁴ *Ibid.*, p. 355, n-l xxvii.

⁵ *Ibid.*, pp. 167-8, n-l cxiv; pp. 356-7, n-l xxx.

⁶ *Ibid.*, p. 176, n-l cxxii.

⁷ *Ibid.*, p. 178, n-l cxxiv.

⁸ *Ibid.*, p. 179, n-l cxxv.

⁹ *Ibid.*, p. 184, n-l cxxix.

¹⁰ *Ibid.*

sia învinuia pe Domn că el lucrează în acest sens¹. În dată Poarta dădu poruncă de a «vinde toate acele de peste Prut strămoșești moși», pentru că, «după deosebite politicești pricină, nici de cum nu este iertat, urmarea într'alt chip». Boierii obiectară că peste Prut nu se pot afla bunî cumpărători, că acolo aũ rămas numai de aceia cari aũ dincoace doar patru-cinci moși mai mici și cerură un nou termin de un an sau șese luni numai. Altfel ei arătau că vor trebui «a se despărți fiii de părinți, frați și alte rudenii», o ramură așezându-se la Ruși (5 Novembre 1815²).

Cererea boierilor de a se îngădui de Poartă zăbava vânzării bunurilor de peste Prut nu fu însă primită; în Novembre sosia la Iași porunca unei neîntârziate vânzări sau a strămutării în noua provincie rusească, și boierii, de frica unei confiscări a unei părți din moșiile lor sau a celeilalte, nu știaũ ce hotărîre ar putea să ieie, cu atît mai mult, cu cît, lipsind — cum am spus — banii și trezîndu-se spiritul de speculă, nu se înfățișa niciun cumpărător³.

Se făcu deci în Moldova un «comitet asupra desfacerii locuitorilor celor din a dreapta Prutului de averile lor din oblastia Basarabiei⁴. La 14 Ianuar, stil nou, terminul de strămutare se isprăvi în stîrșit: numai Ioan Balș și Constantin Paladi trecuseră supt Ruși, pe lîngă vre-o 200 de boieri mai de jos, de boierinași și oameni, de condiție inferioară, la cari se adaugă firește cei ce se strămutaseră de mai multă vreme⁵. Mai tîrziu între *dvoreni* aflăm însă pe Constantin și pe Ștefan Ghica, Vasile Roset, Constantin Canta, Ioan Sturza, Panaite Cazimir, Dinu Rusu, membri ai neamurilor Bașotă, Stamo, Casimir, Dicescu, Milo, Rășcanu, Pruncu, Rusu, Rale, Iamandi, Vartolomeiũ, Leondari,

¹ *Ibid.*, p. 187, n-l cxxxiv.

² *Uricariul*, IV, pp. 189-94.

³ *Ibid.*, p. 191, n-l cxxxix.—Negustorii ardeleni de grîne apar la 1814 în Basarabia; *ibid.*, p. 213, n-l clxii. Cf. și *ibid.*, p. 215, n-l clxv; pp. 216-9, n-l clxvi.

⁴ *Uricariul*, XVI, p. 299.

⁵ V. lista în Halipa și R. Rosetti, *II. cc.*

Teodosiu, Panaite, Bantăș, Virnav, Stamati, Bușilă, Bodescu, Buradă, Cerchez, Balasachi, Kogălniceanu, Ciuhoreanu, Gafenco, Tuduri, Cațichi, Buzne, Soroceanu, Lazu, Hermeziu, Savu, Isăcescu, Buzne, Manole, Murguleț, ș. a. Sultanul mulțami deci printr'un firman pentru credința arătată, daș care de fapt se arătase vechii pa'rii, vechii datine ¹.

* * *

La 1826 Guvernul rusesc arăta lămurit că nu îngăduie vânzări și schimbări de moșii boierești în Basarabia ². În mijlocul acestor «ingroziri» când se vindeaū averile pe nimic, în perspectiva confiscării de Rusia, începură să umble «hîrtii cu economie», viclenii legale, pentru a mai putea fi încă scăpat ceva. Astfel era să piardă Mitropolia însăși trei mări moșii basarabene. Cel cu care făcuse aparentul schimb al moșiei Mărcești de lângă Chișinău și altor două, Buciușca și Crăuleni, «cu pămînturi late și roditoare și cu sate lângă Nistru și cu trecere de poduri pre această apă», toate trei aducînd 20—35.000 de lei pe an, era Serdarul Iordachi Vartolomeiū, dintr'o familie basarabeană cunoscută. Dar generalul Harting, noul guvernator, opri în 1813 schimbul de moșii bisericești și Curtea îl aprobă la 1814 ; schimbul fu «sfârmat deci la 1815» ³.

Cînd se vindură Manta și Vadul-lui-Isac, veniră la mezat Moldovenii și «neguțitorii greci de la Ismail». Se înfățișează însă și țeranii, «pentru ca să scape de nume de podanii și să se facă pamecici», oterind 229.500 de lei. Fac atunci «un complot, acei cu banii», refusîndu-li împrumutul și zăbovind chiar plata, cuvenită lor, pe zaherele. Arvona de 12.000 zăbovește astfel, dar ei se oferă a plăti și dobîndă ⁴.

* * *

Rusia iertă birurile pe trei ani și recunosc provisoriu privilegiile, datinele și legile «provinciei». Totuși mulți din locuitorii *trecură îndată hotarul*. Un comisar imperial merse

¹ *Ibid.*, p. 136, n-1 CXLIV.

² Radu Rosetti, *l. c.*, p. 683.

³ *Uricariul*, I, p. 259 și urm.

⁴ *Documente Callimachi*, I, pp. 5-5-6, n-1 265.

decî în Basarabia încă din primăvara anului 1816 pentru a cerceta pricina nemulțămîrilor : el trebuia să întărească drepturile tuturor claselor, clericî, nobilî, negustorî, popor. Împăratul Alexandru însuși scrise exarhului Gavril, recomandîndu-î a face ca scrisoarea să se cetească prin bisericî¹.

În sfîrșit, încă din vara anului 1813 Sturza fusese înlocuit prin generalul Harting, pomenit și mai sus². Abia trecuseră doi ani de la anexare, și «arbitrariul, apăsările» făceau de nevoie o anchetă; generalul Gais sosi pentru aceasta la Chișinău în Maiu 1814³. În 1816 Consilierul de Curte Svinin, din comisiunea de organizare a Basarabiei, venia la Iași să întrebe cum se cîrmuiau odată județele moldovenești anexate⁴. Harting era să rămîie numai comandant, în locurile civile numindu-se fi al țerii⁵. În 1817 legăturile cu Moldova fură iarăși îngăduite⁶.

În 1818 Țarul însuși veni să vadă noua «oblastie». Pentru a-l primi după cuviință, Guvernul ceru de la boierî, negustorî și alții 15.000 de galbenî⁷. La Chișinău și el dădea, pe bazele datinei «naționale», noua orînduire administrativă a Basarabiei, privită ca «parte a principatului Moldovei», orînduire care, chiar în textul rusec, se zice românește «Așezămîntul». Jumătate din articole sînt redactate românește. Limba nativă «moldovenească», «legile și obiceiurile moldovenești» se confirmă⁸.

Se recunoșcură prin Așezămîntul normativ ca stări: clerul, dvorenîi (nobilî), boierinașii («de la Vel Șătrar în jos»), mazilii (în cari se pierd urmașii clasei precedente), «stare

¹ *Uricariul*, VI, pp. 60-2.

² *Documente Callimachi*, I, p. 356, n-l XXVIII.

³ *Ibid.*, I, pp. 204-5, n-l CLII.

⁴ *Ibid.*, p. 366, n-l XL ; p. 368, n-l XLII.

⁵ *Ibid.*, p. 363, n-l XLIV.

⁶ *Ibid.*, p. 375, n-l L.

⁷ *Documente Callimachi*, I, p. 289.

⁸ *Uricariul*, XII, pp. 197-8.

de locuitorii cu privilegii», rușii (și «urmașii părții duhovnicești»), negustorii cu țirgoveștii cellalți, țeranii, Țiganii și Jidovii. Dvorenii capătă și privilegiile corespunzătoare din Rusia. Scutirea de pedepse corporale, de «dările haznelei și obștești», de o parte a goștinei, desetinei și vădrăritului sînt drepturile claselor superioare; mazilii dau însă o dajdie și ieau parte la «havalele pămîntului» și la dijme, «de o potrivă cu cei proști săteni», cu îndătinatele norme la desetină; negustorii sînt asimilați, păstrîndu-li-se însă hrisoavele, cu cellalți din Împărăție.

Țeranii dau birul, havalelele, pentru oști, poște, drumuri. Pentru întrebuințarea pămîntului împărătesc răspund «adetiul» în bani: dijmă, un galben de familie și jumătate de burlac, goștina, desetina, vădrăritul, pogonăritul tutunului. Cei de pe moșii boierești dau aceste dijme numai, restul privind pe proprietar.

Iar «Jidovii au să fie împărțiți printre tagma neguțitorilor, a țirgoveștilor și a lucrătorilor de pămînt, după îndămină¹.

Și Țiganii lăieși rămaseră, împrăștiindu-se prin toată Basarabia, cu căruțele lor obișnuite. Strîntorați de Cîrmuirea cea nouă, ei se «închinau» însă cu voiă să i primească, pînă ce, bine înțeles, dădea de lucrul care nu se potrivea cu datinile lor de vagabondă libertate². Așa-l văzu marele poet al romantismului rusesc aventuros, Pușchin, și înfățișă viața lor de săli atecă poesie în acel poem — tradus cu pietate și iubire de colegul și prietenul său Donici —, *Țiganii*, în care și eroul, Alecu, poartă un nume moldovenesc.

La 1824 încă «judecătoria politică a oblasiei Basarabiei» avea pecete românească³. Acte românești apar și pe urmă.

¹ Partea de căpetenie și în *Crestomatia* d-rului Gaster, II, p. 219 și urm.

² *Studii și documente*, XIX, p. 18.

³ *Studii și documente*, V, p. 545, n-1 12.

Noua episcopie a «Chişinăului şi Hotinului» îşi întindea păstoria şi *asupra satelor româneşti de peste Nistru*. Pentru Cetatea-Albă şi Bender era însă ajutor al Romînului Gavriil Bănulescu — care mai trimetea cărţi pe la diaconişele din Cîmpulungul său de naştere şi cerea a fi îngropat la Căpriana, scoasă de el de supt epitropia Zografului († 1821), — un Rus. Totuşi Gavriil păstra legăturile cu Moldova, de pildă cu mănăstirea Neamţului şi primia de acolo cărţi din nou tipărite, ca, în 1817, Psaltirea, trimetînd şi el, prin călugărul Mamant, un Ceaslov de la «tipografia Mitropoliei Chişinăului» şi ajutînd pe Nemţeni în cererea lor «după documenturi» spre a li se restitui moşiile basarabene ¹.

Rusul Dimitrie Sulima, care fusese sfinţit de dinsul la Golia în 1811, presida şi Consistoriul din Chişinău. Acest Vlădică de Acherman, ajuns urmaş al lui Gavriil (până în 1844), n'a oprit cultura românească, servită prin abecedarele, catehismele, învăţăturile pentru «blagocini», cele «carhiereşti» şi «despre datoriile călugărilor», prin Psaltirile, Mineiele, Molitvenicele, Slujbele ieşite din noua tipografie de la Chişinău. Şi al treilea ierarh, Rusul Irinarh, a iubit mănăstirile româneşti, stînd mult, până fu mutat, în 1859, la Cameniţa, în chiliile de la Hirjauca. Numai fostul episcop de Urfa, la Ural, Antonie, începu opera, osîndită de Dumnezeu şi urită oamenilor, a desnaţionalisării prin cuvîntul Domnului.

Până şi legătura catolicilor din Basarabia cu cei din Moldova fu oprită: un ucaz îi dădu în seama episcopului de Cameniţa ².

Să urmărim la sfîrşit cîteva din neamurile româneşti aşezate în Basarabia.

Dintre Cantacuzini, Iordachi, fiul Vistierului Iordachi, se aşeză în Basarabia, «supt ocîrmuire al Ei Împărăteşti Măririi a Rusiei», şi vîndu prin consulatul din Iaşi moşiile «din

¹ *Studii şi documente*, VII, p. 309.

² *Studii şi documente*, I-II, p. 203, n-l CLVI. — La 1867 foaia bisericască din Basarabia se publică şi româneşte.

pământul Moldaviei, rămas în ocîrmuire Prê-Înalteî Othomanești Porții¹. Serdarul Iordachi Cantacuzino avu apoi, la 1814, judecată cu fratele rămas în Moldova, Nicolae². În Basarabia trăia și fratele mai mare, Aga Constantin³.

Tot în 1813 e judecata pentru Chelmești între Banul Ilie Canta și trei Sturzești, Dimitrie, Sandu și Gheorghe⁴. Casa lui Mihai Sturza se judecă apoi cu Vasile Roset pentru Marsinița și Noua-Suliță (Hotin)⁵. La 1814 Costăcheștii se impart în ce privește moșiile Gura Tigheciului și Boțușca în Ținutul Codrului, precum și Coteștii, Țiganca și Țigăneii⁶.

La 1825 Vistierul Balș lasă și Frumoasa, «unită cu moșiile Greceni, Pelinei și alte hotare ce sînt la un loc în Ținutul Greceni»⁷. Elisaveta Shimonahia Balș ținea la 1829 în Basarabia: Toceni (Codru), cu siliștile Codăiești, Buciumeni, Cordășoia, Vărnești, Șomănești, Berlănești, Vasilăuți (Hotin), Vozile sau Izvoarele (Soroca), Peripcina (Orhei)⁸.

La 1813 se afla între supușii rusești și un Vasile Ruset⁹. Dintre boierii mai mici găsim pe Andonie Paleologul, fiul lui Pavel Căminarul, venit cu Grigore Alexandru-Vodă Ghica din Constantinopol¹⁰.

Procese urmează și după 1812: între Bibiri și Roseștii, din neamul Banului Iordachi, la Săsenii din Orhei. Tot la 1814 frații Casimir, Petrachi și Panaite, ieaș de la Pitarul Gheorghe Soroceanu «Novosclița, cu locul numit Gropile, satul Birleștii și alte părți din Cotujeni, Măndă-

¹ *Ibid.*, VII, p. 121, n-1 69.

² *Ibid.*, VII, p. 216, n-1 192.

³ *Ibid.*, p. 260, n-1 199.

⁴ *Uricariul*, VI, p. 284.

⁵ *Ibid.*, p. 297.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, XVI, p. 281.

⁸ *Ibid.*, XV, p. 363.

⁹ *Documente Callimachi*, I, p. 508, n-1 198.

¹⁰ *Ibid.*, p. 531, n-1 246.

căuți și alte, din Ținutul Hotinului¹. În 1820 o parte din «hotarul târgului Sorocel, din partea de jos», ajunsă, prin zestre, de la tată, Vornicul Iordachi, în seama Vornicesei Elena Roset, se vinde mănăstirii Golia². Iordachi Donici arendă Șăbana la 1816³.

Spătarul Ioniță Bașotă se hotărîse să rămîie în Basarabia, și astfel el căpătă prin schimb de la Grigoraș Sturza Vis-tierul: în Ținutul Iașului Papornița, Nicoreni și Ochiul-Alb, Recea, Corlăteni, Dudășeni — fără sat mai toate; de la Ioan Virnav Banul doi «bătrîni» din Ialoveni pe Ișnovăț la Orhei, zestrea soției lui, Marița Dimachi; de la Vornicul Dimitrie Bogdan, Volniceni (Hotin), Ghizdita, Valea-Țarigradului, Pustiul, «cumpărat de la Cosma Pustiul, danie de la Grigorie Ghica-Vodă» (Soroca), Mimoreni, Țăhnăuți, parte din Holboca (Orhei), Șoltoia (Iași), Tărtești, Cupceni (Greceni) (cu plata în opt ani)⁴.

Sandu Teodosiu, polcovnic rus, acuma, dădu provisiu Rușilor și, umblind în zădar după banii lui, ajunsă și prizonier de război al contingentului german din oastea lui Napoleon⁵. În schimb fu făcut asesor de Colegiu și la dînsul se adresa boierii, ca Bălșeștii, în afacerile lor de peste Prut⁶. Cu titlul acesta de asesor de Colegiu⁷, el stătea la Vădulen⁸.

Doi frați Scorțescu, Grigore și Filip, se făcură supuși rușești și cel d'întăiu poartă titlul de secretar de Gubernie⁹. La Chișinău stă în 1826 Filip Scorțescu, a cărui mamă, Glafira, era călugăriță în Moldova¹⁰.

¹ *Ibid.*, V, p. 210.

² *Ibid.*, p. 220.

³ *Documente Callimachi*, I, p. 522, n-l 226.

⁴ *Uricariul*, XIV, p. 298 și urm.

⁵ *Documente Callimachi*, I, p. 499, n-l 188.

⁶ *Ibid.*, pp. 551-2. La 1818, Teodorachi fiul lui Constantin Balș visează pentru afaceri Basarabie, *ibid.*

⁷ *Studii și documente*, VI, p. 117, n-l 210.

⁸ *Ibid.*, p. 120, n-le 225-6.

⁹ *Uricariul*, XVII, p. 245.

¹⁰ *Studii și documente*, VII, p. 351, n-l 34.

Procesele pomenite urmară încă multă vreme, cu advocații ruși, cari scoteau cu îngrijire din jalbele boierilor moldoveni «zugrăvelile cele aprinse și siloghismosurile cele de critică»¹. Cu acest prilej reclamanții mergeau până la Petersburg, aducînd de acolo «sămînțuri de curechiu care au venit de la Nouă-Zălandă», și «tulumе de vulpe de Lensca și de Moțuna, de vulpe neagră»².

În Iunie 1821 Mitropolitul Veniamin, pribeag, merse și la Chișinău³. După 1821 mai trece din cînd în cînd peste Nistru o văduvă care vrea să se mărite, ca aceea, care, lăsîndu-și «mobilele» în stil apusean la Iași, se mărită în Basarabia cu Vistierul Catargiu: ea ținea ca om de afaceri și-l trimetea și în Moldova, pe un Frances «Mosiu Jan»⁴.

Sfetnici împărătești fură numiți de la început Banul Dimitrie Rișcanu, Banul Bașotă, Nicolae și Petrachi Catargiu⁵. «Sovetnici» mai erau la Chișinău în 1822 Botezatul, Cazimir, Leon, dar și secretar al Sfatului Chirica⁶. Între dregătorii basarabeni găsim în sfîrșit și pe registratorul de Colegiu Costachi Ciornei în 1826⁷.

Că sentimentele de iubire pentru țara de la care fuseseră deslipiți, pentru «roaba» Moldovă a Turcilor nu perriseră, dovedește o înduioșătoare scrisoare particulară, de la Chișinău, din 1839. Bătrînii tînjiau după drepturile lor și bunele prietenii vesele, ba chiar și numai după «șubele de, iarnă, de urs și ianod», din «blagoslovita Moldovă»⁸.

¹ *Studii și documente*, VI, p. 120, n-1 227. — Procesul lui N. Carp, care vine la Chișinău.

² *Ibid.*, p. 121, n-1 270.

³ *Studii și documente*, VI, p. 117, n-1 210.

⁴ *Studii și documente*, V, pp. 165-6, n-1 126.

⁵ *Uricariul*, XIV, p. 303.

⁶ *Ibid.*, VI, p. 340.

⁷ *Ibid.*, XI, p. 360.

⁸ *Studii și documente*, XIX, pp. 18-9. O scrisoare din Chișinău, 1817 la Academia Romîna; v. *Documente Callimachi*, I, pp. 542-3, n-1 261.

Dar înrudirile cu Rușii începeau. Căpitanul de stat-major Vișnevschi iea pe Maria Andrieș, sora Medelnicerului Manolachi, «pameșcic din Basarabia» și el se judecă apoi cu Iftimie Stamati Slugerul, care ținuse pe Zoița Andrieș, moartă la 1816¹. Rușii începură să se așeze îndată, și clădirile Statului dădeaŭ tirgurilor altă înfățișare².

* * *

Am dovedit că nu e ogor, monument, așezămint local, neam vechiŭ în Basarabia care să nu fie al nostru, singe românesc, faptă românească, gând românesc. Și, totuși, Rușii erau să declare, cu prilejul răpirii nouă din 1877, că Basarabia a fost luată în 1812 de Rumiențov și Suvorov, eroi populari, «asupra unei poporații musulmane, tătărești, trăind supt corturi și reprodușă destul de credincios azi prin odioșii Cerchesi»³.

Lăsăm cele două păreri față în față.

¹ *Uricariul*, XII, p. 238 și urm.—Fiul lui Iftimie pare a fi Căminarul Iordachi din 1836 (*ibid.*, p. 261).

² *Documente Callimachi*, I, p. 235, n-l CLXXXIII. — Proprietarii de peste Nistru își ceruseră înapoi țeraniŭ, de mult timp mutați dincoace; R. Rosetti, *l. c.*, p. 39 și urm.

³ După *Le Nord*, *Uricariul* XII, p. 165 și urm.

EPILOG.

Întăia generație după anexare n'a scris. Nu se scria nici acasă. Cei rămași în Moldova turcească, Beldiman, proprietar de moșie în Basarabia, Conachi, jignit de Ruși în cursul ocupației, n'aș găsit un vers, un rînd de prosă pentru a plînge patria sfășiată și a face să se întrevadă o speranță.

Tinerii cari se ridicară supt stăpînirea cea nouă, într'un mediu politic plin de amintiri moldovenestî, într'o lume orășenească în care, afară de oaste și de funcționari, străinul era o apariție rară, puțin cam ridiculă pentru înjosoarea sa patimă de hrăpire, pentru aplecarea smerită spre lingușire, pentru beșia și jocul de cărți care-i mîngîiau și-i mîngîie viața — pînd azi, pîndă la cinovnicii eroi ai nuvelor lui Șcedrin —, aceia nu se rușinau de loc de singele lor, de graiul lor, de faptele strămoșilor lor. Alexandru Hăjdău, născut cu un an înaintea anexării, dar în Rusia și dintr'un neam desferat de multă vreme — tatăl său vorbea și scria polonește purtînd uniforma Țarului, și mama sa era Evreică —, publică într'o revistă rusească „Vestitorul Europei“, poezii populare basarabene, pe care le studiază apoi din punctul de vedere al însemnătății lor istorice. El înfățișează tot în rusește scene din Moldova rusească, precum e „Judecata la Serdăria de Orheiă“. În trecutul Moldovei află prilej de nuvele istorice, în care e vorba de străbunul său Petriceicu-Vodă, dar și de vremea cea mare a lui Ștefan. De două ori, la 1837 și 1840, vorbește la școlile din Hotin —, avînd în acest Ținut, prin opera de restituire a Rușilor, moșia Cristineștii, unde se și mută —, ca să arăte ce a însemnat pentru Rusia vechea Moldovă, mai luminată decît Guberniile Țarului, și a chema pe ai săi la noile biruinți ale culturii.

(Crescut în Basarabia, Constantin Stamati, ruda unui Mitropolit al Moldovei care venise dintre țeranii Bistriței ardelenesti, știa rusește bine și avea chiar un rang în mica nobilime de provincie a „oblastiei“ celei nouă. A fost dincoace de Prut, vizitând și iarmarocul de la Folticeni, s'a încălzit la vederea „străjerului moldovean“, din oastea cea nouă, a stat în legături cu Kogălniceanu, începătorul unei mîntuitoare mișcări de cultură națională, a fost, printr'o poveste de sat, unul din colaboratorii „Daciei literare“, menite să proclame un mare principiu de unitate românească în suflete și tendințe, dar n'a trecut definitiv hotarul pentru a se împărtași de o viață mai liberă. Stînd între alții de acasă, el a îmbătrînit pașnic puind în versuri pagini de cronică și povestiri din basme, dînd un veșmînt românesc, uneori fericit, vedeniilor romantismului apusean și ale celui rusesc, supt înrîurirea aceluși mare poet de violență genială, Pușchin, care și-a aflat însuși la Chișinău succese de iubire îmbătătoare și un sfîrșit înaintea de vreme.

Menit să fie ofițer rus, pentru care și primise creșterea generală și specială la Petersburg, Alecu Donici, urmaș al vechiului neam de Basarabeni pe care-l cunoaștem bine — el era fiul lui Dimitrie și nepotul lui Andronachi cel încercat în tilculegilor —, nici nu putu să se împace cu viața de garnisoană, nici, după ce o părăsi în 1834, nu putu să-și aște mull țămirea în visări poetice la moșia părintească, Stînca. Se căsătorise la Iași, la 1835, cu fiica lui Costachi Roset-Bălănescu și îndată, lăsindu-și peste Prut cei trei frați, Iordachi, Andronachi și Petrachi, el trecu în Moldova, unde, în ceasurile libere ale ocupațiilor sale de magistrat, dădu o formă românească fabulelor lui Crilov înaintea de a ajunge însuși un fabulist neimitabil prin simplitatea expunerii și mlădierea versului. Cea d'întăiu lucrare a sa la Iași fu o traducere din „Țigani“ lui Pușchin, pe care o închină cneazului basarabean A. N. Cantacuzino.

În Basarabia nu se mai ivi de acum înaintea decît un singur scriitor cu caracter local, Ioan Sirbu, care-și tipăria, înrîurit firește de Donici, la Chișinău, în 1851, „Poesiile“, de tot slabe, dar și „Fabulele“, în care, cu toată nesiguranța formei, se în-

tilnește umor și viață, ba cîte odată și o pornire de duioasă melancolie ca aceia care-l face să cînte crinul ofilit pentru că „e în străinătate“.

Fiu de nobil ca și Donicî, ofițer rus ca și dînsul, avînd ca și fabulistul mari tradiții de cultură în familia sa, dar neasămănat măi plin de învățătură, de talent științietor, de geniul gîcirii adevărului științific, dar și al clădirii construcțiilor de îndrăzneată ipotesă romantică, Bogdan Hăjdău, Hasdeu, trecu Prutul în vremea cînd armele Europei, în serviciul Turciei amenințate, dar și al Austriei gata de anexări, hotărău asupra soartei țărilor noastre, și el începea în Moldova, — îndată numai o parte a României, — marea carieră dominatoare în lucrurile spiritului care se cunoaște de toți.

Numai în ultimele timpuri alt fiu de boier, dintre cei de curînd deslipiți de Moldova, alt tînăr din aristocrația veselă a Basarabiei, d. D. C. Moruzi, a dovedit prin „Romîni și Ruși“, prin romanele „Înstrăinații“ și „Pribegi în țară răpîită“ un mare talent de scriitor, pus în serviciul celei măi nobile cauze și ajutînd înnainte de toate legăturile sufletești dintre Moldova rusească și România în care s'a contopit cu bucuria entusiastă a unui mare sacrificiu rămășița vechii Moldove.

O conștiință basarabeană, cînd dureroasă, cînd plină de speranțe, sau atinsă în treacăt de aripile bucuriei, lipsia însă. Hasdeu nu e Basarabean, fiind înnainte de orice el însuși: a doua zi după sosirea în Iași face propuneri constituționale și pregătește reviste de erudiție istorică și filologică. Din partea Romînilor de dincoace, fiul lui Asachi, Dimitrie, mergînd prin Basarabia în Caucas, vorbește, ce e drept, de „săteanul basarabean care cu mîndrie apasă încă căciula țurcănească pe ochii săi scînteioși și odihnește ostenitele sale brațe în cinga mijlocului său grațios“, dar adaugă, reșehinat, că „aristocrația, clirosul, ostașul și toate celelalte au luat caracterul unei alte nații“, cum a văzut și la masa guvernatorului general Teodorov, pe care n'a uitat să-l viziteze. Umul din oaspeți și-ar fi arătat față de oaspete părerea de rău că supt oblăduirea Țarului nu se măi pot bate „Fi-

ganii și mojiicii“ și nu se mai poate fierbe rachiū la velniță¹

Ținuturile basarabene Cahul, Bolgrad și Ismail — dintre care numai cel d'întăiū își păstrase caracterul românesc — fură date Moldovei la 1856, după zdrobirea Rusiei la Sevastopol, numai pentru că Austria rîvnise la stăpînirea întregii Dacii și pentru că Europa avea nevoie de libertatea gurilor Dunării pe care nici stăpînirea turcească n'ar fi garantat-o. Poeți cîntă intrarea oștilor noastre la 1857, după ce se dădu o soluție chestiei Bolgradului, oraș de coloniști bulgari, pe cari Țarul nu voiu să-i piardă. Alecsandri se întilnește cu Gheorghe Sion în glorificarea zilei care ni dădea iarăși „pămîntul care l-am avut“. De un răsămet în sufletul unei poporații amestecate și copleșite de prejudecăți nu ni se vorbește însă. Eraū în teritoriul cedat fără a se aminti hrăpirea de la 1812 nu mai puțin de 83 de sate bulgărești, cărora li se dădură în 1858 și 1861 întinse privilegii, care făceau din ele un Stat în Stat, avînd doar anumite legături cu Ministeriul de Finanțe. Ca represintanți ai noilor Moldoveni cari se gîndiaū numai la păstrarea scutirilor și favorurilor de care se bucuraseră supt Ruși, vorbiaū, pe lîngă un Roșca, Știun și Pandelachi Croitorul, Lazăr Galiardi, Timofte Sacalov și „deputatul coloniilor bulgare și domeniilor Statului“ Dimitrie Vasiliev Romov²!

Se înțelege deci cum în aceste Ținuturi, la 1878, cînd Țarul Alexandru al II-le impuse, împotriva celor mai firești datorii de recunoștință, ștergerea ultimelor clause ale tratatului de la Paris prin reluarea celor trei județe, nu s'a produs acea mișcare de împotrivire care s'ar fi putut aștepta din partea unei poporații omogene cu sentimente naționale înmăltate prin cultură. Ca o afacere de Stat s'a isprăvit ceia ce ca o afacere de Stat se începuse.

Și explicația o găsim ușor : mișcarea nu pornia de la tre-

¹ Impresii de călătorie în țerile Caucașului prin Basarabia și Crimeia, Iași, 1858.

² Chilia și Cetatea-Albă, p. 265 și urm.

zirea conștiinței românești, de la întărirea culturii noastre care să năvălească triumfal și în domeniul politicii, făcând cucceriri asupra cărora să nu se poată reveni fără măcar o luptă eroică. Era numai o urmare a biruinței efemere pe care o câștigase acel „poporanism“ care iubește „poporul“ ca o clasă cu drept la bună-starea materială și la un amestec în viața Statului, fără a se închina sufletului său întreg, din care ar scoate bucuros măcar „prejudecățile“ religioase. Curent iute, dar sterp față de dezvoltarea înceată și sigură a realităților naționale, el a nimicit acțiunea, aici și peste Prut, a unor oameni de cultura d-lor Zamfir Arbure și C. Stere și a pus chiar anume margini acțiunii, de o mărinimie fără păreche între Români a d-lui V. Stroiescu.

Un talentat artist ieșean, născut și crescut în Basarabia, d. State Dragomir, descriind în cuvinte mișcătoare cele ce s'au petrecut în ziua despărțirii celei din urmă, ni dă însă știri m'ngiitoare despre păstrarea atmosferei românești din epoca noastră până la cîntecule la modă atunci care se cîntă și astăzi și ne asigură că „gîndul și vorba românească în Basarabia nu sînt pierdute“¹.

După revoluția ruscă pentru Constituție, în Basarabia s'au ivit foi românești; și clerul s'a amestecat în această neașteptată mișcare, dînd la iveală cărți de slujbă ori de cetire bisericăscă pe moldovenește și răspîndind revista de predică „Luminătorul“, care cerea dăunăzi, în era de teroare a Vlădicăi Ciceagov, să nu-i mai trimetem schimbul, căci ar fi compromițător. Peste cîteva luni totul s'a risipit ca un frumos miragiu în pustiu.

* * *

În așteptarea vremilor cînd viața românească din Basarabia va porni de la toate amintirile ei peatru a-și urmări toate drepturile naționale, nu numai umane, încheiem această carte cu un îndemn călduros spre acea muncă încercată și bine orînduită care singură poate grăbi sosirea acelor vremi.

¹ Frumoasa carte se cheamă „Din Basarabia“ și a apărut la Iași în 1908.

CUPRINSUL.

Pagina.

CAPITOLUL I-Î.

BASARABIA ȘI CEL D'INTĂIŢ VEAC AL MOLDOVEI.

Inceputuri naționale și politice	1
„Basarabia“ și Alexandru-cel-Bun	7
Inercarea unei Basarabii moldovenești osebite	15
Organisație și cultură basarabeană până la Ștefan-cel-Mare.	19

CAPITOLUL AL II-LEA.

ȘTEFAN-CEL-MARE ȘI BASARABIA.

Ștefan-cel-Mare și apărarea Basarabiei de Turci	23
Basarabia în cele d'intăiu timpuri după moartea lui Ștefan-cel-Mare	28
Împrejurări culturale	30

CAPITOLUL AL III-LEA.

AȘEZAREA TURCILOR ÎN BASARABIA-DE-JOS ȘI LUPȚA MOLDOVENILOR PENTRU REÎNTREGIREA ȚERII.

Petru-Rareș și urmașii săi	35
--------------------------------------	----

CAPITOLUL AL IV-LEA.

„TATARLICUL” ȘI EXPEDIȚIILE TURCO-POLONE DIN VEACUL AL XVII-LEA.

Lupte basarabene până la Vasile Lupu	51
Viață românească	56
Noi rosturi ostășești în Basarabia	76

CAPITOLUL AL V-LEA.

RUȘII ȘI BASARABIA ÎN VEACUL AL XVIII-LEA.

Petru-cel-Mare și partidul militar al Basarabenilor	83
Anexarea de Turci a Hotinului	84

	<u>Pagina.</u>
Rușii năvălitori	86
Încălcări tătărești	88
Viață de hotar cu Tatarii	91
Noile condiții de proprietate rurală	99
Starea locuitorilor: Ostași și răzeși.	120
Tirgurile	127
Legături și viață de negoț.	132
Biserica Basarabiei.	135

CAPITOLUL AL VI-LEA.

RĂPIREA BASARABIEI.

Basarabeni și Rușii	139
Războiul din 1806-12	141
Noile condiții de viață ale Basarabiei.	156
Epilog	171

